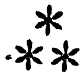
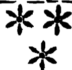
రఘుకులచరిత్రము.

రాజమండ్రి.
1938

రాజమహేంద్రవరమున
పిళ్లారిశెట్టి ప్రకాశరావు అండ్ బ్రదర్సువారి
శ్రీరామముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడియె.

రఘుకుల చరిత్రము

దిలీపమహారాజు.

సూర్యవంశమునందు ధర్మవేత్తయైన మనువు జనించెను. ఆతని వంశమున నిక్ష్వాకుఁడు ప్రభవించెను. ఇక్ష్వాకుకులమున మిక్కిలి ప్రఖ్యాతుఁడగు దిలీపుఁడు పుట్టెను. అతఁడు విశాలవక్షుఁడు. ఎగుభుజంబులవాఁడు. దీర్ఘకాయుఁడు. ఆజానుబాహుఁడు. అతిపరాక్రమశాలి. సముద్రము వెలలేని మణులకు నిలయమై యెల్లవారికి సమీపింపఁదగి యుండి, మొసలి మొదలగు క్రూరజంతువులకు నివాస మగుటచే భయంకరమై యుండునట్లు దిలీపుఁడు శాంతాదిసద్గుణములచేత నెల్లవారికి సులభుఁడయ్యు నద్భుతపరాక్రమాదులచేత దుర్నిరీక్ష్యుఁడై యుండెను. అతఁడు భూమండలమంతయు నేకఛత్రముగఁ బరిపాలించెను. ప్రజలవల్ల నతఁడు పన్నులు గ్రహించెను. కాని సూర్యుఁడు సముద్రజలమును తనకరముల గ్రహించి మరల వర్షరూపమున మనుపు గొన్నదానికి వేయిరెట్లధికముగ నిచ్చునట్లు దిలీపుఁడు జను లిచ్చినపన్నులు తనభోగముల నిమిత్తమై వినియోగింపక వారిచ్చిన సొమ్మునకు వేయిరెట్లధికమైనధనము వారి నిమిత్తమై వ్యయముఁ జేయుచుండును. అతఁడు మగధరాజకన్యయైనసుదక్షిణాదేవిని వివాహమయ్యెను కాని యామెవలన సంతానముఁ బడయఁజాలఁ డయ్యె. సూర్యుఁడు మొదలుకొని పరంపరగ వచ్చిన యిక్ష్వాకు కులసంతతి తనతో నస్తమించుననియు "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి" యని స్మృతులు వక్కాణించుటంజేసి తనకు తన పితృదేవతలకు నుత్తమగతులు ప్రాపింప వనియు విచారించి యామహీపాలుఁడు కులగురువగు వసిష్ఠుపాలి కరిగి మొరపెట్టికొనఁ దలఁచి రాజ్యభారము మంత్రుల కప్పగించి భార్యాసమేతుఁడై రథమెక్కి మితపరివారముతో బయలుదేరెను. మార్గమధ్యమునఁ దన్నుఁజూడవచ్చిన పల్లియలలోని జనంబులు సమర్పించిన కానుకలందుకొనుచు వన

పుష్పంబుల సౌరభంబుల నాఘ్రాణించుచుఁ దమ్ముఁజూచి పరుగెత్తక నిలువఁబడి విశ్వాసముతోఁ జూచు జింకలయమాయకత్వమును నేత్రసౌందర్యమును మెచ్చుచు వృక్షచ్ఛాయల విశ్రమించుచు నెడనెడ వీఁచుమలయమారుతంబులచే మార్గాయాసము నపనయించుకొనుచు నాశ్రమసమీపంబులనుండి పోవునెడ యజ్ఞధూమంబుల నాఘ్రాణించుచు సాయంకాల మగునప్పటికి వసిష్ఠాశ్రమముఁ జేరెను. అతఁ డరుగునప్పటికామహాముని యగ్నిహోత్రము జేసికొనుచుండెను. విధివిధానంబుగ వ్రేల్చినపిమ్మట వసిష్ఠుఁడు శిష్యుఁడైనదిలీపునియొక్కయు నాతని ధర్మపత్నియొక్కయు నమస్కారము లందుకొని దీవించి సముచితసత్కారములఁ జేసి కుశలప్రశ్నానంతరమున వచ్చిన పని యేమి యని యడిగెను. అడుగుటయు దిలీపుఁడు గురువున కిట్లనియె. "మహాత్మా! జగత్త్రయపూజ్యు లగుదేవరవారికి నేను శిష్యుడనై యుండియు నిరంతర దుఃఖభాజనమైతిని. సకలైశ్వర్యములు గలిగియు సంతానహీనుఁడ నగుటచే దీనుఁడనయితిని. పుత్రసంతానము లేనివారికి రత్నసంతాన మేల? సౌఖ్యవితాన మేల? హంసతూలికాతల్పమునం బండుకొన్నను ముండ్లపాన్పుమీఁదఁ బండుకొన్నట్లుండును. దేహము సుఖపడుచున్నను మనస్సు నిరంతరపరితాపము పొలగుచున్నది. నాయంతరమున భానువంశము సమాప్త మగునని యందుచేతఁ దమకు బిండప్రదానములుఁ దిలోదకంబులు నిచ్చువారుండ రని నాపితృదేవతలు భయపడి విషాదవశంబున నే నిప్పు డిచ్చు పిండంబులు సరిగ భుజించుట లేదు. భానువంశ మంతరింపకుండఁజేసి రక్షింపుము మహాత్మా!" అని పాదములపైఁ బడెను. దయాళు వైనవసిష్ఠుఁడు దిలీపునకు సంతానము గలుగక పోవుటకుఁ గారణ మేమని విచారించి దివ్యదృష్టితోఁ జూచి యిట్లనియె. "రాజా! నీవొక యపరాధముఁ జేసితివి. అందుచేత సంతానము నీ కింత కాలముదనుక గలుగ లేదు. మున్నొకనాఁడు నీవు మహేంద్రునిజూడవచ్చి యతని సందర్శించి మరలి పోవునపుడు నీమనస్సు నీభార్యమీఁద లగ్నమైనది. నీవు నందనోద్యానముపెంట నడిచి వెళ్లుచుంటివి. ఆవనములో సుందరమైన కల్పవృక్షముయొక్క నీడను కామధేనువు పవ్వళించియుండెను. మనస్సు ప్రియురాలియందు లగ్నమైయుండుటచే నీవా కామధేనువును జూడవైతివి. ఆవేల్పుటావును నీవు నిరాకరించినందున నది నీకిట్లు శాపమిచ్చెను. "రాజా! భార్యాకృష్టమనస్కుఁడవై మార్గమధ్యమున నన్నుఁజూడక తిరస్కరించి పోవుచుంటివి. నన్ను సబహుమానంబుగ సేవించిన గాని నీకు సంతానము గలుగదులే." ఆసమయమున నాకాశగంగలో మహేంద్రుని పట్టపుటేనుఁగగు నైరావతము జలక్రీడ సేయుచు నానందముచే గొప్పఘీంకారధ్వని చేసెను. ఆధ్వనివలన వేల్పుటావు పలికినశాపవచనములు నీకు వినఁబడ లేదు. ఆశాపవశమున నీకు సంతా

నము గలుగలేదు. నాఁడు చేసినయపరాధము నేనెరిగితిని; గావున దగిన పశ్చాత్తాపము నొంది కామధేనువును సేవింపవలయును; కాని గామధేనువిప్పుడు స్వర్గమునందు లేదు. అది కార్యాంతరముమీఁద బాతాళలోకమున కరిగినది. అది యింతలో రాదు. పాతాళ లోకద్వారమున భయంకరము లైనపాము లుండుటచే నీ వచ్చటి కరుగఁ జాలవు కావున నీకొక్క యుపాయముఁ జెప్పెద వినుము. కామధేనువుయొక్క పుత్త్రిక యగు నందినీధేనువు నాయగ్నిహోత్రములకు నాయనుష్ఠానములకుఁ గావలసిన నేయి పాలు నిచ్చుటకు నాకడనున్నది. అదియు దల్లియంతటి మహిమముగలదే, నియమవంతుల రై నీవును నీధర్మపత్నియు దానిని కొంతకాలము సేవింపవలయు. అది నీసేవకు మెచ్చి ప్రసన్నురాలై నీకు సంతానవరము నిచ్చును. ఆవర ప్రభావంబున నీకు వంశకర్త యగు కుమారుఁడు జనించును. వచ్చినవాఁడవు రానే వచ్చితివి. ఇచ్చటనుండి యాకొఱఁతఁ దీర్చికొనుము." అని మహర్షి యానతిచ్చుటయు దిలీపుఁడును సుదక్షిణయు నతని హితోపదేశమునకుఁ గడుంగడు నలరి యట్లు చేయఁ గృతనిశ్చయులైరి. వసిష్ఠుఁడు తన ప్రభావముచేత వారికి రాజోచితము లగు సమస్త భక్ష్యములను గల్పింప సమర్థుఁ డయ్యు నాఁటిరాత్రినుండియు వారికి నీమ మలవాటు చేయుటకై మునిజనభోజ్యము లైనదుంపలు పండ్లు పాలు వారి కిచ్చి నీమవంతులై యజ్ఞశాలలోఁ బండుకొనున ట్లాజ్ఞాపించి వెండియు నిట్లనియె. "రాజా! నందినీధేనువు నుపాసింపవలసినవిధానముఁ జెప్పెద వినుము. ప్రాతఃకాలమునందు లేచి నీవును నీభార్యయుఁ గాలకృత్యములం దీర్చికొని సుస్నాతులు కావలయును. పిమ్మట దూఁడను విడిచినతరువాత నీభార్య నందినీధేనువును బువ్వులతోఁ బూజింప వలయు. అనంతరము నీ వాధేనువు నడవులకు దోలుకొని పోయి పచ్చికపట్లను మేఁపి నీరు ద్రావించి రక్షింపవలయు. అది నడిచినప్పుడు నీవు నడువుము. అది మేయుచున్నపుడు నీ వాహారముఁ దినుము. అది నీరు ద్రావినపుడు నీవు జలముఁ ద్రావుము. అది నిలిచినప్పుడు నిలువుము. అది పండుకొన్నపుడు కూర్చుండుము. ఇట్లు సాయంకాలము దనుక గాచి దానిని మరల నాయాశ్రమంబునకు దోలుకొనిరమ్ము. అట్లు చేయుదువేని నీమనోరథసిద్ధి కాఁగలదు." ఆపలుకులు విని సుదక్షిణాదిలీపులు మహాప్రసాదమని మునికి మ్రొక్కి వీడ్కొలిపి యారాత్రి నిద్రించి తెల్లవారుజామున మునికుమారుల వేదాధ్యయనఘోషముచేత మేలుకాంచి కార్యంబులం దీర్చికొని సుస్నాతులైరి. సుదక్షిణ గంధపుష్పములచే నందినీధేనువు నర్చించెను. దూఁడ పాలు ద్రావి తల్లిని విడిచెను. దిలీపుఁడు దానిం దోలుకొని యడవికిఁ బోయెను. అహాహా! కార్యార్థి యైనపుడు భూపాలుడు గోపాలుఁ డగుట యాశ్చర్యమా! అతఁడు విల్లుంచేతఁబట్టికొని యాయావువెంటం జనుచుండినను నతని గంభీరకాయమును మహా

తేజమును లోకోత్తరరూపమును జూచినవారందఱు నతఁడు సామాన్యపశుపాలకుఁడు కాఁడనియు మహాపురుషుఁడనియుఁ దలంచిరి. అతనిమీఁద నగరకాంతలు లాజలు చల్లెడునాచారము గలదు. ఆయడవిలో నట్టిగౌరవమున కవకాశము లేకపోయినను మార్గమున నిరుప్రక్కల నున్నవృక్షములు శాఖాహస్తములతోఁ బువ్వుల నతనిమీఁదఁ జల్లి యాసాంప్రదాయమును నిలువంబెట్టినవి. వసిష్ఠుఁడు చెప్పినట్లు దిలీపుఁ డాగోవు నీరుఁ గ్రోలినపుడు తాను దాహము ద్రాగి పచ్చికమేసినపు డన్నముఁ దిని పండుకొన్నపుడు శయనించి నడిచినపుడు నడిచి దానినీడయుఁ బోలె దానివెంట నంటి సంచరించెను. అది కడుపార మేసెను. అంతట సాయంకాలమయ్యెను. సూర్యుఁ డపరాంబుధిం గ్రుంకునపుడు ధేనువు నతఁడు మరల వసిష్ఠాశ్రమమునకుఁ దోలుకొని వచ్చెను. సుదక్షిణాదేవి గోవున కెదురుగవచ్చెను. గోవునకు ముందున్న సుదక్షిణాదేవి పగలువలెనుండెను. వెనుక నున్న దిలీపమహారాజు చంద్రసమేత మగురాత్రివలె నుండెను. వారిద్దరినడుమ నున్న యెఱ్ఱని నందినీధేనువు పగటికి రేయికినడుమ నున్న సంధ్యవలె శోభించెను. ఆశ్రమమును బ్రవేశించిన తరువాత సుదక్షిణ ధేనువును వెండియు గంధపుష్పముల నలంకరించి ప్రదక్షిణములు జేసి నమస్కరించెను. ఇట్లు కడుశ్రద్ధతో దిలీపమహారాజు నందినీధేనువు నిరువదియొక్క దినములు సేవించెను. ఇరువదిరెండవదినమున నొక యద్భుతము జరిగెను. దిలీపుడు హిమాలయపర్వతము యొక్క యౌన్నత్యమును గాంభీర్యమును సౌందర్యమును జూచి పరమేశ్వరుని సృష్టి వైచిత్ర్యమును బ్రభావమును స్మరియించి నిరుపమానందసముద్రములో నోలలాడుచు మైమఱచి యుండెను. నందినీధేనువాకొండచరియలయందుఁ గొంతసేపు మేసిమేసి గంగానది హిమవత్పర్వతమునుండి భూమిమీఁదికి దిగునట్టిచోటికి సమీపమున నున్న యొకానొక గుహలోఁ బ్రవేశించెను. అది రాజు కనిపట్టలేక పోయెను. అప్పు డొక గొప్ప యార్తనాదము వినబడెను. అది విని రాజు త్రుళ్ళిపడి యిట్టటు జూచునప్పటికి ధేనువు కంటఁ బడలేదు. ఆధ్వని వచ్చుచున్నవైపునకు మిక్కిలి సంభ్రమమున రాజు పరుగిడి గుహ బ్రవేశించి చూచునప్పటికి నందినీధేనువుమీఁద నొకసింహ మెక్కి దానిం దినుటకై గొంతు నులుము చుండెను. రాజు విషాదమనస్కుఁడై యాదుష్ట జంతువును సంహరింపఁదలంచి విల్లెక్కుపెట్టి బాణము సంధించుటకై యమ్ముల పొదిలోఁ జేయి పెట్టెను. ఆహస్త మాపాట స్తంభించిపోయెను. అందువలన బాణము దీయలేక పోయెను. చేయికదుపలేక పోయెను. విల్లు చేతఁబట్టుట వ్యర్థమయ్యెను. అట్లు రాజు తనకోపము క్రియారూపమున జూపుటకు వీలులేక నేత్రములనుండి కోపాగ్నివిస్ఫులింగముల వెదజల్లుచుండ జూచి యాసింహము మహాద్భుతముగ మనుష్య

బాణములనిట్లనియె. "రాజా! నీవు విశేష శ్రమ పడనక్కఱలేదు. నీవు నామీఁద బాణము ప్రయోగించినను నది వ్యర్థ మగును. వాయువు చెట్లను గూల్పఁ జాలును గాని పర్వతములను నిర్మూలింపలేదు. నే నెవఁడనో చెప్పెద వినుము. నేను శివుని యనుచరుఁడను. నాపేరు కుంభోదరుఁడు. శివుఁడు వృషభవాహన మెక్కునపుడు నావీపుమీఁద నడుగు పెట్టి దానినధిరోహించు చుండును. ఆకారణమున నావీపు మిక్కిలి పవిత్రమైనది. నేనును మిక్కిలి పవిత్రుఁడను. మన కన్నులయెదుట నొక దేవదారువృక్షమున్నది. అదిగో చూడుము! మహేశ్వరుఁడు దానిని దనకన్నకుమారునివలె జూచును. పార్వతికిఁగూడ దానిమీఁద పుత్రప్రేమము. కుమారస్వామికిఁ బోసినట్లే పార్వతీదేవి యీవృక్షమునకు గూడ నప్పుడప్పుడు స్తన్యము పోయును. ఒక నాఁడు మదపుటేనుఁ గొంటికి దురద పెట్టగా దేవదారువృక్షమును బెట్టి తనమేను రాచికొనెను. ఆకారణమున వృక్షముయొక్క బెరడు కొంత యూడిపోయెను. అందుచేతఁ బార్వతి యీచెట్టుకొఱ కెంతో విచారించెను. రాక్షసులతోఁ బోరి మేను గాయపడి వచ్చిన ప్రియపుత్రుఁ డైనకుమారస్వామిని జూచినపు డామె కెంతవిషాదము గలిగెనో బెరడూడిన యీచెట్టును జూడ నామె కంతవిషాదము జనించెను. నాఁడు మొదలుకొని మహేశ్వరుఁడు నన్ను సింహరూపుని జేసి యేనుఁగులను భయపెట్టుచు నిక్కడ నిలిపెను. ఇక్కడకు వచ్చినజంతువు లన్నియు నా కాహార మగును. ఇప్పుడు నేను మిక్కిలి యాకఁలిఁ గొనియున్నాఁడను. దీనినెత్తురు ద్రావి దీనిమాంసము దిని సంతుష్టుఁడ నయ్యెదను. కావున నోరాజా! నీ విందు సిగ్గుపడవలసినదిలేదు. నీ గురుభక్తి నీవు కనఁబఱచితివి. శస్త్రములు పనిచేయనపుడు నీ వేమి చేయుదువు? ఇందు నీలోపము లేదు." అని సింహరూపుఁ డైనకుంభోదరుఁడు పలుక తనహస్తస్తంభనమునకు మహేశ్వరప్రభావమె కారణ మని తెలిసికొని యారాజు వాని కిట్లనియె. "ఓకుంభోదర! నాచేష్టలు స్తంభించుటచే నే నేమిపలికినను హాస్యాస్పదముగా నెయుండును. అదియునుంగాక యెల్లవారిమనోవృత్తులు నే నెఱుఁగుదును. అయినను నేను కొన్నిమాటలు చెప్పెదవినుము. సృష్టిస్థితిలయకారణభూతుఁడైన మహేశ్వరునియందు నా కత్యంతభక్తి కలదు. కాని యాహితాగ్నియైన మహర్షియొక్క ధేనువు నిట్లు చేయుట నీకుధర్మము కాదు. నీ యాఁకలికి నాశరీరము నర్పించెదను నామేనిమాంసము దిని దీనిని విడువుము. సాయంకాలము కాఁగానె పాపము దానిదూడ పాలు లేక నోరెండిపోయి "యంబా" యని యఱచుచుఁ దల్లిరాక కెదురుచూచుచుండును. ఆలేఁగదూడ నిమిత్తమైన దీనిని విడువవలయును." అనవుడు గుహలో నున్న కాఱు చీఁకటులు విరియునటులు తెల్లకోఱలు బయలుపఱచి నవ్వి యాకపటసింహ మిట్లనియె

రాజునకు బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. "రాజా నీవు మంచియాలోచన లేనిమూఢునివలె గనఁబడుచున్నావు. ఏలయన వయసుఁ జూడ నవయౌవనము. మహీమండలమున కే ఛత్రాధిపతివి. అట్టి నీవు స్వల్పకారణమునకు శరీర మిచ్చెద ననుట మూర్ఖతకాదా? భూతదయచేత నటులు చేయుచున్నా వందు వేమో. నీవు చచ్చుటవల్ల నొక్కయావు ప్రాణము మాత్రమె నిలుచును. బ్రతికియుంటివా కోట్లకొలఁది జనులను బాలించి తండ్రివలె సుఖపెట్టఁ గలవు. నీగురు వగువశిష్ఠుడు నీవు గోవును గోల్పోయినందున నీపై నలిగి శపించునేమో యనిభయపడుచుంటివేమో అయిన యగ్నిహోత్రముల కాజ్యము మొదలగున విచ్చుటకు నీవిట్టిగోవులు కోటానుకోట్లియ్యఁ గలవు. అందుచేత సకల సౌఖ్యములు ననుభవింపవలసిన యీదేహము నెందుకు నిష్కారణముగ దుర్వినియోగముఁ జేసెదవు? సామ్రాజ్యము రెండవదేవేంద్రపదము సుమీ. ఇంద్రునకు నీకు భేదమేమనఁగా నతఁడు స్వర్గమున నున్నాఁడు. నీవు భూమిమీఁద నున్నావు. ఇంతే మీయిరువురకు భేదము." అని సింగముపలుక గుహయెల్ల బ్రతిధ్వని నెడలెను. కుంభోదరుఁని యీపలుకులు విని నందినీధేనువు రాజుయొక్క కడుపుచుమ్మలుచుట్టు నట్లు వేదచూపుల రాజుం జూచెను. దాని చూపులు చూచి రాజు మిక్కిలి జాలి నొంది మాయాసింహమున కిట్లనియె. "అయ్యా! క్షత్రమునుండి రక్షించునది క్షత్రవంశము. అట్టి పని నేను చేయజాలనపుడు క్షత్రశబ్దము నాయందు వ్యర్థమైనది. ఆర్తరక్షణ చేయజాలని నాకు రాజ్య మెందుకు? అపకీర్తిచేత మలినము లైనప్రాణము లెందుకు? మహర్షికి నే ననేక ధేనువుల నియ్యఁగలను. కాని యవి దీనికి సమానము అగునా? ఇది కామధేనువుబిడ్డ. మహిమలో దానికిఁ దుల్యమైనది. నేను దీని నిమిత్తమై నాశరీరమిచ్చుట, నీవు గ్రహించుట పరమధర్మము. దీనివలన రెండు కార్యములు తీరును. నీయాఁకలి శమించును. మహర్షియొక్క గోవు మహర్షికి నిలుచును. నీవును [illegible] సేవకుఁడవె యగుటచేత సేవాధర్మ మెఱుఁగుదువు. ఈదేవదారువృక్షము నీవు కాచునట్లె యీధేనువును నేను గాచు చుంటిని. మానవశరీరమును హింసించుట దూష్యమందువా? నా యీశరీరమును నీవు భక్షించి నిర్మల మైననాయశశ్శరీరమును దయాళుఁడవై కాపాడుము. మావంటివారికి పంచభూతాత్మక మైన యీభౌతికశరీరము మీఁద నభిమాన ముండదని నీ వెఱుఁగుదువు. సంభాషణముచేతనె స్నేహము కలియు నని పెద్దలు చెప్పుదురు. మనకిచ్చట సంభాషణమువలన స్నేహము కలిసినది. ఇట్టి ప్రణయమును నీవు వ్యర్థము సేయఁగూడదు. కావున నీధేనువును విడిచిపెట్టుము" అని వేడుటయుఁ సరే యని యాసింహము నందినీధేనువును విడిచెను. దిలీపునిహస్తము స్వాధీన మయ్యెను. అతఁడు వింట బాణము సంధించుట మాని మాంసముముద్దవలె

సింహము నోటబడుటకుఁ దానిసన్నిధికిఁబోయెను. కుంభోదరుఁడు దనమీఁదఁబడి తన్నుఁ జంపి తినునని యారాజు తలంచి కన్నులు మూసికొనియుండ నతనిమీఁద విద్యాధరులు కురిసిన పుష్పవృష్టి గురిసెను. "కుమారా లెమ్ము లెమ్మని యమృతోపమానమైన వచన మతనిచెవి సోఁకెను. అతఁడు కన్నులువిచ్చి చూచెను. ఎదురసింహము లేదు. నందినీధేను వొక్కటియె యతనియెదుట నుండెను. "కుమారా! నీకు నాయందు గలభక్తి పరీక్షించుటకై నే నీచిత్రకథఁ గల్పించితిని. కాని యిదియెల్ల నిజముకాదు. నన్ను వసిష్ఠప్రభావమున యముఁడు యమదూతలునయితము హింసింపఁ జాలరు. తదితరులు హింసింపగలరా? నాయందు నీకుఁగల ప్రేమకును మహర్షియెడ గలభక్తికిని మెచ్చితిని. కావలసిన వరము లడుగు మిచ్చెద. వట్టిపాలు మాత్రమె యిచ్చునట్టి సామాన్య గోవును కాను. అనుగ్రహించి చేఁబట్టితివా సకలమనోరథములు సఫలములు చేయగలనని నందినీధేనువు పలికెను. అనవుడు దిలీపుఁడు హస్తములు మోడ్చి "తల్లీ! వంశకర్త యగుకుమారుని సుదక్షిణాదేవియందు నాకు దయసేయుము మని ప్రార్థించెను. అటులె యిచ్చెద నాపాలు దొప్పెడు త్రాగుము. నీవుకోరినసంతానము కలుగగల దని ధేను వుత్తరము చెప్పెను. "అమ్మా! నీమీఁద త్రాఁగినపిదప మిగిలిన పాలు మహర్షి యగ్నిహోత్రములకుఁ గావలసినవిచ్చి మహర్షి సెలవుఁ గైకొని యా మిగిలిన పాలు దొప్పెడు త్రాఁగెద"నని కృతజ్ఞానూచకము లైననిరీక్షణములతో మనవి యొనర్చెను. అటులువరముఁ బడసి ధేనువును దోలుకొని దిలీపుఁడు వసిష్ఠాశ్రమమునకుజని మునికి భార్యకు యావద్వృత్తాంత మెరింగించి గురుని యాజ్ఞాప్రకారము నందినీధేనువుయొక్క క్షీరములు త్రాగెను. వసిష్ఠుఁడు మరునాఁడుదయమున వారిని స్వస్తిచెప్పి పంపెను. పురజను లానందసమేతులై రాజును గారవించిరి. అనంతరము కొంతకాలమునకు సుదక్షిణాదేవి గర్భవతియయ్యెను. దిలీపునిమనోరథసిద్ధికి మార్గమేర్పడెను. సుదక్షిణసఖీజనులయొక్క కన్నులకు జందమామమైయె కానబడెను. ఇక్ష్వాకు కులమునకు పరంపరగ నిలుచుటకు కాధార మేర్పడెను. లేకలేక చూలు నిలుచుటచేత దిలీపుఁడు సుదక్షిణాదేవికోరినకోరిక లన్నియుఁ దీర్చుటకు సకలప్రయత్నములు చేసెను. ఆమె యడిగినవస్తువు ముజ్జగంబులలో నెక్కడ నున్నను నతిచండశాసనుడైన యామహారాజు దానినచ్చటనుండి తెప్పించి యిచ్చుచుండెను. మరియు నామె చెలికత్తెలం బిలచి "చూలాలైన మగధరాజపుత్రిక సిగ్గువెంపునఁ దనకోరికల నన్నిఁటిని నాతోఁ జెప్పక దాఁచవచ్చును. కావున మీ రామెకోరికలను రహస్యముగ నామె నడిగి తెలిసికొని నా కెరిఁగించుచుండుఁడు సమయోచితముగ నే నామె మనోరథములు సఫలములు చేయుచుందు"నని చెప్పెను. సఖీజనంబు లట్లెచేయఁ జొచ్చిరి.

క్రమక్రమముగ గర్భభార మధిక మగుచు నామె విభూషణంబులు దా మిక్కిలి బడలి యుండెను. ఆమెయందుఁ దనకు వంశకర్త యగునందనుఁడే జనించని దిలీపుఁ డువ్విళులూరుచుండెను. నవమాసంబులు నిండెను. అంతట నొకసుముహూర్తంబున నైదు గ్రహము లుచ్చదశలో నున్నసమయమున సుదక్షిణాదేవి నన్ నుని గనియెను. స్ఫురద్రూపి యైనయాబాలుని తేజంబుముందట దీపకాంతు వెలవెలఁ బోయెను. పుత్రోదయ మనుమాట వినఁగానె దిలీపుఁడు పుత్రోత్సవ జేసెను. రాజలాంఛనము లైనవెల్లగొడుగును జామరంబులును దక్క తక్కిన వస్తువన్నింటి నాసమయమున దిలీపుఁడు దాన మిచ్చెను. రాజధాని యగు నయోధ్యామందలి జను లందఱు మేరమీరినయానందము నొందిరి. అనంతరము జాతకర్మనామకరణోత్సవములు జరిగెను. దిలీపుఁడు తనకుమారునకు రఘువను పేరుఁబెట్టెను. ఈ పేరనె సూర్యవంశము రఘువంశ మని ప్రసిద్ధ మయ్యెను. బాలకుఁడు దినదినాభి నొంది ప్రాఁకెను. తప్పటడుగులు వెట్టెను. దాదివ్రేళ్లు పట్టుకొని నడచెను. జననీ కులమనంబులు మహానందము నొందునట్లు మిక్కిలి మధురము లైనపలుకులు పలుక జొచ్చెను. పిమ్మట నన్నిమాటల నేర్చెను. అక్షరాభ్యాసముఁ జేసి విద్య నేర్పించి గర్భాదశవర్షమునం దతని కుపనయనము జేసి దిలీపుడు వేదాదివిద్యల నేర్పింప నారంభించెను. వేదముతోఁబాటు ధనుర్వేదముఁ గూడ నతఁ డధిగమించెను. అశ్వారోహణము గజారోహణము సాములు వేఁట మొదలగువానియం దసమానుఁ డయ్యె. ఆకారగాంభీర్యమునందు సౌందర్యమునందు మనోబలమునందు బుద్ధివైభవమ రఘువునకు రఘువే సాటియనియు దిలీపునకుఁ దగినవాఁడనియు నతఁడు సూర్యవ ప్రదీపకుఁ డనియు జనులందఱుఁ జెప్పుకొనిరి. వయస్సు ముదిరినతరువాత నత తండ్రియంతవాఁడయ్యెను. సర్వగుణసంపన్నుఁ డైన యారాజకుమారుని రాజకన్యలు పలువురువరించి ధన్యలైరి. మహాబలసంపన్ను లైన యాతండ్రికొడుకులను శత్రురాజు లెవ్వరుఁ వేరి చూడఁజాలరైరి. ఆకుమారుని సహాయంబుచేత దిలీపుఁడు తొంబది తొమ్మిది యశ్వమేధములు చేసెను. ప్రతియాగమునందు రఘువు ధనుర్ధరుఁడై కతిప సైన్యసమేతుఁడై యశ్వమువెంట వెళ్ళుచుండును. ఒక్కసారియైన నశ్వము శత్రు చేత బట్టుపడలేదు. ఆయాగంబులకు రానిరాజులు, వెలలేనికానుకలు దిలీపున కర్పిం రాజులు దిలీపుని పాదములకు నమస్కరింపనిరాజులు తత్కాలంబున మహీమండలమున లేరు. ఇట్లు నిర్విఘ్నముగఁ దొంబదితొమ్మిది యాగంబులు చేసినపిదప నూఱవ యశ్వమేధముగూడ జేసి యింద్రునివలె శతక్రతుఁడు కావలయునని దిలీపునకుఁ గోరిక పుట్టెను. కుమారుఁడు లెస్స యనెను. అంతట నూఱవయాగ మారంభింపఁ

బడెను. యాగాశ్వమువెంటఁ గొందఱుసైనికులతో యువరాజగు రఘువు బయలుదేఱెను. ఆగుఱ్ఱమును మనుష్యమాత్రు లెవ్వరు తెగించి హరింపఁజాలక పోయిరి. భూమియం దున్న హయమును మానవులకుఁ గానఁబడకుండ దేవేంద్రుఁడు హరియించెను. తిరస్కరణీవిద్యాప్రభావమున హయము గాని మహేంద్రుఁడు గాని వారికెవ్వరికిఁ గానబఁడలేదు. అందఱు విస్మయాకులితచిత్తులై విషాదపూరితులైయుండిరి. అప్పుడు రఘువు తనకిలువేల్పని చెప్పదగిన వసిష్ఠమహామునియొక్క నందినీధేనువును దలంచెను. అది వెంటనే ప్రత్యక్షమయ్యెను. రఘువు దాని మూత్రముతోఁ దన కన్నులు కడిగికొని నలువంకలుఁ జూచెను. వట్టికన్నులకు గోచరము కానివిషయమెల్లనప్పుడతనికి గోచర మయ్యెను. ఆకాశమునందు రథము కనఁబడెను. అందు దేవేంద్రుఁడు కూర్చుండెను. యాగాశ్వము పగ్గములతో రథమునకుఁ గట్టివేయఁబడెను. కాని యది యచ్చట నిలువక యాగడము సేయుచుండెను. రథసారథియైన మాతలి కొరడాతో దాని నదలించుచుండెను. మఖాశ్వమును మహేంద్రుఁడే హరియించెనని నిశ్చయముగఁ దెలిసికొని రఘువు గంభీరస్వరముతో నిట్లనియె. "ఓమహేంద్రా! యజ్ఞభాగభోక్తలలో నీవే మొట్టమొదటివాఁడ వని పండితులు పలుకుచున్నారు. నిరంతరయజ్ఞదీక్షితుఁడై దేవప్రియుఁడై పవిత్రుఁడై వెలయుచున్న నాతండ్రియొక్క యాగక్రియలకు నీ వేల విఘ్నము చేయుచుంటివి? నీవు త్రిలోకనాథుఁడవు. యజ్ఞములకు విఘ్నములు చేయునట్టి దురాచారులను నీవు విల్లుఁ బూని దండింప వలసినవాఁడవు అట్టి నీవే స్వయముగ యాగమునకు విఘ్నము చేయఁదలచినపక్షమున నఖిల వైదికానుష్ఠానము లంతరింపవా! అందుచేత మా యాగాశ్వమును మాకిమ్ము. మంచి నడతలకు మీరు మార్గప్రదర్శకులు. అట్టిమీ రపమార్గంబుల సంచరింతు రేని సకలధర్మంబులు పమసిపోవు." ఇటులు దిలీపనందనుఁడు మేఘగంభీరఘోషములతో మందలించుటయు నడుచుచున్న రథము మరలింపు మని మాతలి కానతిచ్చి మహేంద్రుఁడాతని కిటులుత్తరము సెప్పెను. "రాజకుమారా! నీ వాడిన దంతయు నిజమే. ఎవరియశంబు వారు కాపాడుకొనవలయును. నీతండ్రి నూఱుయాగములు చేసి నా కీర్తిని గప్పివేయఁ దలఁచుచున్నాఁడు. అందుచేతనే నీయశ్వము నపహరింపక మానను. ముజ్జగంబులకు దొరనై హవిర్భాగభోక్తలలో నగ్రగణ్యుఁడనై ముప్పదిమూడుకోట్ల దేవతల కధిపతినై కల్పవృక్ష కామధేను చింతామణీరత్న ప్రముఖ వస్తువులకు నాయకుఁడనై యున్న నేను శతక్రతుఁడను నీతండ్రియు శతక్రతుఁడు. ఇంక మాకు భేదమేమి? అదియునుగాక యొక్క హరియందె పురుషోత్తమశబ్దము సార్థక మగుచున్నది. త్రిలోచనునియందె మహేశ్వరశబ్దము రూఢమైనది. శతక్రతుశబ్దము నా

కోపాగ్నికే యన్వయించుచున్నది. శతక్రతుఁ డింకొకఁ డుండఁ గూడదు. తెలియక నీవు వెఱ్ఱి ప్రయత్నములు చేసితివా నీపూర్వుఁడైన సగరుని కొడుకులకుఁ బ్రాప్తించిన గతియే నీకును బ్రాప్తించు.” అని యింద్రుఁ డానతిచ్చుటయు రఘువు కోపోద్దీపితుఁడై మహేంద్రా! యశ్వమును విడువవేని విల్లు బూని యుద్ధమునకు రమ్మని పలికి ప్రత్యాలీఢపాదుఁడై వింట శరము సంధించి మహేంద్రునిపై బాణములు ప్రయోగించెను. అమరనాయకుఁడును బ్రతిఘటించి వానిపై నొక యమ్ము వైచెను అది రాజకుమారునివక్షమును నాటి నెత్తురు ద్రావెను. అంతట రఘువు దేవేంద్రు భుజములమీఁద నిజనామచిహ్నితములైన సాయకముల విడచెను. అప్పు డుభయులకు సంపడికయ్యము జరిగెను. ఇంద్రునిబాణము లధోముఖముగాను రఘువుబాణము లూర్ధ్వముఖముగాను ప్రసరించెను. రఘుప్రయుక్తములైన బాణములచేత నొచ్చి మహేంద్రుఁడు తనవజ్రాయుధమును గ్రహించి రాజకుమారునిపై నేయజొచ్చెను. కొండలు పిండిచేయఁగల యమ్మహాయుధము వక్షమున నాటుటయు రఘువు రథము మీఁద మూర్ఛిల్లెను. అతని సైనికులు విషణ్ణహృదయులై విలపించిరి. అంతలో రాజకుమారుఁడు మూర్ఛ తెలిసి లేచి మరల విల్లెత్తి యింద్రుని దాఁకెను. అంతట మహేంద్రుఁడు ప్రీతుఁడై యతని కిట్లనియె. “రాజకుమారా! నావజ్రాయుధము దెబ్బ దిని బ్రతికినవాఁడు లేఁడు. నీ వది సహించిన మహాశూరుఁడ వగుటచేత నీకు వర మిచ్చెద. యాగాశ్వమును దక్క మఱి యేదేని నడుగుము.” అనవుడు రఘువు పొదిలోనుండి తీయుచున్న సువర్ణపుంఖము గలబాణమును విడిచి చేతులు జోడించి నమస్కరించి యిట్లనియె. “మహాప్రభూ! యాగాశ్వము నీయ దలఁచుకొనకపోయిన పక్షమున యజ్ఞదీక్షితుఁడైన నాతండ్రికి యాగఫలము దక్కింపుము. అశ్వమును విడిచి నే నింటికి వెళ్ళినపక్షమున రుద్రసమానుఁడైన నాతండ్రి నన్నేమనునో. అందుచేత నిచ్చట జరిగిన యావద్వృత్తాంతము నీవే ముందుగ నాతండ్రికి వర్తమాన మంపుము.” అనవుడు మహేంద్రుఁడు సమ్మతించి యీయుదంతముఁ దెలుపుమని మాతలిని దిలీపునికడ కంపెను. అనంతరము రఘువు తండ్రిని సందర్శించెను. కుమారుని యకుంఠితవిక్రమము విని యతఁడు సంతసించి యజ్ఞఫలము తన కొనగూడినందుకుఁ దన్ను గృతార్థునిగ నెంచికొనియెను. వార్ధకదశలో దిలీపుఁడు రాజ్యము రఘువున కిచ్చి తపోవనమున కరిగి పిమ్మట తొంబదితొమ్మిది జన్నము లనియెడు మెట్లదారిని స్వర్గ మెక్కెను. ఉత్తరకోసలదేశమునకు రఘువు రాజయ్యెను.

రఘు మహారాజు

పితురనంతరము రఘువు రాజ్యాధిపత్యము వహించి సాయంకాలము సూర్యుని తేజముగూడ తాను వహించు నగ్నిహోత్రునివలె మిక్కిలి ప్రకాశించెను. దిలీపుని యనంతరమున రఘువు రాజ్యప్రతిష్ఠితుఁ డైనాఁడని విని నదివఱకె యీర్ష్యాగ్ని చేత పొగరాజుచున్న శత్రురాజుల హృదయములందు మంట బయలుదేరెను. ఆ రఘువు పితృసింహాసన మాక్రమించినట్లె స్వల్పకాలములో సమస్త శత్రుమండలము నాక్రమించెను. అఖిలైశ్వర్యము లిచ్చి లక్ష్మి సేవించెను. వందిమాగధులు చేయు సార్థకస్తుతులలో జేరి సరస్వతియు నామహీపాలుని సేవించెను. పూర్వము మనువు మొదలగు ననేకమహారాజులచేతఁ బరిపాలింపఁబడినను వసుంధర యీవఱ కెవ్వరి చేతను బరిపాలింపఁబడనట్లు రఘు వొక్కనిచేతనె పరిపాలింపఁబడినట్లు నుండెను. మిక్కిలి చలిగా నుండక, మిక్కిలి వేఁడిగా నుండక సుఖప్రదముగ నుండు మలయ మారుతమువలె నామహారాజు మిక్కిలి మెత్తనివాఁడు గాక మిక్కిలి కఠినుఁడు గాక దోషములకుఁ దగినదండనలు సేయుచుండుట చేత మహీజనుల కాతనియం దనురాగము కలిగెను. రుచిమంతములై సువాసనను గలిగినపండ్లు పండిన తరువాత మామిడిచెట్టుయొక్క పూఁతమీఁద ననురాగము పోయి పండ్లపై నాశక్తి హెచ్చు నట్లు పూర్వులకంటె మహోదారుఁడైన రఘువు పరిపాలనము నారంభించుట భూజనులు దిలీపుఁడు మొదలగువారిని మఱచిరి. అంతకు మున్ను రాజ్యానుభవము లేదు; కావున నీతికోవిదులైన మంత్రిపుంగవులు రఘువునకుఁ గపటయుద్ధరహస్యములను ధర్మయుద్ధరహస్యములను నెఱిఁగించిరి. కాని రఘువు ధర్మయుద్ధమునందె యాసక్తిగలవాఁడయ్యెను. భూమి విశేషముగఁ బంటలు పండెను. అన్నివిధముల చేత భూమి క్రొత్తదైనట్లు కనఁబడెను. ఆహ్లాదము కలిగించుటచేతఁ జంద్రుఁడును దహియించుటచేతఁ దపనుఁడును, సార్థకనామధేయులైనటులు ప్రకృతిజనరంజనము చేత రఘువు రాజశబ్దము సార్థకము చేసెను. ఆతఁ డాకర్ణాంతవిశాలలోచనుఁడైనను శాస్త్రమనియెడువిశేషలోచనముఁగూడ గలవాఁడగుటచే గంటికగపడు బాహ్య వస్తువులనె గాక కన్నుల కగపడనిసూక్ష్మవిషయములం గూడఁ దెలిసికొనఁజాలెను. లోఁబడిన రాజుల నాదరించియుఁ బగ సాధించిన సామంతుల నణఁచియు నతఁడు రాజ్యము జక్కఁబెట్టుకొను నప్పటికి శరత్కాల మాసన్న మయ్యెను. వర్షకాలము సమాప్తమగుటచే వానలు వెనుక బట్టెను. అంతకుమున్ను బురదలై దుర్గమములైన

మార్గములు తీవ్రమైన శరత్కాలపు టెండచే నెండి ప్రయాణసులభము లయ్యెను. ఆయెండకుఁ దోడుగ రఘుమహారాజుయొక్క దండయాత్రాసంబంధములైన ప్రతాపపుటెండలుఁగూడ దిక్కుల వ్యాపించెను. వర్షకాలమం దాకాశమున వ్యాపింపజేసిన తనధనుస్సు నింద్రుఁ డుపసంహారము జేసెను. ఇంద్రధనుస్సు కనబడుట మానిన తోడనె రఘువు దిగ్విజయము నిమిత్తము తనధనుస్సు నెత్తెను. పాడిపంటలు పెంపు చేయుటకై యింద్రుఁడు తనధనుస్సును వ్యాపింపజేయుట చేతను దుష్టజనదండన మొనర్చి భూమి నిష్కంటకముగాఁ జేయుటకై రఘువు తనధనుస్సు నెత్తుటచేతను భూమి దేవేంద్రరాజేంద్రులచేత మిక్కిలి సుఖపడెను. చల్లదనమును వెదజల్లుచున్న యాశరత్కాలచంద్రమండలమును దయారసమును జిలుకునట్టి యారాజచంద్రుని మొగమును జనులు సమానానందముతోఁ జూచి తనిసిరి. దిగ్విజయమువలనఁ గలిగిన యారఘుకీర్తి నదులలోఁ దెల్లదామరగమిమై రాజహంసల గుంపై యాకాశమున నక్షత్రమాలయై పండువెన్నెలయై ప్రకాశించెను: ఆబాలగోపాలముచేత వినుతింపఁ బడుచున్న యారఘుమహారాజుకీర్తిని జెఱకుతోటలలో గడలనీడలఁ గూర్చుండి పంటకాపులకూఁతులు విలాసముగాఁ బాడ జొచ్చిరి. ఆశరత్కాలమం దగస్త్యుఁ డుదయించెను. అతఁడు పొడగట్టినతోడనె నదులు బురద విడిచి తేటనీరు గలవయ్యెను. ఆసమయమున శత్రురాజులహృదయములు పరాభవశంకచే మలినములయ్యెను. ఆశరత్కాలమున నీటిగట్లఁ గోరాడుచున్న మహావృషభములు శత్రుమండలముపై నరిగినరఘువువలె విజృంభించి యుండెను. ఏఱులు కాలినడక నేగుటకు దగుపాటిరేవులు గలిగి యుండుటచే నతనిదండయాత్ర సులభమయ్యెను. అతఁడు శాస్త్రప్రకార మగ్నిని సేవించి చతురంగములం గూర్చుకొని దిగ్విజయయాత్రార్థము బయలుదేరెను. అతఁడు బయలుదేఱునపుడు పురమందలి పెద్దముత్తైదువులు మంగళార్థముగ నతనిమీఁదఁ దెల్లనిపేలాలు చల్లిరి. అటుల చల్లుటచేత క్షీరసాగరమథనకాలమున నమృతబిందువులచేఁ దడుపఁబడిన నారాయణుఁడువలె నతఁడు శోభించెను. మహేంద్రతుల్యుఁడైన యారాజు ముందుగాఁ దూర్పుదిక్కుపై నరిగెను. గాలిచేఁ గదలెడు టెక్కెములు శత్రురాజులను బెదరించునటు లుండెను. రథములు నడచుటచేత నెగిరినదుమ్ము గగనమున వ్యాపించుటచే నాకాశము భూమివలె నుండెను. కాఱుమబ్బులవలె నుండుమదపుటేనుఁగులతో నిండి యుండుటచే భూమి యాకాశమువలె నుండెను. మొట్టమొదట నతనిప్రతాపము నడచెను. తరువాత సైన్యఘోషము నడచెను. దాని వెనుక మట్టిధుమారము నడచెను. అనంతరము రథములు మొదలగుబలములు నడచెను. తక్కినరాజుల చతురంగబలములట్లు కాక

రఘుమహారాజుయొక్క బల మీవిధముగ నక్కజమై నాలుగువిధములను నడచెను. ఆతఁడు తనదిగ్విజయయాత్రయందు వట్టియెడారులలోఁ తియ్యనినీరు పుట్టించెను. నదులను నావలచే దాఁటెను. అడవుల నరికించి దేశము వెల్లడి చేసెను. అతఁడు ముందు నడచుచుండఁగా నాగొప్పసేన యతనివెంట ననుసరించి తూర్పుముఖముగఁ బోయెను. అది చూడఁ దనవెనుక గంగానది వచ్చుచుండ ముందు నడచుచున్న భగీరథుఁడువలె నతఁడు శోభిల్లెను.

ఇట్లు తూర్పుదిక్కున నున్న నాథుల నెల్ల జయించి యతఁడు తాఁటితోటలతో నిండియున్న తూర్పుసముద్రతీరముఁ జేరెను. నదీప్రవాహముచేత గొప్పవృక్షములు కూలిపోవుచుండ చిన్నవైన నీటిప్రబ్బలి నిర్మూలము గాకుండ నిలిచినటుల గొప్పమహారాజు లనేకులు రఘువుచేఁ బడి కూలుచుండ సుహ్మదేశస్థులైన రాజులతనికి నమస్కరించి యాత్మసంరక్షణముఁ జేసికొనిరి. వంగదేశపురాజులు తమ నౌకాబలముతో నతనిని దాఁకిరి. కాని వారి నవలీలగ నతఁడు జయించి గంగానదీద్వీపములలో ననేకజయస్తంభములు నాటెను. వంగభూపాలుర నతఁడు మొదట రాజ్యము నుండి తొలఁగించి వరిమొక్కలను మొదటఁ బెల్లగించి మరల నాటినట్లు కరుణించి వారిని మరల రాజ్యప్రతిష్ఠితులం జేసెను. అనంతర మతఁడు మదపుటేనుఁగుల వంతెన నిర్మించి కపిశానదిని దాటి యుత్కలదేశస్థులు తనకు దారి జూప కళింగదేశము జేరెను. కళింగరాజు మితిమీరిన యేనుఁగులదండుతో రఘువు నెదిరించెను. కాని యతని నోడించి రఘువే జయము గాంచెను. రఘుమహారాజుయొక్క సైనికులు తమలపాకులతో దమకు నెలవు లేర్పఱచుకొని శత్రువులకీర్తిని బీల్చినట్లు కావలసినంత కొబ్బరికల్లుఁ ద్రాగిరి. ఆరఘుమహారాజు కళింగ మహారాజును బట్టుకొని కరుణించి విడిచి యతని రాజ్యము నపహరింపక సంపదమాత్ర మపహరించెను. పిమ్మట నతఁడు పోకతోటలతో నిండిన సముద్రతీరమువెంట నరిగి దక్షిణదేశముఁ జేరెను. అచ్చట నతనియేనుఁగులు సైనికులు కావేరీనదియందు యథేచ్ఛముగ జలక్రీడసలిపి దానిం గలఁచివైవ నది తదంగరాగముచే మలినమయ్యెను. అనంతర మాదేశమాక్రమించి యతఁడు మిరియపుచెట్లతో నిండిన మలయాద్రి కరిగెను. ఏలాలతలతోడను మంచి గంధపుచెట్లతోడను నిండినయామలయాద్రిని బాసి యారాజు పాండ్యదేశముచేరి యేరాజుప్రతాపమునకు వెఱచి సూర్యుఁడు సయితము మందతేజముతో సంచరించునో యాపాండ్యరాజునవలీలగ జయించెను. పాండ్యరాజు సామంతులతోఁ గలిసి తామ్రపర్ణీనదీసాగర సంగమంబునఁ దమ పెద్దలనాటి నుండియు సంగ్రహింపఁబడిన

క్షత్రాణీముక్తాఫలరాసులు తమ యశస్సు నిచ్చినట్లే రఘుమహారాజు కర్పించి సంధిఁ జేసికొనిరి. పిమ్మట నతఁడు భూదేవిస్తనంబులవలె నొప్పినమలయదర్దుర పర్వతములను దాటి మహీదేవికటిమండలమువలె నున్న సహ్యపర్వతము నెక్కి సుఖించి యవ్వలఁ బశ్చిమదిశాభిముఖుఁ డయ్యెను. పూర్వకాలమున సముద్రము సహ్యపర్వతమునంటి యుండఁగా భార్గవరాముఁ డాసముద్రమును దూరముగఁ దఱిమివైచెను. పర్వతమునకు సముద్రమునకు నడుమ రఘువుసైన్యములు విడిసి యుండుటచే సహ్యపర్వత ప్రాంతములయందలి జనులు సముద్రము మరల వచ్చి యాక్రమించుకొనెనో యని శంకించిరి. కేరళస్త్రీలు రఘువుయొక్క దాడి జూచి వెఱఁగంది నగలు పెట్టికొనుట మానిరి. అలంకారములు లేనివారిముంగురులకు రఘువుయొక్క సైన్యములు నడచుట వలన లేచినధూళి యొకచూర్ణమై యొకవింతయందమును దెచ్చెను. మురళానదీవాయువులచేత రేగిన మొగిలిపూదుమారము రఘుసైనికులయొక్క కవచములపైబడి బుక్కా చల్లినట్లయ్యెను. ఆవిధముగ నరిగి యతఁడు పశ్చిమదిక్కంతయు జయించెను. పశ్చిమదేశమందలి త్రికూటపర్వతము రఘుమహారాజుయొక్క మదపుటేనుగుల దంతప్రహారములు గలదగుటచే నతఁడు కట్టించినజయస్తంభమువలె నుండెను. అనంతరము రఘువు పరమయోగిజ్ఞానవైభవముచేత నింద్రియములను జయించునటుల బలసంపదచే పారసీకదేశమును జయించుటకై మెట్టదారిని బయనమై వెళ్ళెను. గుఱ్ఱపుసేనలే ప్రధానముగ గలపారసీకరాజులకును రఘువునకును సంకులసమరమయ్యెను. ఆయశ్వముల డెక్కలచే రేగినదుమ్ములో యోధుల మొగములు కనబడమి ధనుష్టంకారముచేతనె ప్రతియోధు లున్నట్టు తెలిసికొనవలసి వచ్చెను. గడ్డములు మీసములుగల పారసీకులతలలు రఘుమహారాజు బల్లెములతో ద్రుంపనవి యీఁగలతో గూడిన తేనెపట్లువలెనుండెను. హతశేషులైన పారసీకులు బొమిడికములు తీసి రఘువును శరణు జొచ్చిరి. శరణాగతవత్సలుఁడైన రఘువు వారి కభయప్రదానమిచ్చి రక్షించెను. మహాత్ములకోపము దండప్రణామములతో నుపశమించునుగదా. యుద్ధానంతరమున రఘువుయొక్క సైనికులు ద్రాక్షపొదరిండ్లలో దోలుకంబళ్ళు పఱచుకొని కూర్చుండి ద్రాక్షసారాయి ద్రాగి యుద్ధశ్రమము బోగొట్టుకొనిరి. అనంతరము రఘు వుత్తరదిక్కున కరుగదలంచి సింధునదీతీరము జేరెను. అచ్చట హూణరాజు లతని నెదిరించినందున వారిని జయించి వారియంగనల మొగములకు వికాసము తగ్గించెను. కాంభోజరాజులు రఘువుదాడి కాగలేక వినమ్రులై మిక్కిలి యున్నతములైన గుర్రములను, బంగారుముద్దలను దెచ్చి యతనికి కానుక లిచ్చిరి. అచ్చటనుండి యానరపాలుఁడు గుఱ్ఱపుదళము దీసికొని హిమవత్పర్వతశృంగముల నెక్కెను. భటులకోలాహలములచే

సింహములకు నిలయములైన హిమాలయగుహలు ప్రతిధ్వనులిచ్చెను. మందాకినీనదీతరంగములతుంపురులతోఁ గలిసి వెదురుపొదలలోఁ దూఱి శ్రావ్యగానము సేయుచు మలయమారుతము సశైత్యముగ మహారాజును స్పృశించి యతని కానంద మిచ్చెను. సురపొన్నచెట్లనీడలకు కస్తూరిమృగములు పండుకొని లేచినరాతిబండలపై విశ్రమించి రఘువుసైనికులు పరమానందమునొందిరి. ఆపర్వతముమీఁద విడిసిన రఘుమహారాజునకు రాత్రులు జ్యోతిష్మతీలతలు స్వయముగఁ వెలిఁగి యేనుఁగు మెడగొలుసులలో ప్రతిఫలించి చమురులేనిదీపములై యంధకారమును బాపెను. ఆపర్వతముమీఁద రఘుమహారాజునకును నుత్సవసంకేతులను కొండజాతిజనులకును ఘోరయుద్ధముజరిగెను. ఆయాటవికులు విసరినరాళ్లయొక్కయు గుదియలయొక్కయు రాపిడిచేత నిప్పులు జనించెను. అదివఱ కెవ్వఁడుఁ బరాజయ మెఱుఁగని యాయాటవికులు క్రొత్తగా నోడిపోవుటచే రఘువుపరాక్రమము నిరుపమానమని తెలిసికొని కిన్నరు లాయన యశఃప్రబంధమును గానముచేసిరి. ఆయాటవికులు పరాజితులైనపిదప రఘువునకు వెలలేని కానుకలఁ దెచ్చి యిచ్చిరి. ఆకానుకల వలన హిమవంతుఁ డెంతసంపన్నుఁడో రఘు వెఱిఁగెను. రఘువెంత బలాఢ్యుఁడో హిమవంతుఁడు తెలిసికొనెను. అనంతర మతఁడు కైలాసపర్వతముమీఁదికి వెళ్ళఁదలఁచెను. కాని పూర్వము రావణుఁడు దానిని గెలుచుటచేత నొకఁడు గెలిచినదానిని మరల పట్టఁదలఁచుట హాస్యాస్పదమని భావించి దానిని పట్టుకొనక క్రిందికి దిగి ప్రాగ్జ్యోతిషాధీశుమీఁది కరిగెను. సైనికులరాకవలన రేఁగిన దుమారముఁ జూచియె యతఁడు కంపించి వినమ్రుఁ డయ్యెను.

వీరులకు వీరుండైన యారఘువు పిమ్మట కామరూపదేశముపై దండెత్తెను. ఏయేనుఁగులచేత నాకామరూపదేశాధీశ్వరుఁడు తనపగతుర నెల్ల గెలిచి 'బలాఢ్యుఁడని పేరు వడసెనో యామత్తేభములను రఘువునకుఁ గానుకగ నిచ్చి యతఁడు లోఁబడి రఘువుయొక్క పాదములను బంగారుపీటపైఁ బెట్టి దేవతాపాదములనట్లు పుష్పములకు బదులుగ రత్నములఁ బెట్టి పూజించెను. ఇట్లు దిగ్విజయముచేసి రఘువు వెల్ల రాజులను జయించి భూమి కేకచ్ఛత్రాధిపతియై రాజధానికి మరల సర్వధనదక్షిణ గల విశ్వజిద్యాగమును జేసెను. మహాత్ములు ధనము సంపాదించుట దానముకొఱకె గదా! ఆయజ్ఞము ముగిసినపిదప మున్ను దిగ్విజయములోఁ దన కోడి తనసేనలోఁ జేరి తనవెంట వచ్చినరాజుల నెల్ల సత్కరించి చిరవియోగముచేత బాధపడుచున్న వారి భార్యలకడకు వారిని పంపెను. ఆనృపు లందఱు ననేకశుభలక్షణలక్షితమైన రఘువు పాదయుగంబునకు మ్రొక్కి స్వదేశములకు మరలిరి.

విశ్వజిత్తను యజ్ఞమునందు రఘుమహారాజు సమస్తధనము బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండగా గురుదక్షిణనిమిత్తము సొమ్ము కావలసి వరతంతుమహాముని శిష్యుఁడైన కౌత్సుఁ డనువాఁడు మిక్కిలి యాసపడి యతనికడకు వచ్చెను. బంగారమంతయు దానముగనిచ్చివేయుటచేత రాజు మంటిమూఁకుడులో నర్ఘ్యపాద్యములం బెట్టికొని యెదురుగాఁ బోయి యామునికుమారుని నెదుర్కొని గారవించి దీసికొని వచ్చి యుచితాసనముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టి యిట్లు పలుకరించెను. "ఓ కుశాగ్రబుద్ధీ! సూర్యునివలన లోకము చైతన్యము బొందినట్లు నీ వేమహాత్మునివలన జ్ఞానోపదేశముఁ బొందితివో యామహాత్ముఁడు మంత్రకర్తలైన ఋషులలో నగ్రగణ్యుఁడు. నీగురువు కుశలముగ నున్నాఁడా? అంతఃకరణశుద్ధిగ మనోవాక్కాయ కర్మములచేత నేతపస్సు నీగురు చేయుచున్నాఁడో యేతపస్సు మహేంద్రునకు సయితము మహాభయముగలిగించునో, యాతపస్సు పాశాదులచే వ్యయముగాకుండ నంతరాయములు లేకుండ వర్ధిల్లుచున్నదిగదా! మీరు కాలువలు గట్టియు పాదులు చేసియు నీరువోసియు బిడ్డలకంటె నెక్కుఁడుగా బెంచిన యాశ్రమవృక్షములు మహావాయుభీతి మొదలగు నరిష్టములు లేక చల్లనినీడ నిచ్చుచు వర్ధిల్లుచున్నవా? మీస్నానపానములకు మీపితృతర్పణమునకు నుపయోగించునట్టిజలములు పరిశుద్ధములై మీకు సేవ్యములగుచున్నవి కదా! తమయనుష్ఠానములకు నుపయోగపడు దర్భలను మేయుచున్నను వాత్సల్యముచేత నదలింపక యేలేడిపిల్లలను మహామునులు తమతొడలమీఁదనె కూర్చుండఁ బెట్టికొనుచుందురో యాహరిణడింభకములకు సేమమెకదా? వనములలో దమంతట తామే పుట్టిపెరిగి మీకు దేహసంరక్షణమునకు సాధనములై వేళకువచ్చు నతిథులకు నన్నప్రదానము చేయుట కనువులై యుండెడు నివ్వరిధాన్యములను జుట్టుప్రక్కల నుండు పల్లియలనుండి పశువులువచ్చి మేసి పోవుట లేదుకదా? మీగురువు నీయందుఁ బ్రసన్నుఁడై నీకు సకలవిద్యలు నేర్చి గృహస్థాశ్రమము స్వీకరించుటకు నీ కనుజ్ఞ నిచ్చెనా? నీవు వచ్చుట మాకు సంతోషమె కాని వచ్చినంతమాత్రముచేతనె నేను సంతుష్టిఁ జెందను. నీవు నీగురువు పంపఁగా వచ్చితివా? లేక స్వార్థము నిమిత్తము వచ్చితివా? నీకోర్కెయేమో తెలియఁజేసిన యెడల నీమనోరథము దీర్చి కృతార్థుఁడ నయ్యెదను."

మిక్కిలి యుదారములైన యారఘువుయొక్క పలుకులు విని కౌత్సుఁడు తననిమిత్త మర్ఘ్యపాద్యములు పెట్టితెచ్చిన మంటిమూకుఁడువల్లనె రఘువు నిర్ధనుఁడై యుండినాఁడని తెలిసికొని తనకోర్కె సిద్ధించునను నాస విడిచి యారాజుతో

నిట్లనియె "రాజా! సూర్యుఁడు వెలుఁగు చుండఁగాఁ జీకటి యెట్లుండును? నీవేలు చుండఁగా మా కొకకీడు సంభవించునే. నీయనుగ్రహమువలన మేము సుఖించు చున్నాము. ఓమహారాజా! అతిథులయెడ మీవంశస్థులకుఁ గలభక్తి యిట్టిదని చెప్ప రాదు. ఆవిషయమున నీవంశస్థు లందఱికంటె నీవధికుఁడవు. అయినను నే నసమయముగాని సమయమున వచ్చితి నని విచారించుచున్నాను. నీవు సకలైశ్వర్య సంపన్నుఁడవయ్యు యజ్ఞమునందు యాచకులకు దానము జేసి పేదవాఁడవైతివి. దానముచేతఁ బేదఱికము దెచ్చికొనుట శ్లాఘాపాత్రముకదా! దేవత లెల్లఁ దనలోని యమృతమును ద్రాగివేయుటచే క్షీణుఁడైన చంద్రుఁడు వృద్ధిచంద్రునికంటె ప్రశంసనీయుఁడు కాఁడా? నేను గురుదక్షిణార్థము వచ్చియుంటిని. నాకోరిక నీవలన సఫలముకాదు. కావున నేను మఱియొకనిని యాచించెదను. కడుపులోని జలమెల్ల వానగాఁ గురిసిన మేఘమును మబ్బులనే నమ్మికొనియుండు చాతకపక్షి సయితము కోరదు కదా. ఇంక నీకు శుభమగుఁగాక! నేను పోయి వచ్చెదను." అని పలికి వెడలిపోవుచున్న మునికుమారుని రఘుమహారాజు నిలిపి "యోపండితుఁడా! నీగురువునకు నీ వేమియీయవలయును? అదియెంత" యని యడిగెను. అడుగుటయు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు వర్ణాశ్రమ ధర్మపరిపాలకుఁడునైన యామహారాజుతో మునికుమారుఁ డిట్లనియె. "నాగురువు నాకు విద్యలనెల్ల నేర్పినతరువాత మీకేమిగురుదక్షిణ కావలయు నని యాయనను నేనడిగితిని. నీవుచేసిన చిరశుశ్రూషచేతనె నేను సంతసించితిని. నాకు వేఱుగ గురుదక్షిణ నీ వీయనక్కఱ లే" దని మాగురు వానతిచ్చెను. దక్షిణ పుచ్చికొనకతప్పదని బహువిధములచేత నేను గురువును బలవంతపెట్టితిని. నానిర్బంధమునకాయన కోపించి నేను నీకు పదునాలుగు విద్యలు నేర్పితిని. విద్యకొకకోటి రూకల చొప్పున నాకు నీవు పదునాలుగుకోట్ల సువర్ణము లిమ్మని యతఁ డానతిచ్చెను. ఆధన మార్జించుటకై నేను నీకడకు వచ్చితిని. నీచేతిలో మంటిమూకుఁడు చూఁడఁగానె నాయాస లడుగంటినవి. దానములచేత నీవు సంపదలనెల్ల గోల్పోయి ప్రభువను పేరుతో మాత్ర ముంటివి. అట్టినిన్ను నే నిబ్బందిపెట్టుట మంచిదికాదు. నాకు కావలసిన మొత్తమా మిక్కిలి గొప్పది" ఇట్లు కౌత్సుఁడు విన్నవింప రఘు వాతని కిట్లనియె. "వేదపారగుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు గురుదక్షిణార్థియై రఘువు కడకు వచ్చి మనోరథసిద్ధిఁ గాంచలేక వెళ్ళిపోయినాఁడను నప్రతిష్ఠ నాకిదివఱ కెన్నఁడును లేదు. ఇప్పుడు నీ వది క్రొత్తగాఁ దెచ్చిపెట్టవద్దు. నాయజ్ఞవాటమునందు వెలుఁగుచున్న మూఁడగ్నులకుఁ దోడుగ నాలుగవయగ్నినై రెండుమూఁడుదినము లిచ్చట నుండుము. ఇంతలో నీకోరిక నేను ఫలింపఁ జేసెదను." అనవుడు సరేయని యాబ్రహ్మచారి

మోహింపఁబడెను. రఘుమహారాజు ధనము సంపాదించుట కుపాయము వెదకఁజొచ్చెను. తీయఁదగినంతసొమ్ము భూమిలోనుండి యిదివరకె తీయుటచేత నిఁక సాధ్యము కాదని కుబేరునివద్దనుండి ధనము తీయ సంకల్పించెను.

వాయుసఖుఁడైన మేఘునకు నంతరిక్షముమీఁదను సముద్రములమీఁదను పర్వతములమీఁదను సంచరించుట కెట్టి యను వున్నదో వసిష్ఠమంత్రప్రభావముచేత రఘువుయొక్క రథమునకుఁగూడ నాకాశగమనముఁ జేయుటకు సముద్రములమీఁద నడచుటకుఁ బర్వతములమీఁదఁ బోవుటకు శక్తి కలదు. అట్టి రథము నాయత్తము చేయించి యారాజు దానిలో సకలశస్త్రకులం బెట్టి ప్రదోషకాలమున నారథముఁ జేరి యారాత్రి యచ్చటనె నిద్రించెను. రఘువువంటి మహావీరుఁడు తనమీఁదికి యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నాఁడని విని కుబేరుఁడు భయపడి తెల్లవాఱుజామున నారాజుయొక్క ధనాగారములో బంగారువాన గురియించెను. ఆవార్త కోశాధిపతులు రాజున కెఱిఁగించిరి. రాజక్కడికిఁ బోయి చూచి వజ్రాయుధపు దెబ్బకుఁ దెగిపడిన మేరుపర్వతపుముక్కవలె నున్నయా బంగారు రాశిఁ జూచి యది కుబేరుఁడే యిచ్చినట్లు తెలిసికొని కౌత్సుని బిలిచి యాధన మంతయుఁ దీసికొని పొమ్మని కోరెను. తనగురువున కీయవలసినది పదునాలుగుకోట్లు సువర్ణములే కావున నంతకంటె నొకగవ్వయైనఁ దానెక్కువ పుచ్చికొనననని కౌత్సుఁడు పలికెను. యాచకులనిమిత్తము సంపాదించిన సువర్ణములో నొకతృణమైన నుంచుకొనననని రఘువు వచియించెను. ఆమునియొక్కయు నారాజుయొక్కయు నిస్పృహతకు నయోధ్యా పురవాసులందఱు నత్యంతాశ్చర్యసంతోషముల నొందిరి. ఎట్టకేలకు రాజుపట్టే నెగ్గెను. నూరులొట్టెపిట్టలమీఁదను నూరుకంచరగాడిదలమీఁదను బంగారము వైచి రాజు కౌత్సుని యాశ్రమమునకుఁ బంపెను. మునికుమారుఁడు పయనమగునప్పుడు వినమ్రుఁడైనరాజును జేతితో స్పృశించి యిట్లనియె. "భూమీశ్వరుఁడవైన నీకుఁ గావలసిన యెల్లవస్తువులను భూమి యిచ్చుట యాశ్చర్యముకాదు. ఆకాశముగూడ నీవు కోరునట్లు గనకవర్షముఁ గురియుట మహాద్భుతము. నీకెట్టిదీవనల లీయవలయునో మాకుఁ దోఁచకున్నది. రాజ్యము రథగజతురగాదులు సమస్తవైభవములు నీకిదివఱకే యున్నవి. అవి లభించుఁగాక యని యాశీర్వదించితిమా పునరుక్తిదోషము పట్టును. కావున నీకిదివఱకు లేనిది పడయుము. అనఁగా నీతండ్రి సద్గుణవంతునినిన్ను గన్నట్లె నిన్నుఁబోలిన కుమారునిఁ గనుము." అని పలికి మునికుమారుఁడు గురువుకడకు బోయెను. అనంతరము కొంతకాలమునకు రఘువునకు నందనుఁడుదయించెను. బ్రహ్మముహూర్తమందు రఘువున

కాకుమారుఁడు జనియించుటచేత నతనికి బ్రహ్మదేవుని పేరు పెట్టఁదలఁచి యజుఁడని నామకరణముచేసెను. దీపమునుండి దీపముపుట్టినట్లు సరిగా నాకుమారుఁడు రఘువును బోలి యుదయించెను. అదే తేజము. అదే రూపము. అదే యాకారము. అదే గాంభీర్యము. అతఁడు గురువువలన సకలవిద్యలు నేర్చి నిండుజవ్వనమును బ్రాపించి మనోహరకారుఁడై యువరాజయ్యెను. ఆకాలమున విదర్భ నేలుచుండిన భోజుఁడు తన చెల్లెలగు యిందుమతీదేవికి వివాహము చేయఁదలంచి రఘునందనుఁడైన యజుని రావించుకొనుటకు స్వయంవరము గల్పించెను. కుమారుఁడు వివాహ యోగ్యుఁడగుట చేతను, సంబంధము శ్లాఘ్యమైన దగుట చేతను రఘువు కొంతసైన్యము తోడిచ్చి కుమారుని విదర్భ కంపెను. మార్గమధ్యమున నతనికి సమస్తోపభోగములు జరిగెను. వనవాసులు తెచ్చి యిచ్చినకానికలు నాగరకు లిచ్చినకానిక లన్నియు యతని కత్యంతప్రీతి గల్పించెను. అజుఁడు నిరంతరప్రయాణములు చేసి నర్మదానదీతీరముఁ జేరి యచ్చట విడిసి మందమారుతమును సేవించి సైన్యముగ బడలికదీర్చికొనియెను. అజుఁడు నీటి దరిని నిలిచి చూచుచుండఁగా నీటిలో నొకచోట తుమ్మెదలు గుమిగూడి ఝుమ్మని నాదముచేయుచుండెను. అచ్చోట నొకమదపుటేనుఁగు జలములో మునిఁగి యుండుటంజేసి యామదగంధలోభమునఁ దుమ్మెదలచ్చటఁ జేరెను. అంతట మదపుటేనుఁగు నీటిలోనుండి లేచి వెలుపలకు వచ్చెను ఆమత్తమాతంగము తొండమును జాపుచు ముడుచుచు భయంకరముగ ఘీంకారము సేయుచు నదీతరంగములను దొండముతోఁ గొట్టుచు సేన విడిచి యున్నెడకు వచ్చెను. అది గట్టెక్కి యజునియొక్క గ్రామ్యగజములను జూచినతోడనె నీటిలో నుండుటవలనఁ గొంచె ముపశమించిన దాని మదము మరల బెచ్చుపెరిగెను. దానిం జూచియు సేడావుల యరఁటిచెట్టుతావి వంటితావిగల దాని మదము నాఘ్రాణించియు దండులోని యేనుఁగులు జడిసి మావటీండ్రకు లొంగక పెడ పింగము పెట్టెను. ఏనుఁగు లట్లగుటచేత గుఱ్ఱములు కట్టుత్రాళ్ళు తెంచికొని పారిపోయెను. రథములు భగ్నములయ్యెను. బంట్లు నానావిధములఁ బరుగెత్తిరి. స్త్రీలను రక్షించుటకు యోధులు ప్రయత్నించిరి. అది విజృంభించి యజునిమీఁదికి వెళ్ళెను. యుద్ధములో దప్ప మఱియొకప్పుడేనుఁగును జంపఁగూడదని ధర్మశాస్త్రవాక్యము విని యుండుటచే నజుఁడు దానిం గూల్ప నొల్లక విల్లెత్తి నారి పూర్ణముగాఁ దివియక కొంచెము లాగి యొకబాణము దానికుంభస్థలమున నాటనేసెను. ఆదెబ్బ తగిలినతోడనె యది యేనుఁగురూపము విడిచి ధగధగలాడెడు దేహముధరించి యాకాశగమనము గలిగి సైన్యము నాశ్చర్యసముద్రమున ముంచెను. అంతట నజునిమీఁద పుష్పవృష్టి గురిసెను. దివ్యరూపము దాల్చినయాపురుషుఁడు రాజకుమా

మున కిట్లనియె. "అయ్యా! నేను గంధర్వుఁడను. నాతండ్రి గంధర్వపతి యైన ప్రియదర్శనుఁడు. నాపేరు ప్రియంవదుఁడు. నేను మిక్కిలి గర్వించి మతంగ మహామునిని తిరస్కరించుటచే నతఁడు మదపుటేనుఁగు గమ్మని నాకు శాప మిచ్చెను. పశ్చాత్తాపమునొంది నేను వేఁడికొనఁగా ముని నాయం దనుగ్రహించి దయాళు వయ్యెను. జల మగ్ని హోత్రమును గాని యెండను గాని స్పృశించుటచే వేఁడియగును; కాని యది సహజముగ చల్లనిదే కదా! ఇక్ష్వాకువంశస్థుఁడైన యజుఁడు బాణముతో నీకుంభస్థలమును వ్రచ్చినపుడు నీకు శాపమోక్షణ మగు నని యాముని యానతిచ్చెను. నాఁడు మొదలుకొని నేను నీవచ్చుట కపేక్షించి యుంటిని. నేటికి నీదయవలన నాకు శాపవిమోక్షణ మయ్యెను. నేను నీకు ప్రత్యుపకారము సేయకపోతినా నేను నాతొంటి భావ మొందుట నిష్ఠమగును. నాకడ సమ్మోహనాస్త్రము కలదు. దాని ప్రయోగోప సంహారమంత్రములు నే నెఱుఁగుదును. అది గంధర్వదేవతాకమైన శస్త్రము. అది ప్రయోగించినయెడల యుద్ధములలో జయము కరతలామలకము. శత్రుబాణప్రహారములు నీకుఁ దగులవు. గజరూపమున నున్నపుడు నీవు నన్ను గొట్టినను నాకది యుపకారమె యైనది. నా ప్రార్థనము నీవు నిరాకరింపవలదు." అతనివేఁడికోలు నంగీకరించి రఘుకుమారుఁడు పవిత్రమైన నర్మదాజలంబును జేతఁ బట్టికొని యాచమనము జేసి యుత్తరదిక్కుగాఁ దిరిగి ప్రియంవదునివలన సమంత్రకముగ సమ్మోహనాస్త్రము నుపదేశము పొందెను. తలవనితలంపుగ దైవయోగంబున నిట్లు రాఘవగంధర్వులకు మైత్రి గలిగెను. గంధర్వుఁడు మనోహరమైన కుబేరుని యుద్యానవనమున కరిగెను.

రాఘవుఁడు విదర్భాపురమునకుఁ జనియెను. అజుఁడు వచ్చినవార్త విని విదర్భరాజాతని నెదుర్కొని సగౌరవముగఁ దోడి తెచ్చెను. భోజుఁడు రాఘవునకు సకలోపచారములు చేసి తనయింట విడియించెను. ఆయుపచారములు చూచి రాఘవుఁడే గృహయజమానుఁడుగను భోజుఁడే యతిథిగనుదోఁచు చున్నాఁడని విదర్భజనులు తలంచిరి. మంగళాలంకారములు చేసిన యాబసలో నజుఁడు ప్రవేశించి యిందుమతి మీఁద తనచిత్తము నిలుచుటం జేసి చాలసేపటివఱకు నిద్రరాక యెట్టకేలకు నిదురించి తెల్లవారుజామున సమానవయస్కులైన వందిమాగధ వైతాళికులస్తుల వలనను మేలుకొలుపుల వలనను మేలుకాంచి కాల్యకృత్యములం దీర్చికొనియెను.

అజమహారాజు.

అజుఁడు స్వయంవరము జరుగుచోటికిఁ బోయి చూచునప్పటికి రాజకుమారులందఱు మిక్కిలి యున్నతములైన మంచెలపై నమర్పఁబడిన సింహాసనముల మీఁదఁ గూర్చుండి విమానము లధిరోహించిన దేవతలవలె శోభించుచుండిరి. రతీదేవి ప్రార్థనమువలన జాలిపడి సాకారుఁడగు మన్మథుని మరల సృజించెనో యన్నట్లు వెలయుచున్న రఘునందనునిఁ జూచి రాజకుమారులు తప్పక యిందుమతీదేవి యీతనినె వరించునని యామెయెడ నాసవదలుకొనిరి. సింహపుబిల్ల మహోన్నతమైన పర్వతమెక్కినట్లు రఘుకుమారుఁడు భోజరాజు చూపిన మెట్లదారిని మంచెయెక్కి పఱచిన రత్నకంబళముల మీఁద నమర్పఁబడిన సింహాసన మధిరోహించి నెమలిపై నెక్కిన కుమార స్వామివలె శోభిల్లుచుండెను. అర్హములైన మహాసనములమీఁద గూర్చుండిన యా రాజకుమార పుంగవుల నడుమ కల్పవృక్షముల నడుమ శోభిల్లు పారిజాతమువలె రఘుసూనుఁడు భాసిల్లుచుండెను. మదపుటేనుఁగు కనఁబడఁగానె తుమ్మెదలు మకరంధభరితములైన పుష్పములను విడిచి యాయేనుఁగుదెస బరుగెత్తునట్లు పౌరజనుల దృష్టులు రఘుకుమారుఁడు రాఁగానే తక్కిన రాజకుమారులమీఁదనుండి యతనిమీఁదికి ప్రసరించెను. అనంతరము వంశవృత్తముల నెఱింగిన వందిమాగధులు సూర్యచంద్రవంశపురాజులను కైవారము జేసిరి. తనసౌరభము నలుదెసల వ్యాపించునట్లు కృష్ణాగరు వెలిగింపబడెను. ఆకళ్యాణసమయమున బహుతూర్యారావములు సెలగెను. శంఖధ్వని మిన్నుముట్టెను. ఆధ్వని విని నగరోపకంఠమున నున్న యుద్యానవనములోని నెమిళ్ళు నభమున నుఱుము లుఱుముచున్నవని భ్రమజెంది నృత్యము చేయసాగెను. ఇందుమతీదేవి పెండ్లికూతురై సకలాలంకారశోభగల పరివారముచుట్టు గొలువ నొకపల్లకియెక్కి మంచెలమీద రాజకుమారుల పీఠములనడుమ నున్నమార్గమున బోవజొచ్చెను. అప్పుడు రాజకుమారు లందఱియొక్క కన్నులామెపై బడెను. వారి శరీరములుమాత్రము గద్దియలపై నుండెను. కాని మనస్సులామెయందు లగ్నములైపోయెను. ఆయిందుమతిని జూడగానె రాజకుమారులమనంబులలో నెన్నో కోర్కెలుదయించెను. వసంతలక్ష్మి సమాగమమును గొంజిరుటాకులు తెలియంజేసినటుల నానావిధశృంగార చేష్టలు వారి కోరికలను సూచించెను. ఒకరాజకుమారుడు కాడ రెండు చేతులం బట్టికొని తామర పువ్వును త్రిప్పుచుండెను. అత్తరి జలించిన ఱేకులు తటతట తుమ్మెదలం గొట్టెను.

పుష్పాడి పరివేషరూపముగ గోపల చేసెను. “ఓయిందుమతీ నీవు నన్ను పెండ్లియాడిన పక్షమున నే నీపుష్పమును త్రిప్పినటుల నీవు నన్ను నీయిచ్ఛవచ్చినటుల త్రిప్పవచ్చు” నని యూచెను గూఢముగ బ్రార్థించుటకై యతడాపుష్పమును ద్రిప్పెను. మఱియొక రాజనందనుడు తనకుడిభుజకీర్తికి దగుల్కొన్న హారమును మెడ వంకరగ ద్రిప్పి చిక్కువదలించి మరల వక్షస్థలమున జేర్చికొనియెను. ఈవిధముగ నిన్ను నేను వక్షస్థలమున చేర్చికొందునని యతడిందుమతికి దెలియజేయుటకై యాచేష్ట జేసెను. మఱియొక నృపకుమారుడు క్రిందికి జూచుచు తనకాలిగోళ్ళతో నడుగుననున్న బంగారు పీఠమును గీరుచుండెను. నీవు నాకడకు రమ్మని యిందుమతికి సంజ్ఞ జేయుటకై యతడది చేసెను. మఱియొకరాజు డెడమచేయి గద్దియపై నానుకొని యాభుజాగ్రమున్నత మగుట వేహారము మూడుపాయలు కాగా దన ప్రక్కనున్న మిత్రునితో మాటలాడ దొడగెను. నిన్ను నాయెడమభాగమున జేర్చికొని యిట్లే సల్లాపము జేయుదునని యిందుమతికి దెలియ జేయుటకై యతడాచేష్ట చేసెను. వేఱొకరాజు మిక్కిలి తెల్లగా నుండి విలాసవతులు శ్రవణభూషణముగ ధరించదగిన మొగలిఱేకును దన గోళ్ళతో జీర దొడగెను. నీశరీరముమీద నిట్లే నఖక్షతము జేయుదు నని వైదర్భికి విన్నవించుట కతడిట్లు గావించెను. ఇంకొకనృపసూనుడు ధ్వజరేఖలు గలిగి నూరుఱేకుల తామరపువ్వువలె శోభిల్లుచున్న తనహస్తముతో రత్నఖచితములైన యుంగరములకాంతులచేత వ్యాప్తములైనపాచికల నెత్తి యెగరవైచెను. ఇందుమతితో నిటుల నిరంతరక్రీడలు చేసెదనని యాతనియభిప్రాయము. ఇంకొక్క నృపాలకుమారుండు మస్తకమున దనకిరీటము సరిగానుండినను నది జారిపోయినట్లు తానది సర్ది యథాస్థానమున నుంచినట్లు నటించెను. ఇందువలన నతడిందుమతిని రత్నమకుటమువలె దలమీద నిడుకొనియెదనని సూచించెను.

అనంతరము సకలరాజులవంశానుచరితము నెఱిగినదియు మంచివక్తయు నగు సునంద యిందుమతి కెల్లరాజులం జూపదలంచి ముందుగా మగధరాజునొద్దకు దోడ్కొనిపోయి యిట్లనియె. “ఇందుమతీ! ఇతడు శరణాగతులకు శరణ్యుడు. అపారసత్వము గలవాడు. మగధరాజ్యపట్టాభిషిక్తుడు. ప్రకృతిజనరంజనముచేత నిరుపమానకీర్తి సంపాదించినవాడు. ఈతని పేరు పరంతపుడు. శత్రువులను మిక్కిలి తపింపజేయుటచేత నీతనియందీపేరు సార్థకమైనది. ఈభూమిలో వేనవేలురాజులు కలరు. అయినను భూమి యితనివలననె రాజన్వతి యైనదని పెద్దలనేకులు చెప్పు

చున్నారు. ఆకాశమునందు లెక్కకు మిక్కిలి యైనచుక్క లెన్ని యుండినను రాత్రి చంద్రునివలననే జ్యోతిష్మతి యగుచున్నదిగదా! ఈరాజు సర్వదా యజ్ఞములు చేయుచు హవిర్భాగము లిచ్చుట కింద్రుని బిలుచుచుండుటచేత శచీదేవి భర్త దేశాంతరమున కరిగినందునఁ దలకు నూనె రాచికొని దువ్వుకొనక మందారపుష్పములు ముడుచుకొనక పాలిన చెక్కిళ్లమీఁద వ్రేలాడుముంగురులు గలదై పతివ్రతా ధర్మము నడపుచు విరహదుఃఖ మనుభవించుచుండును. ఈరాజును నీవు వరించి వివాహ మాడుదువేని పురప్రవేశమహోత్సవసమయమున పాటలీపురమందలి మేడలమీఁది గవాక్షములలోనుండి యాపురాంగనలు నిన్ను జూచి యానందింపఁగలరు." అని సునంద పలుకుటయుఁ దనచేతిలోని యిప్పపూదండ యించుకజార నిందుమతి పరంతపమహారాజునకు మాటలేని వట్టినమస్కారముఁజేసి యచ్చోటు విడిచెను. దౌవారికయైన సునంద యిందుమతీదేవి కాతనిమీఁద ననురాగము లేదని తెలిసికొని వాయుప్రేరితయైన మానససరోవర తరంగమాలిక రాజహంసమును మఱియొకతరంగమునకుఁ జేర్చునట్లు రాజకన్యను మఱియొకరాజుకడకుఁ గొంపోయి యిట్లనియెను.

"ఇతఁ డంగరాజు. ఇతని యౌవనము లావణ్యముఁ జూచి సురాంగనలుసయితమితనిసహవాసము గోరుచుందురు. గజశాస్త్రమును రచియించిన గ్రంథకర్తలే యితని యేనుఁగులకుఁ బరిపాలకులై యున్నారు. ఇతఁడు భూమిమీఁదనుండియు నింద్రభోగము ననుభవించుచున్నాఁడు. ఈరాపరాక్రమశాలి శత్రురాజుల నోడించి తెగటార్పఁగా వారియంగనలు శోకించుచు విడిచినగొప్ప బాష్పబిందువులు పాలిండ్లపైఁబడి దారమున గుచ్చబడనిముత్యములట్లు శోభించుచుండును. ఒకరిపొడ యొకరికిఁ గిట్టని యత్తకోడండ్రగు లక్ష్మీసరస్వతు లీరాజును బరస్పరవిరోధము లేక యాశ్రయించి యున్నారు. లావణ్యముచేత లక్ష్మిని, సత్యవాక్కులచేత సరస్వతిని బోలిననీవు వారికిరువురకు జెలికత్తెవై మూఁడవదానవై యీరాజు నాశ్రయింపుము. అది విని యిందుమతి తనచూడ్కి యంగరాజునుండి మరల్చి ముందుకు సాగు మని సునందకు సన్న చేసెను. అంగరాజు రసికుఁడే. యిందుమతి గుణగ్రాహిణియే. అయినను రుచులు భిన్నములు కదా.

అనంతరము సునంద రాజకన్యకకు శత్రుదుస్సహప్రతాపుఁడు, సుందరాంగుఁడు నగు మఱియొకరాజును నుదయించుచున్న చంద్రునిం బోలినవానిఁ జూపెను. "ఓకళ్యాణీ! ఉదగ్రబాహుఁడు విశాలవక్షుఁడు సింహమధ్యముఁడు నగు నీరాజవంతీశ్వరుఁడు. విశ్వకర్మ సానబట్టిన సూర్యబింబమువలె నీతఁడు ప్రకాశించు

చున్నాఁడు. శక్తిత్రయసంపన్నుఁడైన యీరాజు జైత్రయాత్రకు వెడలునపుడు వాని గుఱ్ఱపుడెక్కలవలన రేఁగినధూళియె శత్రురాజుల కిరీటమాణిక్యములకాంతి నణఁచి వైచుచుండును. ఈయవంతినాథుఁడు మహాకాళీశ్వరస్వామికి నిలయమైన యుజ్జయినిలో నుండుటచేఁ గృష్ణపక్షరాత్రులయందుఁ గూడఁ జీకటి యేమో యెఱుఁగక యామహాకాళీశ్వరునిశిరస్సుమీఁద నుండు చంద్రరేఖ వెదజల్లు వెన్నెలలోఁ బ్రియకాంతాసహితుఁడై క్రీడించుచుండును." పద్మములకు వికాసమును గలిగించుచు బురదలను శోషింపఁజేయుచు వెలయు సూర్యునిమీఁదఁ గలువపూవుల కనిష్టమైనట్లె మిత్రగంజకుఁడు శత్రుభంజకుఁడు నగు నాయవంతినాథునిపై యిందుమతి వలపు నిలుప దయ్యె.

పిమ్మట సునంద యనూపరాజునెదుట నిందుమతిని నిలిపి యిట్లనియె. "పూర్వము కార్తవీర్యుఁ డను రాజర్షి యుండెను. అతఁడు వేయిబాహువులతో యుద్ధము చేసెను. అష్టాదశద్వీపములయందును యాగములు చేసి యూపస్తంభముల నిలిపెను. అన్యు లెవ్వరియందు సార్థకము కాని రాజశబ్ద మతనియందు సార్థకమయ్యెను. చెడ్డకార్యము చేయుట కతనిప్రజలలో నెవఁడైనఁ దలపెట్టెనా వెంటనే కార్తవీర్యుఁడు ధనుర్ధరుఁడై వానియెదుట సాక్షాత్కరించి మనస్సులలో నయితము దురాలోచనలు తొలఁగించి లోకుల మంచిమార్గమున నడపుచుండును. దేవేంద్రుని జయించిన రావణాసురునినయిత మతఁడు రణమున గెలిచి పట్టికొని నల్లెత్రాడులతో నిరువదిచేతులు విరిచికట్టి కారాగృహమునఁ బాఱవైచెను. రావణుఁడు పదిముఖములతో వేఁడుచు నతనియనుగ్రహము వచ్చువఱకు చెఱసాలలోనుండెను. ఆ కార్తవీర్యుని వంశమందీరాజు జన్మించినాఁడు. ఈతని పేరు ప్రతీపుఁడు. ఈతఁడు శాస్త్రవృద్ధుల సేవఁ జేయుచుండును. ఈతఁడు నిరంతరదానములఁ జేయుచుండినను లక్ష్మి యితనిని బాయక స్థిరముగనుండి చంచలస్వభావ యనునపకీర్తి గొంతవఱకుఁ బోఁగొట్టుకొనియెను. ఈతనికి క్షత్రియకాళరాత్రియగు నగ్నిదేవుడు సహాయుఁడై యీతని శత్రువుల దహించుచుండును. అందుచేత రాజలోకభయంకరమైన పరశురాముని కుఠారధార నితఁడు కలువరేకువలెఁ జూచును. ఈతని నీవు వివాహ మాడుదు వేని రాజధానియైన మాహిష్మతీపురమునకు నితంబసీమ యని చెప్పఁదగినకోటగోడకు మొలనూలువలెఁ జుట్టుదిరిగి వింతయందముఁ దెచ్చు రేవానదిని నీవు కుతూహలముతో దర్శింపఁ గలవు. ఆకుతూహలము నీకు గలదేని మహావిష్ణువువంటి యీరాజుతోడను లక్ష్మీదేవివంటి నీ వధిరోహింపఁ దగును. ఆరాజు మిక్కిలి మనోహరుఁ డైనను శర

త్కాలసంపూర్ణచంద్రుఁడు. తానుసరపుచ్చిన కనిష్ఠుఁడైనట్లు రాజపుత్రికకుఁ బ్రేమాస్పదుఁడు కాకపోయెను. అనంతరము సునంద సకలలోకగీయసమానకీర్తియు నుభకులప్రదీపకుఁడు సుషేణనామధేయుఁడు నగుశూరసేనరాజును జూపి యిట్లనియె.

“ఈరాజు నీపవంశస్థుఁడు. అనేక యాగములు చేసినవాఁడు. మహానుభావు లగుమహర్షులయాశ్రమములలో పరస్పరవిరోధము గల గజసింహములు గోవ్యాఘ్రములు వైరము విడిచి పొత్తుగలిగి యున్నట్లు వీనియొద్ద లక్ష్మీసరస్వతులు జ్ఞానమానములు నొకదానివైరశూన్యములు నిలిచి యున్నవి. ఈరాజుకాంతి చందమామవలె మిత్రులకు చల్లనై యుండును. ఈతని ప్రతాపము శత్రువులకు దుస్సహమై వారి మేడలం బాడుపఱచి వానిమీఁద గడ్డి మొలపించుచున్నది. ఈరాజు యమునానదిలోఁ గాంతాసమేతుఁడై జలక్రీడ సేయునపుడు వానియంగనలవక్షోజములమీఁద నలందిన మంచిగంధము కరగి నీటఁగలయ నీరు తెల్లబడి యమునగంగతోఁ గలియక మునుపే ధావళ్యమును సంపాదించుకొనెనా యని భ్రమ కలిగించు చుండును. ఆతనివక్షమున విరాజిల్లుచు నల్గడలఁ గాంతిని వెదజల్లుచున్న యామణిని జూడుము. కాళియాహి గరుత్మంతునకు జడిసి యమునలో డాగొనఁ దలఁచి యమునాప్రభువైన యీరాజుపూర్వున కీమణి యతఁడు కానికగ సమర్పించి వానియనుజ్ఞ వడసి యానదియందుఁదలఁదాచుకొనియె. కౌస్తుభమాణిక్యము ధరించిన విష్ణువవలె విరాజిల్లుచున్నయీరాజును లక్ష్మివలె నీవుపరిగ్రహింపుము. ఓకళ్యాణీ! యీసుషేణుని పాణిగ్రహణముచేసి మెత్తని చిగురుటాకులు పరచినపుష్పశయ్యమీఁద నతని గూడి కుబేరుని చైత్రరథమునకుఁ దీసిపోవనిబృందావనమందు విహరించి మదనసౌఖ్యమనుభవింపుము మఱియు వర్షకాలమున వానబొట్లు పడఁగానె కమ్మతావుల నీనుసిలాజిత్తుగలఱాతిపలకలమీఁద గూర్చుండి గోవర్ధనపర్వతగుహలలో నృత్యములుసలుపు నెమళ్ళంజూడఁ గలవు.” సముద్రములోఁ బడఁ దలచిన నది త్రోవలో నున్నకొండను దప్పించుకొని పోవునట్లు రాజపుత్రిక సుషేణుని గడిచి యావలకుఁ బోయెను.

పిమ్మట సునంద శత్రువిజయుఁడగు హేమాంగదుఁ డను కళింగరాజును జూచి యిందుమతితో నిట్లనియె. “ఈరాజు మహేంద్రపర్వత సమానధైర్యుఁడు. ఇతఁడు మహేంద్రశైలమునకు మహాసముద్రమునకు నధిపతి. ఇతఁడు దండయాత్ర వెడలునపుడు ముందు నడచుగజబలముఁజూచి యదిమత్తగజసమూహమా మహేంద్రపర్వతమా యని సందేహము తోఁచు చుండును. సముద్రుఁ డీరాజుమేడసమీపమున నె యుండి జాలగవాక్షములలో నుండి చూడఁదగినతరంగములు కలవాఁడై తనతరంగ

ధ్వనిచేత మంగళతూర్యారావములను మందీభూతము సేయుచుఁ దెల్లవారుజామునతన ఘోషముచేతనే మేలుకొలుపుచుండును. మరమరధ్వనులు సేయుచుండు తాటితోఁటలు గలసముద్రతీరములయందు ద్వీపాంతరములనుండి వాయుదేవుఁడు తెచ్చినలవంగాది సువాసనలు గల తెమ్మెరలననుభవించుచు నీవుభర్తలో విహరింపఁగలవు.'' పురుషప్రయత్నముచేత సంపాదింపఁబడిన దయ్యుసిరి గుణహీనునకు దక్కక దూరము తొలఁగిపోవునట్లు సునందప్రేరిత యయ్యు నిందుమతి యారాజును వరింపక యవ్వలి కరిగెను.

అంతట సునంద నాగపురీశుఁ డగురాజు జూపి 'చకోరాక్షీ' యిటు చూడు! మని హెచ్చరించి యిందుమతితో నిట్లనియె. 'ఇతఁడు పాండ్యరాజు. కంఠమున ప్రేలుముత్యాలహారములు గలిగి మేనినిండ హరిచందనముఁ బూసికొని యితఁడు లేఁత యెండచేత మెఱయుసానువులు గలిగి కొండకాలువలవెల్లువలుగలిగి యొప్పుపర్వతము వలె భాసిల్లుచున్నాఁడు. వింధ్యపర్వతము నిర్బంధించినవాఁడు సముద్ర మాపోశనముఁగఁ బట్టి మరల విడిచినవాఁడు నగుమహానుభావుఁ డగస్త్యుఁడీరాజశ్వమేధముజేసి నవబృథస్నానముఁ గావించినతరువాత "నీయజ్ఞము నిర్విఘ్నముగా సాగినదా? నీవు సుఖముగ నవబృథస్నానముఁజేసితివా" యని యడిగెను. పూర్వము రావణాసురుఁడు దేవేంద్రునిమీఁదికి దండు వెడలినప్పుడు తాను స్వర్గమున నున్నకాలమున నీపాండ్యరాజు తనరాజ్యములో నున్నజనస్థానము నాక్రమించునని శంకించి యాతనితోసంధి చేసికొనియెను. నీవు యథావిధిగా నీపాండ్యరాజును బరిణయం బగుదువేని సముద్రమొడ్డాణముగాఁ గలదక్షిణదిక్కునకు సవతివై సుఖింతువు. తాంబూలలత లల్లుకొన్న పోఁకచెట్లు గలిగి యేలకితీఁగ లల్లుకొనినమంచిగంధపుచెట్లు గలిగి పరువులుగ బఱచినతమాలపత్రములు గలిగి శోభిల్లుమలయపర్వతస్థలములమీఁద నీవు క్రీడింప ననుగ్రహింపుము. ఈరాజు నల్లకలువలవలె చామనచాయ మేనివాఁడు. నీవు గోరజము వలె పచ్చనిచాయ గలదానవు. మీయిరువుర సమాగమము మేఘములతో మెఱపుదీఁగ కలిసినట్లుండును. దౌవారిక చేసిన యీయుపదేశము సూర్యదర్శనము లేక ముకుళించుకొని యున్నతమ్మిపూవునకుఁ జంద్రకిరణము పనికి రానట్లిందుమ నచ్చలేదు. ఇందుమతీకటాక్షము ప్రసరింపనిరాజులమొగము లన్నియు వాడిపోయెను.

అనంతర మిందుమతి సునందాసహితయై యజుఁ డున్నచోటికిఁ బోయెను. అజుఁడు తన్నామెవరించునో లేదోయని సంశయించు చుండఁగా నతనికిఁ గుడిభు

మఱలెను. ఆయిందుమతి యతనిం జూచినపిదప మఱియొక రాజకుమారుని సందర్శించు తలంపు మానికొనెను. విరుగఁబూసినక్రొమ్మామిడిగున్నను విడిచి తుమ్మెద యన్య స్థానమునకరుగునా? రఘునందనునియందు డెందము నిల్పినయాశారద పూర్ణిమా చంద్రవదనను జూచి వాక్యసందర్భములు చక్కఁగా నెఱిఁగిన సునంద యిట్లనియె. “తొల్లి కకుత్స్థుఁ డనురా జొకఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు భానువంశమునఁ గలఁడు. అతఁ డధిక ప్రఖ్యాతుఁ డగుటచే నతని తరువాత నుత్తరకోసల మేలినరాజులందఱు కాకుత్స్థుఁ లనుపేరు వహించిరి. దేవతలు రాక్షసబాధ పడలేక సహాయముఁ జేయుమని కకుత్స్థుని వేడిరి. ఇంద్రుఁ డాబోతురూపము ధరించెను. అయ్యాబోతు నెక్కి కాకుత్స్థుఁడు వృషభతురంగుఁ డగు శివునివలె రాక్షసులతోఁ బోరి జయించెను. అనం తర మాకకుత్స్థుఁడు దేవేంద్రునిభుజముతోఁ దనభుజ మొరయునట్లు గలిసి దేవ సింహాసన మధిష్ఠించెను. అకకుత్స్థునివంశమందు కీర్తిమంతుఁడు మహాతేజశ్శాలియు నగుదిలీపుఁడు జనించెను. అతఁడు తొంబదితొమ్మిది యాగములు చేసి కృతకృత్యుఁడై నూఱవజన్నము కూడ ప్రారంభించి యింద్ర ప్రత్యూహము మానికొనెను. ఆదిలీప మహారాజుకాలమున నతఁడు పరిపాలించుదేశమున దొంగతనమే లేదు. త్రాగికైపుచేత నిద్రించుచున్న స్త్రీలమేనులమీఁదినున్నవలువల నైన గాలిసయితము కదలింప లేక పోయెనని చెప్పుచుండ నింక చోరుల కేమి శక్యము? అతని పుత్త్రుఁడైనరఘుమహా రాజిప్పుడు ధరణి నేలుచున్నాడు. ఆతఁడు దిగ్విజయముచేసి నాల్గుదెసలనుండి తెచ్చిన ధనరాసులతో విశ్వజిద్యాగమును జేసి ధన మెల్ల దానముచేసి మట్టిముంత లతో మిగిలెను. ఆరఘుమహారాజుకీర్తి నింతింత యని కొలచుటకు వీలులేదు. అది కొండలెక్కెను. సముద్రములు దాటెను. పాతాళమునఁ బర్యాప్తమయ్యెను. నిర్జర లోకమున నివసించెను. బ్రహ్మాండ మాక్రమించెను. మహేంద్రునకు జయంతు డుద యించినచందమున రఘుమహారాజు కీయజుఁ డుద్భవించెను. ఈతఁడు బాలుఁడైనను జనకునితో సమానముగ భూభారము వహించుచున్నాఁడు. కులముచేతను వయసుచేతను లావణ్యముచేతను వినయాదిసమస్తగుణములచేతను నీకితఁడనురూపవరుఁడు. ఇతనిని నీవు వరింతువేని మణి బంగారమును జేరినట్లుండును.”

అని సునంద పలుకఁగానే యిందుమతి సిగ్గువిడిచి రఘునందనుని నేత్రోత్సవ ముగ జూచెను. ఆచూడ్కి పుష్పమాలికవలె నతని పైఁబడెను. నవోఢ యగుటచే నామె యజునిమీఁదఁ దనకు గలిగినయనురాగము చెప్పలేక పోయెను. కాని మేని పులకాంకురములె మనసులో నున్నమక్కువను వ్యక్తము చేసెను. ఇట్లు సువ్యక్తమైన

యను రాజును జూచి సునంద చిఱునవ్వుతో నిందుమతి నుద్దేశించి వేఱొక రాజకుమారునికడకుఁ బోవుదము రమ్మని పరిహాసము చేసెను. ఇందుమతి యామెను కోపదృష్టులఁ జూచెను. అంతట నిందుమతి కుంకుమ పూయుటచే నెఱ్ఱనైన పుష్పమాలికను దాదిచేత రఘునందనుని మెడలో వేయించెను. ఆదండ తనవిశాలవక్షమునఁ బడఁగానె యజుఁడు తన్నిందుమతి బాహువులతో గౌఁగలించుకొనినట్లె యానందించెను. అట్లిందుమతి వరించినతోడనె పురజనులు మహానందభరితులై వారి సమాగమును మెచ్చి యామె చంద్రుని గలిసినవెన్నెల, సముద్రుని గలిసినగంగ యని శ్లాఘించిరి. ఆపలుకులు నుత్సన్నప్రస్తులైనరాజులచెవులకుమాత్రము చేదుగానుండెను. ఒకచో వరునిపక్షమువారందఱు మహానందభరితులైయుండిరి. అసూయా పీడితులైన రాజులు వేఱొకచో దుఃఖించుచుండిరి. ఇట్లు భయములతోఁగూడిన యాతావు ప్రాతఃకాలమున వికసించుచున్న తామరపువ్వులతోడను ముకుళించుచున్న కలువపువ్వులతోడను నిండినకొలనువలె నుండెను. అనురూపవరుని బడసి దేవసేనాపతి యగుకుమారస్వామిని గూడియున్న దేవసేవలె నున్న యిందుమతిని సోదరుఁ డగు విదర్భరాజు స్వయంవరవేదికనుండి పురంబునకు దోడ్కొనిపోయెను. రాజకుమారులు తమరూపవేషములమీఁద రోతజెంది విదర్భరాజనందనపై నాశ విడిచి వేకువను వెలవెలబాఱుచుక్కలట్లు తమతమశిబిరములు చేరిరి. అచ్చోట శచీదేవి ప్రత్యక్షమై యుండుటచేత రాజులు రఘుకుమారునియెడ మత్సరము దాల్చియు నేమియుఁ జేయఁజాలక యూరకుండిరి. ఆదంపతులు దేవేంద్రచాపములవలెనున్న తోరణములం జూచుచు ధ్వజముల నీడను నిలిచి మార్గాయాస మడంచుకొనుచు రాజమార్గంబున బోయి పురమును జేరిరి. వారిని మేడలకిటికీలలోనుండి చూచు కుతూహలమున నగరసుందరులు తమ పనిపాటులు మానిరి. ఒక యంగన దంపతుల జూచు వేడ్కను తొట్రుపడుచు జాలగట్టులవంక నడువ నామెకొప్పు విడిపోయెను. పువ్వులు దారిపొడుగున జారిపడెను. తలవెండ్రుకలు చేతబట్టుకొని నడిచెనేకాని గవాక్షము జేరువఱకు నామె ముడివేయలేదు. ఒకర్తు పారాణి సగముసగము పెట్టుకొనుచు నింతలో దంపతులు వచ్చినవార్త విని యది సమాప్తము కాకమునుపె త్వరితగతిని గవాక్షమువంక బోవ నడిచిన మేర యంతయు నేల లత్తుకరంగంబెను. ఒకర్తె కాటుక కుడికంటికిఁ బెట్టుకొని యెడమకంటికిఁ బెట్టుకొనకయె పుడక చేతఁ బట్టుకొని గవాక్షముకడకు పోయెను. మఱియొకర్తె తొట్రుపాటున వాతాయనమువంకఁ బోవుచుండఁ బోకముడి వీడెను. చీరఁ గట్టుకొనుట కవకాశము లేక యాసుందరి హస్తాంగుళిరత్నప్రభ నాభిస్థానమును గప్పునటుల పోకముడి చేతఁ

బట్టుకొని జాలకట్టులకడకుఁ బోయెను. ఒక యంగన మొలనూలు సగము గ్రుచ్చి మిక్కిలి సంభ్రమమున లేచి దంపతీదర్శనముఁ జేయ గవాక్షము కడకుఁ బోవుచుండ మణులన్నియు దారిపొడుగున రాలెను. మణులు గ్రుచ్చుటకై కాలి బొటనవ్రేలికి పెనవైచిన దారముమాత్రమే నిలిచెను. మధుగంధముతో నొప్పుచున్న యాయంగనల మోములు కన్నులనియెడు తుమ్మెదలతోఁ గూడిన తామరపువ్వులవలె నున్నందున గవాక్షములకుఁ బద్మతోరణము గట్టినయందముకలిగెను. చూడ్కులచేతను రాఘవునిసోయగము జుఱ్ఱుకొనుచున్న యాయంగనల మనంబులు మఱియొక వ్యాపారమందుఁ బ్రవేశింపలేకపోయెను. ఎల్లయింద్రియములశక్తులు నయనములయందె నిలిచినటుల కనఁబడెను. ఆదంపతులం జూచి పౌరాంగన లిట్లనుకొనిరి. తన్నెందఱో వలచియుండినను వారినందఱ విడనాడి లక్ష్మీదేవి నారాయణుని వరించిన చందమున నీమె యీకుమారుని వరించె. ఇట్లత్యంతశోభను మించు నీదంపతులను గూర్చకుండినయెడల వీరికట్టి సౌందర్యము పెట్టుటకు విధియొక్క కృషి యంతయు వ్యర్థమగును. ఈతఁడు మన్మథుఁడు. ఇందుమతి రతీదేవి. జన్మాంతరసంబంధముండుటచేతనె తన్నెందఱుగోరుచున్న నీమె యీతని వరించె.

అని పౌరాంగనలు శ్రవణానందముగఁ బల్కుచుండ వినుచు దంపతులు సంతోషితస్వాంతులై మంగళాలంకృతమగు నంతఃపురముఁ జేరిరి. అజుఁడు మదపుటేనుగు డిగ్గి కామరూపదేశపురాజు చేయిబట్టుకొని, స్త్రీలమనంబులు జొచ్చినట్లె విదర్భరాజు చూపినమందిరమును జొచ్చెను. చొచ్చి యగ్ర్యాసనంబునఁ గూర్చుండి మణిసమేతమైన యర్ఘ్యమును మధుపర్కమును భోజునివలన స్వీకరించి తెల్లనిమధుపర్కములు దాల్చిన యారఘునందనుని నంతిపురమందలియంగనలు పెండ్లికూఁతురు కడకుఁ దోడ్కొని వచ్చిరి. ఆతోడితెచ్చుట నురుముతోనున్న సముద్రునిఁ జంద్రకిరణములు తీరమునకుఁ జేర్చినటులుండెను. భోజరాజపురోహితుఁ డాజ్యము మొదలగుహవ్యములు వ్రేల్చి యగ్నిదేవుని సంతుష్టిని జేసి యాయగ్ని సాక్షిగ వధూవరులను గూర్చెను. అశోకలతాపల్లవమునందుఁ దనపల్లవముఁ జేర్చి చూతవృక్షము భాసిల్లినటుల రాఘవుఁ డామెహస్తముఁ దనహస్తమునఁ బట్టుకొని పాణిగ్రహణవేళ మునుపటికంటె ప్రకాశించెను. అప్పుడు వరునిముంజెయ్యి పులకరించెను. వధువుయొక్క వ్రేళ్ళనడుమ చెమ్మటలు పొడమెను. వారియువురకు నొండొరులమీఁద ప్రేమ సమానమయ్యెను. వారినేత్రము లొండొరులఁ జూచువేడ్కతో నొప్పి వాలుచూపుల వెదజల్లుచుఁ జూడ్కులు కలిసినప్పుడు గిరుక్కున మరలుచు సిగ్గున నేలవంక వాలెను,

దీప్తిమంతుఁడైన యగ్నికి దంపతులు ప్రదక్షిణము తిరిగి మేరుగిరిచుట్టు దివసపగలు చేయువలెఁ బ్రకాశిల్లిరి. పెండ్లికూఁతురు మిక్కిలి సిగ్గున నగ్నిహోత్రమున లాజహోమము జేసెను. జమ్మిచిగుళ్లు పేలాలు మొదలగు హవిస్సులను గ్రహించి యగ్ని ప్రజ్వరిల్లెను. ఆహోమము పెండ్లికూతురు చెవిలో దాల్చిన నల్లకలువవలె కానఁబడెను. అనంతర మావధూవరులు బంగారు పీటలపైఁ గూరుచుండి చుట్టములు పెద్దముత్తైదువలు మొదలగువారు చల్లిన తడియక్షతలు శిరమున ధరించిరి. విదర్భరాజు చెల్లెలి కీవిధముగ వివాహముఁ జేసి ప్రక్కనరాజులకును సముచితసత్కారంబులు చేయుమని యధికారులం బంచెను. అడుగున మొసళ్లు నైన తేటనీరుగల మడుగులువలె రాజులు కోపమంతయు దిగమ్రింగి కపటస్నేహమును జూపి కట్నాల పేరు పెట్టి భోజుఁ డిచ్చినకానికలు మరల వానికిచ్చి యతని సెలవు గైకొని పోయిరి. పోయి తమలో దారేర్పఱచుకొన్న కట్టుబడిప్రకారము భోజ్యవస్తువైన యిందుమతిని గొనిపోవుచున్న యజునిమార్గమున సైన్యసమేతముగ దాకదలచిరి. అంతట విదర్భరాజు చెల్లెలికి మరదికి దగినయరణములు గానికలు నిచ్చి స్వగృహమునకు బోవుటకు రాఘవునకు సెలవిచ్చి యతనివెంట దానును బయలువెడలెను. వెడలి వైదర్భుఁడు మూఁడురాత్రులవరకు నజునితో గలిసియుండి పర్వాంతమందు చంద్రుడు సూర్యుని విడుచునట్లు రాఘవుని విడిచి స్వపురమునకు జనియెను. కోసలేంద్రుఁడైన రఘువు తొల్లి దిగ్విజయము చేసినప్పుడు తమ ధనంబులనెల్ల గొల్లపెట్టుటచే రాజు లతనిపై దీర్ఘక్రోధము దాల్చియుండిరి. ఆపరాభవమునకుఁ దోడుగ నిప్పు డతనికొడుకు స్త్రీరత్నము నపహరించుకొని పోవుచుండఁగా రాజులు కన్నులారఁ జూచి యూరకుండుట యెట్టిదిగదా! అందుచేత విదర్భరాజపుత్రికను దోడ్కొని పోవుచున్న కోసలరాజపుత్రుని నానారాజకుమారులు యాగమధ్యమున బలివైభవము హరించిన వామనస్వామిని మహేంద్రశత్రువులగు రాక్షసులు దాకినట్లు చుట్టుముట్టి తాకిరి. తనకును తండ్రికిని విశ్వాసపాత్రుఁడై యాప్తుఁడైన మంత్రిని భోజరాజుతనయా సంరక్షణార్థము కొంతసేనతో నిలిపి గంగానదిని శోణానదిని తాకినట్లు రాఘవుడు మిగిలిన సైన్యముతో శత్రుసైన్యమును దలపడెను. పదాతిని పదాతి, గుఱ్ఱపురౌతుని గుఱ్ఱపురౌతు, రథికుని రథికుఁడు, గజయోధుని గజయోధుఁడు దాకి సమానముగ ద్వంద్వయుద్ధము జేసిరి. అప్పుడు రణదుందుభిధ్వానముల నొకరిమాట యొకరికి వినబడక పోవుటచేత యోధులు తమవంశకీర్తనలను మాని యాత్మగౌరవములను బాణాక్షరముల చేతనే చాటుకొనజొచ్చిరి. గుఱ్ఱముల డెక్కలవలన రేగినధూళి రథచక్రభ్రమణము చేత మఱింత వృద్ధి జెంది యేనుగుల చెవులగాలిచే బెమ్ము పెరిగి సూర్యమండలము

గనబడకుండ జేయుచుండె తెరయయ్యెను. ఆసందడికయ్యమున సైనికులు రథికశ్రే ష్ఠులచేతను మదపుటేనుగుల మెడలలోని గంటల దప్పుళ్ళచేతను తమతమ నాయకుల నామములచేతను తమవారెవ్వరో పరవారెవ్వరో తెలిసికొనుటకు వీలులేని యాఘోషలో స్వజనపరజనంబులకనుగొనుచుండిరి. ధూళిపటలములవలన వ్యాపించినచీఁకటులలో గజాశ్వభటసమూహముల శరీరముల దగిలినగాయములలోనుండి స్రవించు నెత్తురు ధారను మండలమై వెలుతురు నిచ్చెను. లేచినదుమ్మును రక్తప్రవాహమణచివైచె. గాలిపాటున కరల దానిపైఁబడిన క్రొత్తదుమ్ము మండి చల్లారిన నిప్పుమీఁద పొగవలెఁ గనఁబడెను. శత్రువునిచేత దెబ్బతిని రథికుఁడు మూర్ఛిల్ల సారథి రథము దూరముగఁ గొనిపోవుటం జేసి రథికుఁడు తెలివి గలిగినతరువాత రథము దూరముగ దోలినందుకు వానిని జీవాట్లు పెట్టుకొని పెక్కేములు గురుతుపట్టుకొని మున్ను కొట్టినవానిమీఁదికి రథమును దోలించి వానిని సంహరించెను. చాపములు ధరించిన యోధులు తీవ్రశరములను విడువ వాటిని శత్రువులబాణములు మార్గమధ్యమున ఖండించుచుండును. అట్లు ఖండింపఁ బడినను నినుపములుకు గలబాణభాగము నేల బడక రివ్వున నేగి లక్ష్యమునకుఁ దగులుచుండెను. మొదట తనచేత దెబ్బతిని రౌతు గుఱ్ఱపుమెడమీఁదఁబడి మరలఁ దన్ను గొట్టలేనియవస్థలో నున్నపుడు క్షత్రియయోధుఁడు వానిజోలికిఁబోక విడుచుచుండెను. కూలినజోదులతలలు పండ్లుగ, బొమిడికంబులు పానపాత్రములుగ, రక్త ప్రవాహము మద్యముగ, యుద్ధభూమి మృత్యుదేవతయొక్క పానభూమిగ నుండెను. రణరంగము పీనుఁగుపెంట లగుటచేత నక్కలు పులుఁగులు మొదలగునవి శవములం దీసికొని తినుచుండెను. ఒకశవభుజమును బకములు చీల్చుచుండఁగాఁ జూచి యొక నక్క యాభుజమును బట్టుకొని భుజకీర్తి మొనచేత తనతాలువు తెగి గాయపడ నొచ్చి మాంసముమీఁద నెంతో యాశక్తి యున్నను నొప్పిచేత దానిని విడిచిపెట్టెను. ఒకయోధుఁడు శిరము తెగిచచ్చినవెంటనే విమానారూఢుఁడై దేవకాంతతోఁ గూడ సిరస్వర్గమునకుఁ బోవుచు నప్పుడప్పుడే శిరమునుండి వేరుచేయఁబడిన తన మొండెము నృత్యము చేయుచుండుటఁ జూచెను. ఇద్దఱు రథికులు తమసాయకములు నేలఁ గూల గా మేటి రథికులు [illegible] [illegible] యుద్ధంబులు నడుపుచు యుద్ధములు చేయుచును తమ గుఱ్ఱములు కూలినతరువాత నేలకు దిగి ద్వంద్వయుద్ధముఁ జేసిరి. ఇద్దఱు యోధు లన్యోన్యప్రహారములచేత నేకకాలమందు నిహతులై తత్క్షణమే యమరత్వముఁ జెంది యప్సరఃకాంతనిమిత్తము మరలఁ బోరాటము సేయఁదొడఁగిరి. వెనుక గాలి వీచి నప్పుడు వెనుకప్రక్కను ముందు గాలివీచినప్పుడు ముందుప్రక్కను సముద్రతరంగ ములు వృద్ధిఁ జెంది గాలి లేనప్పుడు క్షయముఁ జెందునట్లు రెండువ్యూహములు[illegible]

జయాపజయములు సమవిభక్తములై యుండెను. అజుని సైన్యము పరాజయము నొందఁగ నతఁడె స్వయముగ నుగ్రమూర్తియై పరసైన్యంబును దాకెను. పొగ గాలిచేత దూరముగఁ బోయినప్పుడు మంటయె గడ్డిపైఁ బ్రసరించి దహించునుగదా! ప్రళయ కాలమందలి మహాసముద్రజలమును వరాహమూర్తి యొక్కఁడే యాపినట్లు రాఘవుఁడుదానే రథియై విలుకాఁడై కవచియై తూణీరియై పరసైన్యమంతను నిలిపెను. అమ్ములపొది మీఁద నజుఁడు కుడిచేయి పెట్టి యమ్ముదీయుట దానిని వింట దొడుగుట పగతురపై విడుచుటఁ దెలిసికొన లేక శత్రువు లాకర్ణాంతముగ లాగిన రాఘవుని ధనస్సునుండియె బాణములు పుట్టి వెడలుచున్నవా యని శంకించిరి. బిట్టలుకచే బడిసిన కన్బొమల ముడులును నొడు గఱచుటచే గాయపడిన యధరములును గల శత్రుశిరముల రాఘవుఁడు నేల బరచెను.

అప్పు డజుని ధాటి కోర్వలేక గజబలంబులతోడను కవచభేదిని మొదలగు సాధనంబులతోడను సకలప్రయత్నములతోడను రాజులందఱు నొక్కపెట్టున నజుని పై కురికిరి. శత్రువుల బాణములు రాఘవుని రథమును సంపూర్ణముగఁ గప్పివైచుట చేత నతని టెక్కెమునుబట్టియే యజుని రథమని తెలిసికొనవలసివచ్చెను. మంచుచేత సూర్యమండలము గప్పఁబడినప్పుడు తేజమునుబట్టి సూర్యుఁ డక్కడనున్నాఁడని తెలిసికొనవచ్చును గదా! మారసమాకారుఁ డగు నయ్యజుఁడు తనకు ప్రియంవదుఁ డగు గంధర్వుఁ డిచ్చిన సమ్మోహనాస్త్రము నప్పుడు శత్రుసైన్యముపైఁ బ్రయోగించెను. ప్రయోగించినతోడనె సైనికు లందఱు మూర్ఛితులైరి. చేతులు నారిత్రాడును లాగఁజాలకపోయెను. తలమీఁది బొమిడికములు భుజములపై జాఱిపడెను. అప్పు డజుఁడు విజృంభించి శంఖము పూరించి భుజబలార్జితమైన తన యశస్సును ద్రాగుచున్న లోకైకవీరుఁడ ట్లొప్పెను. అంతకుమున్ను బరాజయము నొందిన యజుని సైనికులు శంఖధ్వని తమ ప్రభువు గెలిచినాఁ డని ధైర్యము దెచ్చుకొని వెండియు నతని చుట్టుం జేరి దామరపువ్వుల నెల్ల ముకుళింపఁజేసిన చంద్రుఁ డటులు శత్రుయోధుల నెల్ల మూర్ఛిల్లఁ జేసిన యజుని గన్గొని యానందించిరి. అప్పు డజుఁడు నెత్తురంటిన బాణంపు మొనలతో "నజుడు దయాళు డగుటచేత మీ ప్రాణముల నపహరింపక మీ యశంబు మాత్రమే యపహరించె" ననునక్షరముల వారి టెక్కెముల మీఁద లిఖించెను చాపంబు మూపున ధరించి నెన్నుదుటఁ జెమటబొట్లు వ్యాపించియుండ భయపడుచున్న ప్రియురాలిం గలిసికొని యిట్లనియె.

"ఓ వైదర్భీ! నీవు నన్ను వరియించినందుకు మిక్కిలి యసూయఁ జెంది నాపైఁ బడిన శత్రువులను మూర్ఛ బొందించి వారి శస్త్రములను శిశువులు సయితము

పాఱియించునట్లు చేసి వారికి సెలవిచ్చి వచ్చితిని.'' ఆపలుకులు విని మనంబు కలక జేసి పాయించినయిందుమతి మాలిన్యము దొలంగిన యద్దమువలె స్వచ్ఛమై యొప్పెను. ఆమె భర్తయొక్క జయమును గాంచి మెచ్చియు సిగ్గుచేత వెలికిఁ బొగడక సఖీజనంబుల మాటలను మెచ్చుకొనఁగెను.

ఈవిధంబున శత్రురాజుల మూర్ధములపైఁ దనయెడమకాలు నిలిపి రఘునందనుండు భార్యను రథ మెక్కించుకొని సైన్యమును దోడ్కొని యశ్వములు రేపిన ధూళి యామెయలకల కలంకారములు పెట్టి నయోధ్యకుఁ బయనమై పోయెను. ఇందుమతియు జయలక్ష్మివలె శోభిల్లెను. అజునివృత్తాంత మంతయు మున్నె యెఱింగిన రఘుండు స్నుషాసమాగమము జెంది జయలక్ష్మి సమేతుఁడై వచ్చి కొడుకును గారవించి రాజ్యభార మాతనిపై నిలిపి తాను తపోవనమున కరుగఁ దలఁచెను. ఇక్ష్వాకుకులీనులైన రాజులు కుమారుఁడు కులధుర్యుఁడు కాఁగానె గృహమందు నిల్వరుగదా!.

వివాహకంకణము దాల్చియున్న యాయజునకు రఘువు రెండవయిందుమతి వలె నున్నవసుంధరనిచ్చి యేలుకొమ్మనెను. ఎంతెంత దుష్కార్యములఁ జేసి యైన రాజకుమారులు దేనిని తనయధీనముగఁ జేసికొనుటకు సకలప్రయత్నములఁ జేయుదురో యట్టిభూమి యయాచితముగఁ దనవశ మగుచున్నపు డజుఁడు దానిని భోగతృష్ణచేత గాక తండ్రియాజ్ఞచేత నేలుటకిచ్చగించెను. వసిష్ఠుని చేతియుదకముల చేత నజునితోఁగూడ వసుంధర పట్టాభిషిక్తయై చిన్నచిన్న యూర్పులచేత తన కృతార్థతను దెలియఁజేయు చున్నదో యన్నట్లు తత్కాలమున బయలుదేఱిన యా విరులచేత భాసిల్లెను. అజుఁడు భూమినేగాక తండ్రియొక్క సమస్తకళ్యాణలక్షణములను దాల్చి యేలుచుండుటచే నితఁడు రెండవబాల్యము దాల్చి వచ్చినరఘుమహారాజేయని భావించుచువచ్చిరి. పడుచుదనమునకు వినయము వన్నెవెట్టుట చేత రఘువు నిర్మలయశోవంతుఁడై పైతృక మగు రాజ్యము బరిపాలించెను. అమ్మహావీరుఁడు వసుంధరను నూతనముగఁ దాల్చియుండుటచే సాహసము జూపిన భీతిల్లునని యుడిగి క్రొత్తపెండ్లికూఁతును బుజ్జగించిన తెఱంగున సెంతోదయతో నేల జొచ్చెను. సమస్తనదులు సముద్రునిచే నాదరమునే కాని తిరస్కారమును బడయనట్లు ప్రకృతిజనులలో బ్రతిమనుష్యుఁడు తాను రాజున కాప్తుఁడే యని తలంచుకొని గౌరవమునే గాని తిరస్కారమును బడయఁడు. అతఁడు రాజులయం దతిమార్దవము జూపక మిక్కిలిచండతఁ బ్రయోగింపక నడిమిమార్గము ననుసరించి

[illegible] కృతకృత్యులను [illegible] రాజులను నిర్మూలనము జేయక [illegible] యుండునట్లు చేసెను. తనకుమారుండగు నజుండు రాజ్యమునందు సుప్రతిష్ఠితుండైనను [illegible] భూలోక విషయములయందు, బుద్ధి నిలుపక పోవు [illegible] వినాశశస్త్రము [illegible] స్వర్గసంబంధ విషయములయందు [illegible] బుద్ధి నిలుపలేదు. [illegible]రాజులైన రాజులు వార్ధకమునందు రాజ్యము [illegible] జేసి [illegible] నారచీరలను గట్టి తపోవనమున కరుగుట [illegible] గదా! రఘువు తపోవనమునకుం బోవ సమకట్టినందునుండు [illegible] యడుగులపై [illegible] బోవలదని ప్రార్థించెను. పుత్రుని [illegible] ప్రేమ [illegible] రఘువు పోవలదని తనను గన్న [illegible] కాని [illegible] విడిచిన [illegible] మరల [illegible] రాజ్యము [illegible] పరిగ్రహింపలేదు. ఇంద్రియంబుల జయించి చతుర్థాశ్రమమైన సన్యాసమును స్వీకరించి యూరివెలుపల నొక్కయెడ రఘువు వసియించెను. కుమారుని ధనుస్సంపద [illegible] కోడలు [illegible] రాజ్యలక్ష్మి రఘువునకు సపర్యోపచారములు జేసెను. పూర్వపురాజు శాంతిదశయం దుండుట చేతను క్రొత్తరాజు అభ్యుదయమునకై వెలయు చుండుటచేతను నాశోన్ముఖుడై యస్తమించుచున్న చంద్రునితోడను బాలసూర్యునితోడను వెలయు నాకాశమువలె భాసిల్లెను. యతివేషము దాల్చినతండ్రిని రాజలాంఛనములు దాల్చిన కుమారుని గని ప్రజలు మోక్షము నొక్కయు లౌకికమహోదయము నొక్కయు ధర్మాంశములు భూమిమీద నవతరించె నని తలంచిరి. దుర్జయులగు రాజులను గెలుచుటకై యజుండు నీతికోవిదులగు మంత్రులం గూడి యాలోచనలు చేయుచుండెను. రఘువు శాశ్వతమైన మోక్షపదమును సంపాదించుకొనుటకు జ్ఞానవంతులగు యోగులను గూడెను. పరిపాలకుం డగు కుమారుండు ప్రకృతిజనులకు న్యాయ మిచ్చుటకు ధర్మాసన మధిష్ఠించెను. విషయముల జయించినతండ్రి యోగమార్గమునం బద్మాసన మధిష్ఠించెను. వాక్చాతుర్యములో నొకండు రాష్ట్రమండలి సకల రాజుల ప్రభుమంత్రిశక్తుల నరసి వశపరచుకొను చుండ రెండవయతండు ప్రణిధానమునం జేసి శరీరగోచరము లగు పంచవాయువులను వశపరచుకొను చుండెను. ఒకండు సర్వప్రపంచమున శత్రుకర్మఫలములను భస్మము జేయుచుండ రెండవయతండు జ్ఞానాగ్నియందుం గర్మకాండ భస్మముం జేయుచుండెను. సంధి విగ్రహము మొదలగు షడ్గుణములం జక్కంగాం బరియాలోచించి యజుండు తత్తత్ఫలములం నందు చుండ రఘువు చిల్లపెంకను బంగారమును సమముగం జూచుచుం బ్రకృతిలో నున్న గుణత్రయమును

గెల్చుచుండెను. క్రొత్తరాజు కార్యముల స్థిరముగాఁ బూని ఫలము బడయుటకు ప్రయత్నమును మానఁడు. ప్రాతరాజు పరమాత్మని ననుసంధానముఁ బడయుటకు యోగాభ్యాసము మానఁడు. ఇత్తెఱంగున నైహికాభ్యుదయంబును నపవర్గంబును నొందునట్టి యా రాజు లిద్దరు దోషములకు బురికొల్పువైరులకు నింద్రియములకు వశులుగాక తమతమయభీష్టములను సంపూర్తిగ నెరవేర్చుకొనిరి. అట్లు రఘువు సమదర్శనుండయి కుమారునియభీష్టప్రకారము కొన్ని సంవత్సరములు నడపి యోగసమాధినిష్ఠుఁడై యవ్యయుండగు పరమాత్మఁ జేరెను. పితృమరణవార్త విని యజుఁడు శోకభరితుఁడై చాలసేపు కన్నీరు విడిచి యతులను గూడి యనగ్నికమైన దేహాంతసంస్కారముల నాచరించెను. తండ్రియందలి ప్రీతిచేత నజుఁడు యథావిధిగ నుత్తరక్రియల నొనర్చెనే కాని యోగనిష్ఠులై జ్ఞానమార్గమున శరీరత్యాగము చేసినవారు కుమారు లిచ్చునట్టి పిండముల నపేక్షింతురా?

గతించినజనకుని నిమిత్తము విచారింపఁ గూడదని యథర్వవేదియైన గురువు చేసిన హితోపదేశంబు చెవి నిడి శోకంబు విడిచి ధర్మోత్తరంబుగ నజుఁడు ప్రజాపాలనముఁ జేయుచుండెను. వసుమతియుఁ బతివ్రత యగు నిందుమతియు నజుని భర్తగా బడసి యతనిని సంతుష్టుని జేసిరి. అందు మొదటిది బహురత్నముల నిచ్చెను. రెండవది వీరుఁడైన పుత్రరత్నము నొసంగెను. ఆకుమారుఁడు దశశతధామ తేజంబు గలిగి దశదిక్కులయందు యశంబు పర్వఁజేసి దశకంఠవైఖరి సండ్రియై భాసిల్లి తన రథంబు దశదిక్కులకును దోలించు నని యెఱింగి పెద్దలు వారికి దశరథుండను పేరు పెట్టిరి. ఆరాజశేఖరుఁడట్లు వేదాధ్యయనముచేత ఋషులఋణమును, యాగములచేత దేవతలఋణమును సంతానప్రాప్తిచేత పితౄణమును దీర్చి కృతకృత్యుఁడై పరిధినుండి విముక్తుఁడగు సూర్యునట్లు విరాజిల్లెను. ఆమహారాజుబల మార్తజనసంరక్షణనిమిత్త ముపయోగింపఁబడియె; అతనివిద్య పండితసన్నుతి నిమిత్త ముపయోగింపఁబడియె. అతనివిత్తమే గాక గుణవృత్తములుఁ గూడ పరుల కుపయోగపడెను. అట్లు ప్రజలను బిడ్డలవలె గాపాడునట్టి యామహారా జొక్కనాడు దేవీసహితుఁడై నందనవనంబున విహరించు నమరనాయకుఁ డట్లు నగరోపకంఠముననున్న యుద్యానవనమందు విహరించెను. అప్పుడు దక్షిణసముద్రతీరప్రాంతమున గోకర్ణమను క్షేత్రమున వసియించుచున్న బ్రహ్మదేవునియొద్ద వీణ వాయింపఁ దలంచి నారదుఁ డుత్తరదిక్కుననుండి యాక్షేత్రమునకు వెళ్లుచుండెను. ఆమహామునియొక్క వీణాగ్రమున జుట్టఁబడినదివ్యకుసుమాలిక దాను వాసన జూచుటకో యన వాయువు

హరించెను. ఆపుష్పసంబంధమైన వాసనలచేత నెట్టునుం దిరుగు తుమ్మెదలు, వాయువు తనకుఁ జేసిన యవమానమునకు మిక్కిలి చింతించి కం విడుచుచున్న కాటుకకన్నీరు బొట్ల వలె నల్లనై శోభిల్లెను. పుష్పదేని యొకలిమిని సౌభాగ్యవిశేషమున వసంతకాలలతనుబోలి యున్న యాపుష్పదామము నృపాలశేఖరుని ధర్మపత్నియొక్క స్తనాగ్రములందుఁ బడెను. ఆపూలదండ మేనఁ బడినతోడనె యిందుమతీదేవి భయంపడి ప్రాణములు బాసి నేల బడియెను. భర్తయు నామెతోడనె నేలనొరిగెను. దీపకళిక తన కాధారమైన చమురుచుక్కతో కూడ క్రిందఁబడును కదా. ఏలిక లిద్దఱు నేలంగూలఁ బడుట చూచి సన్నిధానవర్తులగు సేవకులు దుఃఖింపఁగా నచ్చటి కమలాకరమునం దున్న పక్షులన్నియు సహదుఃఖము కలిగినట్లు రొదచేసెను. వ్యజనములు వీచుట మొదలగు నుపచారములచేత రాజు తెప్పిరిల్లి లేచెను. కాని యామె కదలక యట్లెయుం డెను. ఆయువున్నప్పుడే కద చికిత్సలు మొదలగు ప్రతీకారవిధానము లుపయోగించుట. శ్రుతులు తెగియున్న వీణియ నొడిలోఁ బెట్టికొనినట్లు ప్రాణములు బాసిన యా యిందుమతి నతఁడు నితాంతప్రేమమున నొడిలోఁ బెట్టికొని సహజమైన ధైర్యమును విడిచి కన్నీరు విడుచుచు గద్గదకంఠముతో మిక్కిలి విలపించెను. మిక్కిలి తప్తమైన నినుముసయితము మెత్తబడుచుండగా నింక మనుష్యమాత్రుని మాట చెప్పనేల? అతఁ డీక్రింది విధమున వగచెను.

శరీరము సోఁకినంతమాత్రమున బువ్వులుసయితము ప్రాణములు తీయజాలిన యెడల జంపదలఁచుకొన్నపుడు దైవమున కేది యాయుధము కాకుండును. ఒకవేళ మెత్తని వస్తువులను మెత్తనివానిచేతనే యముఁడు చంపఁదలఁచుకొన్నట్లు తోఁచుచున్నది. మంచుపడినంతమాత్రముననె తామరపువ్వు వాడిపోవుట చూచుచున్నాము. ఇందు కదియె ప్రథమోదాహరణము. ఈపుష్పమాలికయె ప్రాణములు తీయఁగల దేని దానిని నేను వక్షస్థలమున ధరించుచున్నాఁడఁగదా. అది నన్నేల చంపఁగూడదు? ఈశ్వరేచ్ఛ యనుకూల మగునేని విష మమృత మగును. ప్రతికూలమైనచో నమృతము విషమగును. ఈపూలదండ నాభాగ్యదోషమున బ్రహ్మదేవునిచేత గల్పింపఁ బడినదని చెప్పవచ్చును. ఏల యన నది కొమ్మలపై నల్లుకొన్న తీఁగను జంపెను. కాని చెట్లను చంపఁజాలకపోయెను. నేరము చేసినప్పుడైనను నన్ను దప్పువట్టి యెఱుఁగవు. అట్టి నీవు నేఁడే నేరము చేయనినన్ను బలుకరించి యొక్కమాటైన నాడవేమి? నీవు నన్నెడబాసి మరల రాకుండఁ బోవుచున్నను నేను నీవెంట రాజాలనైతిని. దీని బట్టి నేను నీయెడలఁ గపటవాత్సల్యము గలవంచకుఁడనైతిని గదా. ఓపాడు

ప్రాణమా! మొదట నా మేతో గలిసి పోయి మరల నేల వచ్చితివి. స్వయంకృతాప రాధముచేత నా జన్మాంతము దుస్సహమైన వియోగదుఃఖ మనుభవించు చుండుము. ఈవనమందు విహరించుటవలన నీ మెుగంబున బొడమిన చెమట బిందువులైన నారలేదు. ఇంతలోనె నీప్రాణము పోయెను. ఛీ! యీ దేహము లెంతయస్థిరములు. మనస్సుచేత నైనను నీ కెన్నఁడు నే నప్రియము జేసి యెఱుంగను. అట్లని నన్ను నీవేల విడిచిపో వలయు. నేను పేరునకుమాత్రమే భూమిపతిని కాని నిజముగా నీకనురాగ బద్ధుఁడను గదా. పువ్వులతో గలసియున్న తుమ్మెదలవలె నున్న నీకురులు గాలికికదలుచుండు టచే నీవు మరల ప్రాణమువచ్చిన దేమో యని నేను సంశయించుచున్నాను. కావున నో ప్రియురాలా! మరల నీవు బ్రతికి రాత్రి హిమవత్పర్వతగుహలలోనుండు చీఁక టిని మహాతేజోవంతము లగు నౌషధులు నాశనముఁజేసినట్లు దుస్సహమైన నాదుఃఖ మును బాపి రక్షింపుము. లోపలితుమ్మెదలు ధ్వనులుసేయుట మానియుండ రాత్రిము కుళించుకొనిపోవు పద్మమట్లు మాట లుడిగియున్న నీముఖము నామనస్సుని మిక్కిలి బాధపెట్టుచున్నది. పులుఁగులలో మగజక్కవపిట్ట మరల నాఁడుజక్కవపిట్టను తెల్ల వాఱగానె కలియును. నిశాకాంత పగలు చంద్రునితో విరహమొందినను సూర్యాస్తసమ యము కాఁగానె యతనిని వెండియుఁ గలిసికొనును. మరల గలయికకలుగునను నాసచే జంద్రచక్రవాకములు విరహము సైరించును. నీవో, మరల నన్నెన్నఁడు గలియవు. ఈవియోగదుఃఖము నన్ను మరల బ్రతుకనిచ్చునే. మెత్తనిచిగురుపాన్పులమీఁద బవ్వ ళించినప్పుడుసయితము నీమేను నొచ్చుచుండెడిది. అట్టినీవు మిక్కిలి దారుణమైనచితి మీఁద నెట్లుపవ్వళించెదవు. నీకువిశ్వాసపాత్రమగు ప్రియసఖివంటిదైన యీమొల నూలు నీవు ధరింపకపోవుటచేత ధ్వనిమాని నిద్రనిద్దురవోయిన నీతోడఁ జానుగూడ గతించినట్లు కనఁబడుచున్నది. తియ్యనైననీపలుకులను గోయిలలందును మందమంద గమనంబులు రాయంచలయందును చూపులు జింకలయందును విలాసములను గాలిచే గదలుతీఁగలయందును నానిమిత్తము నిలిపి నీవరుగుచుంటివి. కాని దుఃఖోపశ మనము జేయుటకు నీతో నేను వచ్చుటకు దక్క యిప్పుడెల్లఁజాలునా? ఫలసీలతను సహకారవృక్షముమీఁద బ్రాకజేసి యారెంటికి వివాహముజేసి దంపతులను గావించి సంతోషించకుండ నీవిట్లు పోవుట న్యాయమా? నీవు దోహదము జేసి పెంచిన యశోకవృక్షము నీవు మిక్కిలిప్రియమునన దాల్పఁదగిన పుష్పముల నిచ్చుచున్నది. అయ్యో! అవి నీతలలో ముడువక యెట్లు వీనిని నీచితిపై వైతును. అందెలకాలితో దన్ని యశోకమునకు దోహదము జేసి నీవెంతో మేలు చేసినకతమున నది కృత జ్ఞత గలిగి పుష్పము లనియెడు బాష్పబిందువులు విడిచి నీకై యెంతో శోకించు

చున్నది. నీయూర్పులవలె సువాసనలు గల యీపొగడపూవులతో సగము నీవును సగము నేనును దండ గూర్చుటకు పందెము వైచికొంటిమి. అందు నాసగము నేను గూర్చితిని. నీసగము నీవు కూర్చి ముగింపక యిటుల పెద్దనిద్దురఁ బోవుట నీకు న్యాయమా? సుఖదుఃఖసమానమైన సఖీజన మిదిగో యిచ్చట నున్నది. పున్నమ చందురునిబోలు పుత్రుఁ డిదిగో నిచ్చట నున్నాఁడు. విశేషించి యఖండ ప్రేమము గల నేనున్న వాఁడను. ఇట్టి మమ్మందఱ విడిచి నీవరుగుట మిక్కిలి నిష్ఠురముసుమా! నేటితో నాకు ధైర్యమెల్ల నశించెను. భోగములు పోయెను. గానముమీఁది యాశక్తి యడుగంటెను. ఋతువులమీఁదిప్రీతి క్షీణించెను. ఆభరణములప్రయోజనములంతకు మున్నె బాసె; నాపాన్పుశూన్యమయ్యె. నీవు నాధర్మపత్నివి; మంత్రివి; ప్రియసఖివి; మృదుకళలయందు శిష్యురాలవు. కరుణాశూన్యమైన మృత్యువు నిన్ను హరించుటం జేసి నాసంబంధమైనది సమస్తమును హరింపఁబడియెను. నేను ముందుగారుచి చూచి నీకిచ్చిన మధురరసము త్రాగుచుండెడు దానవు. అట్టి నీవు బాష్పజల కలుషితమైన జలాంజలి నెట్లు త్రాగ నేర్తువు. అన్యచింత యెన్నఁడును నామనస్సును హరించి యెఱుఁగవు. నాకోరిక లెల్ల నిన్నే యాశ్రయించి యుండెను. నీవు లేక పోవుటచేత నెంత మహైశ్వర్య మున్నను నది యజునకు వ్యర్థమే సుమా! క్రోసలేంద్రు డీరీతి నిల్లాలిని గూర్చి జాలి గదురునట్లు విలపించుచుండ నచ్చటి వృక్షములు గూడ శాఖలనుండి కారురసరూపమున గన్నీటివర్షము గురిసి దుర్దినము గావించెను. అపుడు చుట్టము లందఱు మిగుల గష్టముమీద నిందుమతిని భర్తతొడమీద నుండితీసి కడసారి పూలదండలతో నలంకరించి అగరుపుల్లలతోడను మంచిగంధముతోడను దహనము జేసిరి. పరమవిజ్ఞానవంతుఁ డయ్యు రాజు భార్యచనిపోయినప్పుడు వియోగదుఃఖము సహింపనేరక యామెతో గలిసి నిప్పులం బడి చచ్చె ననులోకనింద వచ్చునను భయమున నతఁడు పత్నితో మృతి నొందలేదు. కాని ప్రాణములమీఁదిప్రీతిచేత గాదు. అనంతర మారాజు గుణశేషురాలైన యాభార్యకు నుత్తర క్రియల నాయుద్యానవనమందె సలిపెను. నిశాకాంతను బాసిన చంద్రునిపగిదిని భార్యావిహీనుఁడైయున్న యారాజు పౌరకాంతలు విడుచుబాష్పజలప్రవాహములె తనశోకమునకు వఱదలుగ వెండియుం బట్టణము ప్రవేశించెను. అంతట నిక్ష్వాకులగురుఁడైనవసిష్ఠుఁడు తనశిష్యుఁడైనయజుఁడు భార్యావియోగదుఃఖమున దుఃఖపిల్లుచున్నాఁడని దివ్యదృష్టివలన నెఱిఁగి యజ్ఞదీక్షలో నుండుటచేత దాను స్వయముగ నయోధ్యకుఁ బోవుటకు వీలు లేక శిష్యులలో నొకని నజునియొద్దకుబంపెను. ఆశిష్యుఁడజునితో నిట్లనియెను. "రాజా! నీదుఃఖకారణము వశిష్ఠమహాముని యెఱిఁగియుఁ

దాను స్వయముగా వచ్చి పరామర్శచేసి నీకు దుఃఖోపశమనంబు చేయుటకును నిన్ను పూర్వస్థితిలో నిలుపుటకును యజ్ఞదీక్షలో నుండుటచేత వీలులేకపోయినది. ఆయన నాముఖమున నీకు సందేశ మంపెను. ఆవాక్యము లన్నియు నాయనవే. అవి శ్రద్ధతో నాలకించి నీవు మనస్సున నిలుపుకొనఁ దగును. ఆ మహాముని విపులజ్ఞాన వీక్షణములచేత భూతభవిష్యద్వర్తమానముల నెఱుంగును. కావున మీస్థితియు నతనికి గోచర మయ్యె. పూర్వకాలమున మహానుభావుఁ డగు తృణబిందు వను మహాముని కలఁడు. అతఁ డుగ్రతపము సేయుచుండఁగా దేవేంద్రుఁ డాతపమునకు భయపడి తపోవిఘ్నము చేయుటకై నెఱజాణ యగు హరిణి యను నచ్చరను పంపెను. అంతట నామహాముని తనతపోభంగము జేయఁదలంచి వచ్చిన యాకన్యపై మిక్కిలి కోపించి నీవు మనుష్యాంగనవై పుట్టవలసినదని శపించెను. ఆశాపముచే నది భయపడి స్వామీ నేను పరాధీనురాలను. దోషము చేసితిని కాన క్షమియింపుమని ప్రార్థించుటయు నతఁడు జాలి గలిగి దివ్యకుసుమములు నీపైఁ బడునంతవఱకు నీవు మనుష్యాంగనవై భూమిపై నుండునదని శాపావధి నానతిచ్చె. ఆకారణమున నాయచ్చర విదర్భరాజ వంశమున జనియించి నీకుపట్టపుదేవియై చిరకాలమునుండి శాపమోక్షణ కారణ మగు పువ్వుదండ స్వర్గమునుండి జారినది కావున మరల స్వర్గముకుఁ జేరెను. కాబట్టి యా యిందుమతీమరణములకు విషాద మొందకుము. పుట్టినవారెల్ల గిట్టక మానరు. అదియునుఁగాక రాజులకు భూమియె ప్రథమభార్య. అందుచే నీవిప్పుడును కళత్రవంతుఁడవె కావున జాగరూకతతో భూమి నేలుకొమ్ము. మహైశ్వర్య మనుభవించుచున్న కాలమున మదముగలవాఁడ వనునపనింద లేకుండ మిక్కిలి వివేకముతోఁ బ్రవర్తించితివి. దుఃఖపీడితుఁడవైన యీకాలమునఁగూడ ధైర్యవంతుఁడను పేరు దెచ్చుకొనుము. ఈతెఱంగున నీవు మిక్కిలి దుఃఖించి భార్యను బడయఁగలవా? నీ విపుడు మృతినొందినను నామెను కలిసికొనఁ జాలవు. శరీరధారులు తమతమ కర్మములంబట్టి వేరువేరుచోట్లకు బోవుదురు. కాని యొక్కనెలవునకుబోవరు. మృతి నొందినవారి నిమిత్తమై చుట్టములు విడుచు కన్నీరు పరలోకమునం దా ప్రేతలను దహించునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. కాబట్టి నీ వింక వగచుటమాని యామెకు నీరాపజలము నొసంగుచుండుము. దేహధారులకు మరణమే ప్రకృతియనియు జీవితము వికృతియనియు బుధులు చెప్పుచున్నారు. కావున క్షణమాత్రమూపిరివిడుచుచు బ్రతికియున్నను నదియె లాభమని మనము తెలిసికొనవలయును. ప్రియబంధునాశనము హృదయశల్యమని మూఢుఁడు భావించును. విజ్ఞానవంతుఁడు కుశలద్వారము తెఱువఁబడినదని సంతసించును. దేహాత్మలందు సంయోగవియోగంబులు జూచుచుండియు

నరుఁడు బాహ్యాహ్నమై విషయసంబంధమైన విరహమును గూర్చి తాపమొందఁ దగునా? నీవు జితేంద్రియుఁడవై యుండియు సామాన్యులటుల విచారింపఁ జెల్లునా! వృక్షములవలెనే పర్వతములుగూడ గాలికి గదలినపక్షమునఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది" అజుఁడు మహాత్ముఁడైన వసిష్ఠుఁడు పంచిన యుపదేశంబుల నాలకించి సగౌరవముగ మునిశిష్యుని బంచెను. కాని గాఢదుఃఖపరవశుఁడైన అతని మనంబున నాయుపదేశంబులు నిలువక మరల గురువుకడకే పోయినటుల కనబడెను. తన కుమారుఁ డగు దశరథుఁడు బాలుడగుటచేత నతఁడు యుక్తవయసును బ్రాప్తించువఱకు ననఁగా నెనిమిదిసంవత్సరములవఱకు నారాజు ప్రియురాలియొక్క ప్రకృతులను దర్శించుటవలనను స్వప్నములయందామెతో గలుగుక్షణమాత్రసంయోగమువలనను నెట్టులో కాలము బుచ్చెను. చిన్నరావిమొక్క గొప్పసౌధమును భేదించునటుల శోక మను శల్య మారాజుహృదయమును బ్రద్దలుచేసెను. ప్రాణాపాయకరమై వైద్యుల కసాధ్యమైన యాశల్యము త్వరగా ప్రియురాలిని గలిసికొనుట కుపకరించునని యతఁడు సంతసించెను. సకలశాస్త్రశిక్షితుఁడై కవచధారియై నెగడుచున్న కుమారుని దశరథుని రాజ్యమునందు బ్రతిష్ఠించి రోగభూయిష్ఠమగుటచేత నిలువ గూడని తనదేహమును విడువఁ దలంచి యజుఁడు ప్రాయోపవేశము జేసెను.

దశరథమహారాజు.

జనకునిపరోక్షమున నుత్తరకోశలదేశంబున కధిపతి యయి నియమవంతులలోను మహీపతులలోను నగ్రగణ్యుఁడును జితేంద్రియుండును మహారథుఁడును నగు దశరథుఁడు పాలించెను. క్రౌంచభేదితేజస్వి యయిన యాదశరథుఁడు రాష్ట్రమును రాజధానిని నిజకులోచితముగను శాస్త్రయుక్తముగను బరిపాలించెను. కృషి సరిగా జేసినవారి కదునునకు సరిగవర్షమిచ్చి రక్షించుమహేంద్రుని తమతమకార్యముల విధ్యుక్తముగ నెఱవేర్చు వారిశ్రీమను బాపుదశరథుని, మాతృమె యాకాలమున విద్వాంసులు ప్రశంసించుచు వచ్చిరి. అమరసమానుఁడయిన యా యజనందనుడు మహీమండలి పాలించుచుండ భూమి పుష్కలముగఁ బండె. వ్యాధు లాదేశమున నడుగు పెట్ట లేకపోయెను. ఇంక శత్రురాజులు తేటి చూడ నయినఁ జాలరని వేరచెప్పనేల? దశదిశలు గెలిచి రఘువు పాలించుచున్నపుడు ధరణి యెంతో విలసిల్లెను. అతని వెనుక నజుఁడేలినప్పుడును వసుధ యావిధంబుననె శోభిల్లె. వార్ధకతో సమానుఁ

డయిన దశరథుఁడు శాసించునప్పుడు ధరణి యీవిధంబున నుండక వేఱుగతి నుండునా? భానుసమానతేజుఁ డయిన యీమహారాజు సమత్వమున యముని వసువృష్టివిసర్జనమున కుబేరుని దుర్జనదండనంబున వరుణుని బోలియుండెను. మహైశ్వర్యమనుభవించుచున్నను దశరథమహారాజు వేఁటయందుఁ దమకము జూపఁడు. జూదమాడఁడు. సుర సేవింపఁడు. నూత్నయౌవనులగు ప్రియురాండ్ర తగులమున మెలఁగఁడు. ఆ దశరథుఁడాగ్రహ మెట్టిదో యెఱుఁగఁడు. పగతురకైన పరుషములఁ బలుకఁడు. హాస్యమునకైన నబద్ధమాడఁడు. నిర్జరేంద్రుకడనైన నీచమయిన కృపణవృత్తిఁ జూపఁడు. ఆమహీశునిచేతపరిపాలురెల్ల నుదయాస్తమయము లొందుచుండిరి. ఆశ్రితుల యెడల నతనిమనసు ప్రసన్నము. అలుకబుట్టించిన వారియెడ నిసుపతునుక. పేరు దశరథుండయ్యును నొక్కరథము మీఁదఁ గూర్చుండి యొక్కవిల్లెక్కువెట్టి యతఁడు మహీమండల మంతయు జయించెను. గజతురగస్యందనాదికమయిన చతురంగబలము కేవలమతని విజయములను ఘోషించుటకుమాత్రమే యుపకరించెను. ఏకరథముచేత మహీమండలమెల్ల గెలిచిన యాధనుర్ధరునకు సముద్రమే జయభేరి యయ్యెను. నిర్జరేంద్రుఁడు నూఱంచులు గలకులిశాయుధముచేత మహీధరపక్షంబులఁ జెండాడె. దశరథుఁ డొక్కవింటినుండి బయలుదేఱు బాణపరంపరచేత మహీధరపక్షంబులఁ జెండాడె. అమరు లమరేంద్రుని పాదంబులకు నమస్కరించినకరణి రాజు లనేకులు తమ కిరీటమాణిక్యకాంతి నఖరాగంబునకు వన్నె పెట్టునట్లు దశరథునకు నమస్కరించిరి. భర్తలు పరాజయము నొంది దేశాంతరములకరుగ శత్రురాజపత్నులు మంత్రులను సాయమిచ్చి కుమాళ్ళను దశరథునియొద్దకంపి ప్రార్థింపఁజేయ నతఁడు దయాళువై దండయాత్రమాని సముద్రతీరమునవిడిచి రాజధానికిఁ జనియెను. అనంతరము దశరథుఁడు దీక్షితుఁడై కిరీటము విసర్జించి యనేక క్రతువులజేసి తమసాసరయూనదీతీరములం దనేక యూపస్తంభములనిలిపెను. కృష్ణాజినంబును దండమును మృగశృంగమ్మును దర్భమేఖలయును మౌనము ధరించి యాగదీక్షాపరతంత్రుఁడై యున్న యామహారాజుదేహమున నీశ్వరుఁ డధివసించెను. అవభృథస్నానముచేత పరిశుద్ధుఁడై జితేంద్రియుఁడై మహేంద్రసభలోఁ గూర్చుండ నర్హుఁడైన యాదశరథుఁడు మేఘవాహనుఁడై వర్షదానము సేయునింద్రునకొక్కనికిమాత్రము శిరము వంచి నమస్కరించెను. ఆత్మభువుఁడును కకుస్థకులోద్భవుండును నైనయాపురుషరత్నమునువిడిచి మహాపతివ్రతయైన లక్ష్మీదేవి యన్యనృపాలురఁజేర నొల్లదయ్యెను. మహారథుఁడగు దశరథుఁడు రణముఖమ్మునందు దేవేంద్రునకు సహాయుఁడై నిలిచి బాణప్రయోగములచేత దేవతాస్త్రీలభయము బాపి జగత్కీ

యమాన ప్రతాపము నెఱపెను. ఏకాగ్రుఁడై సమగ్రుఁడై యామహాబలుఁడు బలవైరి యండనుండి యాయనవృష్టిము భాస్కరుని కేతిముఖముగఁ బదగొట్టినమున లేచినధూళి రాక్షసుల కిరీటకాంతి నణఁగఁజేసెను. పతియే దైవమని భావించునట్టి మగధకోసలకేకయరాజపుత్రికలు మువ్వురు, రఘువుని వరించినవిధమున మిక్కిలి ప్రాపవంతుఁడైన యా దశరథుని వరించిరి. ముగ్గురుభార్యలతో వెలయుచున్న యామహారాజు మూఁడుశక్తుల తోనున్న యింద్రుఁడు భూమి యేలుటకు వచ్చెనో యన్నట్లుండెను. జగదేకవల్లభుం డును నింద్రయముఁ గూడ కుబేరునకుండును వరుణమృత్యుపరాక్రమవంతుని గొలుచుట కో యన వసంతుడు క్రొత్తపువ్వులు దాల్చి వచ్చెను. మంచుచేత విచ్ఛిన్నమైన మంచిగంధపు చివుళ్ళుగల మలయపర్వతముమీఁద నిలిచి సూర్యుఁడు సాయంకాలమునందుఁ జక్రవాకములు పొందు వియోగమును జూచి జాలిపడెనో యన్నట్లుత్తరాయణగతుఁడై యాకసంబున జాలసేపు మసలఁ దలంచి దక్షిణదిక్కునుండు కుబేరదిశ కశ్వముల మఱల్చి సారథిం బుఱికొల్పి మంచును హరించి ప్రభాతములను నిర్మలములుచేసి మలయశైలము విడిచెను. వృక్షములయందు ముందు పువ్వుపూచెను. పిమ్మట జివురులంకురించెను. అవ్వల కోకిలకూజితములును షట్పదఝంకారములును బయలుదేరెను. ఇట్లు యథాక్రమముగ వనవృక్షములన్నియు శోభిల్లుచున్న పిదప మధువావిర్భవించెను. ప్రణయకలహములచేత వియోగమొంది మదనబాణహతలై వికలచిత్తలైన ప్రియురాండ్రకు శ్రావ్యనాదములతోఁ గూయు కోయిల యాప్తసఖియై ప్రియసమాగ కారిణియై యుపకారముచేసెను. పండువెన్నెలలును సుఖప్రదములైన మలయమారుతములును పూచినచెట్లును మదించిన కోయిలలును గలవసంతకాల మమృతసమమై భోగయోగ్యమై యుండును గదా. మలయమారుతముచేత మొగ్గలతో గలిసిన చిగుళ్ళుగల లేమావితీగ మిగుల గంపించి యభినయము నేర్చుకొను చున్నదో యనునట్లుండి రాగము జయించిన యోగులకు సయితము కామవికారము గలిగించెను. ధర్మోత్తరముగ బరిపాలనము సేయురాజు సిరి ననుభవించుట కర్థులు చేరునట్లు సరోవరములయందు మధుసంపదలఁ బొదలు తమ్మిపూవులపై నీటిపులుగులు తుమ్మెదలు మూగెను. వసంతుని నవ్వువలె వెలయుచుండు పొగడపువ్వులమీద భృంగములు కడునాసక్తితో వ్రాలెను. అశోకవృక్షములపై నమరుపువ్వుల యందమె గాక ప్రియులను మోహింపజేయుటకై ప్రియురాండ్రు కర్ణముల యందాభరణములుగ ధరించిన చివుళ్ళుసయితము వికారము గలిగించెను. వసంతుడు వనలక్ష్మీ దేహము నందు రచియించిన మకరికాదిపత్త్రములఁ బోలు గోరంటపువ్వులు తేనియలతో నిండియున్నకతమున దానినిమిత్తమై తుమ్మెదలు ఝంకారము జేయజొచ్చెను. అతి

ద్రోష్ఠములో నున్నపక్షమున విరహదుఃఖమునందు కాంతలు బ్రతుకలేరని జాలి దల చిరో యనునట్లు వసంతకాలపురాత్రులు కుఱుచలయ్యెను. కమ్మకమ్మని తావులతో డను గ్రొన్ననలతోడను వెలయువనములయందు ముగ్ధాంగనలు మునుముందు పలుకు మితవాక్యములటుల కోయిలకూజితములు విరళములై వినంబడెను. తుమ్మెదలరొదలు శ్రావ్యగానవైఖరిగ బుష్పకాంతి దంతరుచిగ నుద్యానలతలు చల్లగాలికిఁ గదలు చిగు రుటాకు లనెడి హస్తములచేత నభినయమును చేయుచున్నవో యన్నటులుండె. తిలక భూరుహాగ్రమునెడు మేడపై నెక్కి కమ్మనిపూవుదేనెతావులు దెసల నలమికొన వేనవేలు తుమ్మెదలు ప్రియురాండ్రనుగూడ మనసు కఱగించునటుల గానముచేసెను. చక్కని తమ్మిపువ్వులతోడను మదకలనాదములు సేయుజలవిహంగముల గాలుతో డను విరాజిల్లు బొడ్డనబావులు నవ్వుమొగములతోడను మొఱయుచుండు గంటల యొడ్డాణములతోడను వెలయువెలందుల తెఱంగున నుండెను. ప్రణయకలహోద యంబున వియోగమునొంది పువ్వులవిల్తునిహాళాహాళిచే మిక్కిలి గాసినొందిన యంగ నలకు మిక్కిలి పూచిన సహకారము మదించిన తుమ్మెదల బరువున వంగి మునుపున్న నవంత ధైర్యమును బోఁగొట్టెను. ఆవసంతుఁడు ఖండించి కొంతభాగము హరించుటం జేసి నిశాకాంత చంద్రోదయమున వెలవెలఁబోవుచుఁ బతిని బాసిన పడఁతుక చంద మున నానాటికి కృశియించెను. చంద్రుఁడు మంచు లేక నిర్మలములైన సురతశ్ర మము హరింపఁ జాలు చల్లని కిరణములచేత మన్మథుని విజృంభణమునకుఁ దోడ్పఁ డెను. మండుచున్న యగ్నివలె నొప్పి వనలక్ష్మికి జాళువాపసిడినగయై మెత్తని రేకులు గలిగి యొప్పుసంపెంగ పువ్వును ప్రియులు కురులలో నిడ సతు లానందమున ధరించిరి. కాటుకకణములవలె మనోజ్ఞములై యొప్పుతుమ్మెదలు పుష్పరాజిపై వ్రాల తిలక వృక్షములతో గూడిన వని తిలకము ధరించినయంగనవలె నుండెను. తమ్మి పుప్పొళ్ళను ధరించిన మలయమారుతముచేతఁ గదలుచు గండుఁగోయిలలతో నొప్పారుచుఁ బువ్వుల బరువున వంగిన యశోకవృక్షశాఖ విరహిణీస్త్రీలచిత్తముల నుత్తలపాటునందఁజేసెను. ఆవసంతకాలమున నెఱ్ఱని చాయల నొప్పు నాకసములును గర్ణములయం దాభరణము లుగ నిడుకొన్నయవాంకురములును మదనసైన్యములఁదగినపికరవంబులును వలపు కత్తెల రాగరసమునందు విటకాంద్రను ముంచెను. ధనుర్ధరుఁడై వెడలిన తుంటవిలుకాని ధ్వజపటమె బుతులక్ష్మికి శోభాయమాన మగు ముఖమార్జనమో యనునట్లు గాలి కుద్యానవనములయందు బుప్పొళ్లు రేగెను. వానివెంటఁ దుమ్మెదబారులు బయలుదేఱెను. ఆయామనియందు పడంతులు వసంతోత్సవ సమయములఁ బాగుగ నుయ్యాలల నూఁగఁ గల్గియు బాహులతలు భర్తలఁ గౌఁగిలించుకొనుటకై నుబలా

టుచు పడుచు జడత్వము వహించి త్రాళ్ళు సరిగఁ బట్టికొన జాలకపోవుటచే మనోరథసిద్ధి గాంచలేకపోయిరి. "కోపము చాలింపుఁడు; వైరములు విడిచి బ్రతుకుఁడు, ప్రాయము గడచెనా మరల రాదు, కావున సమస్త సుఖముల ననుభవింపుఁడీ" యనునట్టి మన్మథమతము కోయిలలు మొరలగునవి చాటు వినిరో యనునట్లు జవ్వనులు సమయోచిత కేళీవిలాసముల సలిపిరి. మనువిరోధి యగు విష్ణుని మన్మథుని వసంతుని బోలునట్టి దశరథమహారాజు హాయిగా మన్మథోత్సవమనుభవించి పిమ్మట వేఁట కరుగఁదలఁచెను. వేఁట కదలుచున్న లక్ష్యముల నేయుటయందు నేర్పలవడఁ జేయుననియు, మృగముల యొక్క వెఱపు మున్నగు లక్షణములఁ దెలియఁ జేయుననియు, శరీరమున క్రొవ్వు మొదలగు వాని నొడగూర్చుననియు మంత్రు లొప్పుకొని పంప నారాజు వేఁట కరిగెను. మృగయాక్రీడ కనువైన వేషము ధరించి విల్లు మెడకుఁ దగిలించుకొని యారాజశేఖరుఁడు గుఱ్ఱపు డెక్కల తాకుడువలన లేచిన ధరణీపరాగంబు కలవడ మట్లు భూమ్యాకాశమధ్యంబుల వ్యాపింప శిరసునందు వనమాల శోభిల్ల కవచము మోదుగాకులచాల నొప్ప తురగవల్గనంబులచేత కుండలంబులు గదల నా ప్రభువు వనవిహారము జేసెను. సన్నని తీఁగలయందు నెమ్మేనుల నిమిడ్చి తుమ్మెదలయందు తమచూడ్కుల నిలిపి వనదేవతలు కమలాయతాక్షుఁడైన యానృపరేణ్యుఁ గనుగొనిరి. వలలు వేఁటకుక్కలు మొదలగు పరివారము గొని కాఱుచిచ్చులు మ్రుచ్చులునుండు తావులకు తొలంగి గుఱ్ఱముల ననుసరించి సింహశార్దూలగవయాదిమృగములున్నయడవికి జనియెను. బంగారుకాంతుల నీను మెఱుపుతీఁగ యనునారి గల యింద్రధనస్సును శ్రావణమాసము ధరించునటులు దశరథమహారాజు ధగధగలాడు కనకకార్ముకము ధరించి యెక్కు పెట్టెను. వేఁటకరిగిన యాతనికి ముందుగా లేళ్ళ మంద లగుపడెను. మందకు ముందుగా నల్లనిమగలేఁడి నడచుచుండెను. పొదుగులలో మూతులు పెట్టి పాలు త్రాగుచుఁ బిల్లలు తల్లులఁ గదలనీయకపోయెను. తల్లిలేళ్లు ముందున్న దర్భలుకొరికి నోటనిడుకొనుచుఁ బిల్లలకుఁ బాలియ్యసాగెను. రాజు వేగముగల గుఱ్ఱము నెక్కి తూణీరవమునుండి బాణము దీసి చేతఁ బట్టి యాలేళ్ళమందయెదుట నిలువ నాజింకసిందు బెదరి చెదరి గాలి కెగిరిపోయిన నల్లకలువరేకులవలె తమ చూడ్కుల నానాముఖములఁ బఱపెను. ఆతఁ డాకర్ణాంతము నారి లాగి వింట న మ్మెక్కువెట్టి మగలేఁడిని జంపఁ దమకింప నాఁడులేఁడి ప్రేమాతిశయమునఁ బతికి రాజునకు నడుమ నిలిచెను. మహారసికుఁ డగుటచేత రాజాదంపతుల ప్రేమ తెలిసికొని విల్లెక్కు వెట్టియుఁ గృష్ణమృగమును జంపక విడిచెను. తక్కిన జింకలం జంపఁ దలఁచినప్పుడు సయితము జడిసినవాని

చూపులు తనప్రియురాండ్ర చూపులం దలపించుచున్నకతమున లేనిచేయిపట్టి సడలుచు వచ్చెను. అడవిపందులు బురదగుంటలు విడిచి నోటికడ్డి నేలరాలఁ బరువెత్తుకొనిపోవ రాజు వానిని వెదకుచు బురదయడుగుల జాడలుగల మార్గము ననుసరించి పోయెను. రాజు గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూర్చుండి సగముశరీరము ముందుకు వంగి యడవి పందుల నేయుచుండ నవి చెట్లకుఁ జేరబడియుండి యచ్చటినుండి సటలు విచ్చి రాజుపై కురుక దమకించుచుండెను. అంతలో రాజు తీవ్రబాణముల నేసి వానిశరీరములు చెట్లు కంటుకొని పోవునట్లుచేసెను. అడవిదున్న యొకటి పొగరుకొని యతనిపై బడ వచ్చుటయు నతఁడొకవాఁడియమ్ముఁ దీసి నేత్రరంధ్రమునఁ గ్రుచ్చెను. ఆబాణము రక్తము స్పృశింపకయె కాసరమును జంపి తానును నేలఁ బడెను ఖడ్గమృగములను జూచి ముందుగా కొమ్ములను నఱికి పిదపఁ గంఠములు ఖండించెను. దుష్టనిగ్రహదీక్షితుఁడైన మహారాజు దుష్టమృగములయున్నతి సహించి యూరకుండునా? సింహములకుఁ బ్రబలతేజము మృగరాజబిరుదము నుండుటచే దశరథమహారాజు వానిని సహింపక పొదలలో నిద్రించుచున్న సింగములను మేఘగర్జనములఁ బోలుధనుష్టంకారములచేత లేపెను. ఏనుగులకు భయంకరశత్రువులగు సింగంబులంగూల్చి మన్నెనుఁగుల జంపుటవలన సింగములగోళ్ళలో దగుల్కొన్న కుంభస్థల మౌక్తికముల నేలడొల్లఁ జేసి తనకు యుద్ధమున సాయపడినయేనుఁగులఋణము దీర్చెను. నెమలి తనపించము విప్పి గుఱ్ఱముదగ్గఱ నాడుచున్నను కచబంధము వీడి వ్రేలాడుచున్నకురులు గలప్రియురాండ్ర నది తలపించుటచేత రాజు విల్లెత్తి దాని నేయఁజాలకపోయెను. కర్కశవిహారముచేత ముంగురులయందుఁ గ్రమ్మిన చెమట బొట్లపై వ్రాలివ్రాలి చివురుటాకులను విప్పి నీటితుంపురులతోఁ గలిసి వచ్చిన చల్లనిగాలి యతని శరీరము స్పృశించి సుఖ మిచ్చెను. ఇట్లు తక్కినకార్యములనెల్ల మఱచి రాజ్యభారము మంత్రులపైనిడి నెఱజాణయగు పడఁతుకకు లొంగిన తెఱంగున రాజు వేఁటకు లొంగెను. అట్టివేటలో నొకనాఁడు సేవకుఁ డొకఁడును లేనిచోట జ్యోతిష్మతీలతలు దీపములుగఁ గెంజిగురుటాకులు పాన్పులుగ దశరథనృపాలశేఖరుఁడు రేయి గడపెను. అడవి యేనుఁగులచెవులచప్పుడులు భేరీనాదములుగ శకుంతసంతతుల మనోహరకూజితములు వందిమాగధవైతాళికగానములుగ రాజు మేల్కాంచెను. తనయనుచరులకుఁ గనఁబడకుండ నతఁడు లేఁడి నొకదానిని దఱుముకొని యది చన్నజాడనుబట్టి గమనాయాసముచేత గుఱ్ఱమునోటనుండి నురుగు వెడల మునిజనసేవ్యమైనతమసానదీతీరముం జేరెను. ఆనదిలో నొక్కఁడ కడవముంచిన చప్పుడు కాఁగా నది యేనుగు ఘీంకారమనుకొని యాశబ్దమునుబట్టి యాచాయల నతఁడొకతీవ్రబాణము నేసెను. రాజుల

కష్టకార్యము నిషిద్ధమైనను ధర్మమార్గము నతిక్రమించి దశరథుఁడాచెడ్డదారి ద్రొక్కెను. ధర్మాత్ములు సయితము రజోగుణబద్ధులైనపుడు చెడ్డత్రోవలయందడు గిడుదురు కదా! ఆబాణ మతనిచేతినుండి వెడలగానె, హా! తండ్రీ! యనునట్టి యార్తరవము రాజు చెవినిఁబడెను. పడగానే యతఁడు విషణ్ణుఁడై యచ్చోటికిఁ జని పేపపొదచాటున బాణఘాతముచే బాధపడుచు ఘటము చేతఁబట్టుకొని పడి యున్న మునికుమారుని గనియెను. అమ్మహాకులీనుఁడు గుఱ్ఱము డిగి యమ్మునికుమారుని సమీపించి కుల మేది యని యడిగెను. నేను ద్విజేతరుఁడ నని యాముని కుమారుఁడుత్తరము చెప్పెను. ఆమునికుమారునికోరిక మీఁద శరముతో నుండఁగానె యతనిని కన్నులు లేనితల్లిదండ్రులకడకుఁ గొనిపోయి పొరపాటుచే దానొనర్చిన యాదుష్కార్యము వారికి కెఱిఁగించెను. ఆవార్త విని యావృద్ధదంపతు లెంతయు దుఃఖించి బాణ మూడదీయు మని రాజునుగోరిరి. అతఁడట్లు తీయ ముని కుమారుఁడు మృతినొందెను. వృద్ధముని కన్నీరు చేతబట్టి "నావలెనె ముసలితనమందు నీవును గాఢమైన పుత్రశోకముచేత మృతినొందుదు" వని కాలితాపు తిన్నపాము విషము గ్రక్కినభంగిని శాపాంకురముల విడిచెను. శపించుటయుఁ బ్రథమాపరాధియైనరా జిట్లనియె. "అయ్యా! పుత్రునిముఖారవింద మెట్టిదో యెఱుఁగని నాకు మీశాపమున కుమారులు కలుగుదురుగాక ' యని యాశీర్వాదము చేసినట్లున్నది. పొలములో నగ్ని కట్టెలతో మండినను నది పంటకు కారణ మగునుగదా" నేను వధ్యుఁడను. నిష్కారుణుడను. మీయాజ్ఞ యేమి యని రాజడుగ నాతనయునికడకే నేను పోయెదను. మాకగ్ని గూర్పు మని యావృద్ధమౌని పలికెను. వాని యానతి చేయుమని సేవకులం బనిచి తనచేసినయకార్యంబును, తన కంటువలన గలిగినమహా పాతకమును శాపంబును దలంచుకొని దుఃఖించుచు బడబాగ్నితోఁ గూడినసముద్ర మువలె మఱుగుచు రాజు రాజధానికి జనియెను.

మహేంద్రతుల్యుఁడైనయాదశరథమహారాజు సకలసంపదలుగలిగి యీవిధముగ మహీపాలనము సేయుచుండ నతని కప్పటికి పదివేలేండ్లు గడచెను. కాని శోకాంధకారనివారణంబును పితృదేవతాఋణవిమోచన కారణంబును సకలసౌఖ్యసంధానకరంబును నగుసంతాన మతఁడు పడయఁడయ్యె.

అంతట సంతానకాముఁడైనదశరథనృపాలునకు సంతతి గలుగుటకొఱకై నిగ్రహేంద్రియు లగుఋష్యశృంగాదిమహామునులు యాజ్ఞికులై యాతనిచేత యాగము చేయించిరి. ముందువేసవియందలి చండాతపము సహింప లేక బాటసారి చల్లని నీడ నిచ్చుచెట్టునాశ్రయించినట్టు 'దేవతలు రావణాసురునిబాధకోడి హరిని శరణు

జొచ్చిరి. క్షీరసాగరమునకు వారరిగిన యాక్షణమందె యాదిపురుషుండైన నారాయణుండు మేలుకాంచెను. వెంటనే దన్నరయుగుట భాగ్యకార్యసిద్ధిసూచకముగ దాని ఆదిశేషునిమీద గూర్చుండి యతనిపడగలయందలి మణికాంతులచేత తనదృష్టి మెఱయుచుండ బ్రసన్నుడై యున్న నారాయణుని నిర్జరగణంబు దర్శించెను. పద్మాసనాసీనయై దువ్వలువచాటున మెఱయుమొలనూలు గలిగి లక్ష్మీదేవి కూర్చుండ నా మెత్తొడలపై పాదములు చాచి యామహావిష్ణువు పవ్వళించెను. ఉత్ఫుల్లపుండరీకనేత్రములవాడును బాలసూర్యప్రభను బోలుమవ్వలువ దాల్చినవాడును శరత్కాలదినమువలె రమణీయవర్ణుడైనవాడును లక్ష్మికి విలాసద్వారము యయి జలధిసారమయి శ్రీవత్సముమీద దనకాంతులు వ్యాపింపజేయు కౌస్తుభమాణిక్యమును ధరించినవాడును, దివ్యాభరణభూషితములై శాఖలను బోలినబాహువులతోడ సముద్రమధ్యంబున జన్మించిన రెండవపారిజాతమువలె నున్నవాడును, దానవస్త్రీల కపోలములయందలి మకరికాదిపత్రముల సౌందర్యమును హరించి జీవవంతములై మెఱయు నందకసుదర్శనాద్యాయుధములచేత ఘోషింపబడుచున్న జయములు గలవాడును, వజ్రాయుధవ్రణచిహ్నము గలిగి పాములతో బగవిడిచి వినీతుడై చేతులు జోడించుకొని ప్రక్కను నిలిచిన గరుత్మంతునిపై గటాక్షవీక్షణముల బ్రసరించువాడును, సౌఖ్యశాయనికులై పార్శ్వముల నిలిచి యున్నభృగువు మొదలగు మహర్షులను యోగనిద్రాంతనిర్మలములై పావనములైననిరీక్షణముల ననుగ్రహించుచున్నవాడును నగుజగద్వల్లభునకు నారాయణునకు వంద్యునకు దైత్యభంజనునకు నవాఙ్మానసగోచరునకు నమస్కరించి వేల్పులిట్లు పొగడిరి. మొట్టమొదట విశ్వము సృజియించి పిమ్మట విశ్వము పోషించి యనంతరము విశ్వము నాశనము జేయుచు ముత్తెఱంగులనుండుమహాత్మునకు నీకు నమస్కారము. ఆకసమునుండి పడినజలము మొదట నొక్కటే రుచి గలిగియుండియు దేశదేశంబుల బ్రవహించినపిదప రుచిమారు నట్టులు నీవు సహజముగ నిర్వికారుండ వయ్యు త్రిగుణభేదముచేత నీవు మారుచుందువు. స్ఫటికము తెల్లనయ్యు నాయారంగులవస్తువులయెదుట బడినప్పు డాయా రంగులను దాల్చినట్లు నీవొక్కడవయ్యు ననేకోపాధుల నాశ్రయించి యనేక రూపముల గనబడుచుందువు, నీవు కొలతకు దొరకవు. విశ్వములను కొలవగలవు. నీవు కోర్కెలు లేనివాడవయ్యు నెల్లరకోర్కెల దీర్పగలవు. నీవజేయుడవు. ఎల్లయెడల నీకు జయము గును. అవ్యక్తుడవయ్యు వ్యక్తకారణుడవు. హృదయస్థుడవైనను దూరస్థుడ వంచును గోరికలు లేనిమహాతపస్వి వంచును పరమదయాళుడ వంచును, పాపరహితుడ వంచును, ముసలితనములేనిపురాణపురుషుడ వంచును

నిన్ను ప్రాజ్ఞులు నుతింతురు. నీవు సర్వజ్ఞుడవు. నిన్నెవరెఱుఁగరు. సమస్తమునకు నీవె కారణము. నీకును నీవె కారణము. నీకొక ప్రభువులేఁడు. నీవందఱకు ప్రభుండవు. నీవొక్కరుఁడవె కాని యన్నిరూపుల నీవుందువు. సప్తసాగరంబులు నిన్ను సంస్తుతించును. సప్తసాగరజలంబు నీకు శయనంబు. సప్తజిహ్వుఁడు నీకు ముఖము. నీవు స్వర్గలోకాశ్రయుఁడవు. చతుర్వర్గఫల మయినజ్ఞానము, చతుర్యుగములయందు వ్యాపించినకాలము, చతుర్వర్ణసమేత మయినలోకము చతుర్ముఖుఁడవైన నీవలననె కలుగుచున్నవి. హృదయస్థితుండవైన నిన్ను యోగులు ముక్తినిమిత్తమయి చిత్తవ్యాపారముల నిగ్రహింపఁబడినమనస్సుచేత ధ్యానించుచుందురు. నీవజుఁడవయ్యు జన్మము నెత్తుచుందువు. కోర్కెలు లేనివాఁడ వయ్యు శత్రువులఁ జంపుచుందువు. నిద్రించుచుండియు జాగరూకుఁడ వగుదువు. ఇట్టి నీవిచిత్రప్రభావముల నెవ్వఁ డెఱుఁగును? శబ్దాదివిషయముల ననుభవించుటకును దుస్తర మగుతపము జేయుటకును, ప్రజలఁ బెంచుటకును, నుదాసీనభావము దాల్చుటకును నీవె సమర్థుడవు. పురుషార్థసిద్ధి హేతువులైన మార్గములు శాస్త్రములయందు భిన్నభిన్నములుగఁ జెప్పఁబడియుండియు నెట్టకేలకు నీలో నైక్యమగును. గంగాప్రవాహములు భిన్నభిన్నములుగఁ బ్రవహించుచున్నను గొట్టకొనకు సముద్రమున జేరునుగదా! సమస్తకర్మలు నీకర్పించి చిత్తమును నీయందాయత్తము జేసి వీతరాగులై యుండుయోగులముక్తికి నీవేగతివి. పృథివి మొదలగు పంచభూతములయందు నీమహిమ ప్రత్యక్షమయి కనఁబడుచున్నను వాచామగోచరమయియున్నది. అట్టి నీప్రభావ మింక ననుమానాది ప్రమాణములును వేదములును నెటుల వర్ణింపగలవు. నీనామము స్మరించినంత మాత్రముననె మనుజుని నీవు పావనుని జేయుచున్నావు. ఇంక నీవర్ణనమే మైనపక్షమున నెట్టిఫలముఁ జేకూర్చునో దీనిం బట్టి యూహించుకొనవచ్చును. జలధియందలి రత్నరాశియు భానుమండలమందలి కిరణజాలమును లెక్కించుట కెట్లు తరము గాదో యట్లే నీప్రభావమును వాఙ్మనసగోచరంబు. నీవు పొందనిదియుఁ బొందఁదగినదియు విశ్వమున నేదియు లేదు. నీవు లోకమునఁ బుట్టి జన్మకర్మలకు లోనగుట లోకము ననుగ్రహించుటకే సుమా. దేవా! తారకప్రభావిశేషంబును కొంతవఱకు నుతించి యూరకుండుట మాయాయాసముచేతను నజ్ఞానముచేతనుగాని నీగుణములను సంపూర్ణముగ గొనియాడ గలుగుటచే గాదు. ఈవిధంబునఁ బరమేశ్వరుఁ గొనియాడి దేవత లతనిని బ్రసన్నునిఁ జేసికొనిరి. కాని యావాక్కు లాపరమేష్ఠి యొక్క నైజగుణములె కాని నుతులుకావు.

అంతట నారాయణుఁడు కుశలప్రశ్న మడిగి సురల నాదరింప వారు రాక్షస సముద్రము ప్రళయమందక పొంగి పొరలి జగంబును ముంచు చున్నవా

[illegible] కీర్తించిరి. అది విని కరుణాసాగరుఁ డగు నారాయణుఁడు సముద్రతీరస్థమై గుహాలోనుండి బయలువెడలు ప్రతిధ్వని ననుసరించుచు సముద్రఘోషముఁ దిరస్కరించు గంభీరమైన స్వరముతో నిట్లనియె. ఆపురాణ కవీంద్రుని యందుండి తగినస్థానముల పొంది యుచితసంస్కారముల పొంది వెడలిన కరముల [illegible] కృతార్థురాలై దని తోఁచెను. దంత కాంతి యనుచంద్రికతోడ వెలయు చున్నయావాక్పూరము నారాయణుని చరణంబులఁ బ్రవహించినగంగ యూర్ధ్వముఖముగఁ బ్రవహించు చున్నదో యన్నటుల వెలసెను. "ఓయమరులారా [illegible] రజోగుణమును దమోగుణ మడంచినటుల మీప్రభావముల నెల్ల రాక్షసులడంచిరి నేనె యడఁగుదును. తెలియక చేసినపాపంబువలన సజ్జనుని మనంబు తప్తమగాకరణి రాక్షసులచేత జగత్త్రయంబు తప్త మగుచున్నదని నేనెఱుంగుదును. నేనును మహేంద్రుండును నేకకార్యపరుల మైయుండ వజ్రి నన్ను వేరే యీకార్యమున వేఁడవలయునా. అగ్ని ప్రార్థింపకయె వాయువు సాయపడదా? ఆదనుజనాథుఁడు మున్ను తనతలలు తొమ్మిదింటి నగ్నికి సమర్పించి పదియవతల నాచక్రాయుధంబున కెఱ జేయుటకె దాఁచి యున్నాఁడు. తొల్లి బ్రహ్మదేవుఁ డిచ్చిన వరంబులంబట్టి యాదురాత్ముని యౌన్నత్య మింతవఱకు మంచిగంధపుచెట్టు సర్పవృద్ధిని సహించినటుల సహించితిని. ధాత యతనితపంబునకు సంతుష్టుఁడై వరములు వేఁడు మన నద్దనుజుఁడు 'మనుష్యులను నేను లెక్కసేయను. దేవతలు చేతఁగూడ నాకు చావు లేకుండ వర మీయవలసిన" దని కోరెను. నేను దశరథరాజనందనుఁడనై పుట్టి యుద్ధరంగమున నాతనితలలు తామరపువ్వుల నర్పించినవిధమున బలిగా నర్పించెద. అచిరకాలంబుననె మీరు యాగములయందు విధివిధానముగ వేల్పబడునట్టియు మాయదైత్యులు స్పృశింపనట్టియు హవిర్భాగముల నెప్పటియట్లు భుజింప గలరు. ఈవరకు మీరు విమానముల నెక్కి నిర్భయముగఁ దిరుగలేక మేఘములమాటున నొదిగి యొదిగి తిరుగు చున్నారు; ఇఁక మీఁద రావణుని విమానమగు పుష్పకమును జూచి చిత్తక్షోభము బొందనక్కఱలేదు.

రావణాగ్రహముచేత వాఁడిపోయి నయమరసైన్యముమీఁద వాక్యామృతమీవిధముగాఁ గురిసి కృష్ణమేఘ మంతర్ధాన మొందెను. దేవకార్యము నిర్వర్తింపనుద్యుక్తుఁడైనయావిష్ణుదేవుని మహేంద్రాదిదేవతలు, వృక్షములు పువ్వులచేత వాయువు ననుసరించినటులదమతమయంశములచేత ననుసరించిరి. అంతటదశరథమహారాజు పుత్రకామేష్టిచేయఁగా యాగముయొక్కయంతమందు ఋత్విజు లాశ్చర్యము నొంద నగ్నియందు దివ్యపురుషుఁ డొకఁడుద్భవించెను. ఆపురుషునిచేతిలో నొకకనకపాత్ర ముండె

న్న ఆపాత్రిలో దివ్యపాయస ముంచెను. అనినారాయణుండు పాయసరూపమున నా పాత్రిలోఁ బ్రవేశించి యుండుటంజేసి యాపాత్ర మిక్కిలి బరువైనందున నాదివ్యపురుషుఁడతికష్టముతో దానిని మోసెను. ప్రాజాపత్యపురుషుండు తెచ్చిన యాపాయసమును దేవవల్లభుండు క్షీరసాగరసారమయిన యమృతమును గ్రహించినటుల దశరథుండు సంతోషమున గ్రహించెను. జగత్త్రయైకవిభుఁడైన నారాయణుం డారాజునకుఁ బుత్రుఁడగుటకయి పుట్టఁదలచినందున నతనికంటె ధన్యులు జగంబున లేరని సర్వజనులు కొనియాడిరి. సూర్యుండు లేఁతయెండను పూర్వాకాశంబులకుఁ బంచియిచ్చినట్లు పాయసరూపమును దాల్చిన యావిష్ణుతేజమును రాజు భార్యలకిద్దఱకు సమముగఁ బంచెను. ఆరాజునకు బట్టపుదేవియైన కౌసల్యయందు మిక్కిలి గౌరవము. కేకయరాజపుత్రికయందు మిక్కిలి ప్రేమ. అందుచేత వారికిరువురకు పాయసము చెరిసగము నిచ్చి వారిభాగములలోనుండి సుమిత్రకుఁ గొంతపాయస మిమ్మని రాజు వారిరువురఁ గోరెను. పరేంగితజ్ఞానము గలభర్తయొక్క యిచ్ఛాప్రకార మాదేవులిరువురు నిర్విచారముగఁ దమతమభాగములలో సగముదీసి సుమిత్రకిచ్చిరి. మదపుటేనుఁగుయొక్క గండస్థలద్వయమునుండి స్రవించు మదమును దుమ్మెద సమముగా జూచినట్లు దనయందలి గాఢానురాగముచేత బాయసము పంచియిచ్చిన యిద్దరు సవతులయెడ సుమిత్ర సమానప్రేమ గలిగియుండెను. అమృతమయములైన సూర్యకిరణములు జలమయమయిన గర్భమును ధరించినట్లు దశరథుని మహిషులు ప్రజలమేలుకొఱకు దేవాంశసంభవ మయినగర్భమును ధరించిరి. రాణులు లోకక్షేమమునకు గర్భములుదాల్చి తెల్లవారినమేనులు గల్గి లోనపంటగల్గియుండు సస్యసంపదలవలె విరాజిల్లిరి. శంఖచక్రగదాఖడ్గప్రముఖములయిన యాయుధములు చేతఁబట్టికొని వామనులు తమ్ము సంరక్షించునట్లు దేవులు మువ్వురుఁ దఱచుగా స్వప్నములు గాంచఁజొచ్చిరి. తనబంగారుఱెక్కలకాంతి నింగి నెల్లడ నలముకొనఁ దనమహావేగమునకు గదలి మేఘములు వెంట బాఱ గరుత్మంతుఁడు తమ్మముగ్గుర వీపుమీఁద నెక్కించుకొని యంతరిక్షమున బాఱుచున్నట్లు వారు కలలు గాంచిరి. వల్లభుఁడైన నారాయణుఁడు తన కిచ్చిన కౌస్తుభమణి వక్షస్థలమున వ్రేలుచుండఁ దామరపువ్వువీవన విసరుచు లక్ష్మి తమ కుపచారము జేసినట్లుఁగూడ వారు కలలు గనిరి. ఆకాశగంగలో స్నానము చేసి వేదపాఠములు సేయుచు సప్తమహర్షులు వచ్చి తమ్ముఁ బూజించునట్లుఁగూడ వారు స్వప్నములు గాంచిరి. ఆస్వప్నవృత్తాంతములను భార్యలు వినిపింప విని మహారాజు మిక్కిలి సంతోషించి జగదేకగురుఁడైన జనార్దనునకుఁ దాను దండ్రియగుటయెఱిగి తన్ను ధన్యునిగ నెంచుకొనెను. చంద్రుఁ డొక్కఁడయ్యు నిర్మలములగు జలము

రమ నేకములు రూపములు దాల్చి యుండునట్లు మహావిష్ణు వొక్కఁడయ్యు వారి పుత్రులయందనేక రూపములు దాల్చియుండెను. అంతట దశరథమహారాజుయొక్క పట్టమహిషియైన కౌసల్య జ్యోతిర్మయ మయినసౌదామిని రాత్రి గాంచినవిధమున లోక మనోహరుఁడైన కుమారునిఁ గనియెను. మిక్కిలి యభిరామమయిన శరీరముగలుగుట చేతను జగంబునకుఁ బ్రమదముం గూర్చు కారణ మయిన రామ నామధేయ మాకుమారునకుఁ బ్రసిద్ధి యైడెను. అప్రతిమ తేజోరాశియయి రఘువంశప్రదీపమయిన యాకుమారుని కాంతిసుందర శరీరప్రభామండలిదీపము లన్నియు మంద తేజములై యుండెను. రాముఁడు జనించి శయ్యపై నుండుటచేత సన్నని యుదరంబు గలదై కౌశల్యా మహాదేవి సైకతాంభోజబలిచేత నొప్పుశరత్కాలగంగ వలె నుండెను. కైకేయికిఁ బుట్టిన కుమారుఁడు శీలవంతుఁడై భరతుండను నామము బడసెను. ఐశ్వర్యమును వినయ మలంకరించునటు లాకుమారుఁడు తల్లినలంకరించెను. సుమిత్ర లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను కవలబిడ్డలను లెస్సగా నభ్యసింపఁ బడినశాస్త్రవిద్య జ్ఞానవినయంబులను గన్నట్లు గనియెను. భూమిమీఁద నవతరించిన పురుషోత్తముని వెంట స్వర్గమంతయు వచ్చినట్లు సకలసద్గుణములఁ గాంచి జగతి దోషరహితమయి వెలయుచుండెను. నాల్గుమూర్తులతో నారాయణుండు భువి నవతరించుటంజేసి ధూళి లేకుండ గాలి విసరె. దశముఖునికి జడిసిన దశదిశలు నిర్భయముగా నూపిరివిడిచినట్లుండెను. అగ్ని పొగలేక వెలుంగుటచేతను శుద్ధకిరణుఁడై సూర్యుఁడు ప్రకాశించుటచేతను రావణునిచేత బాధింపబడిన జగంబంతయు శోకమును విడిచి సుఖించునట్లుండెను. ఆసమయంబున రావణుని కిరీటంబునుండి రత్నములు నేలరాలెను. అవి రాక్షసరాజ్యలక్ష్మి విడిచిన కన్నీటిబొట్లో యను నట్లుండెను. దశరథమహారాజునకు నందనోదయ మయ్యె నని పుత్రోత్సవ సూచకముగ మొట్టమొదట మొఱసినవి దేవదుందుభులె. దశరథునకు సంతానము గలిగినందుకు వానిమందిరమున సంతానవృక్షములు జలజల పువ్వులవాన గురిసె పుత్రోత్సవము జేయు కార్యములలోనదియె మొదటిదయ్యెను. జాతకర్మ మొదలయిన సంస్కారములుగలిగి దాదులయొద్దఁ బాలు ద్రావుచు శిశువులు నలువురు జనకునకు మహానందజనకులయి వర్ధిల్లిరి. అగ్నికి సహజమయినకాంతి హవ్యయముచేత మరింత వృద్ధియైనట్లు కుమార చతుష్టయమునకు సహజమయిన వినయము విద్యచే నత్యధిక మయి విరాజిల్లెను. అన్యోన్యమైత్రి కలిగి వర్ధిల్లినట్టి యాకుమారులు ఋతువులు నందనవనమునకు వన్నె దెచ్చినట్లు రఘువంశమునకు వన్నె దెచ్చిరి. సౌభ్రాత్రము సమానమయినను స్నేహాతిశయమున రామలక్ష్మణు లేకజత గాను భరతశత్రుఘ్ను లేకజత గాను గూడి మెలఁగుచుండిరి. అగ్నికి వాయువునకును, జంద్రునకును సముద్రున

కనుకమైత్రి విడనిలేకుండ నారెండు జంటలకును భేద మెన్నఁడు లేకపోయెను. గ్రీష్మకాలాంతమునందు గాడుపుబ్బులు గార్కొన్న దినములు జనులకు సుఖము గలుగ జేయునట్లు వినయ తేజస్సంపన్నులయిన యాకుమారులు ప్రజల కమితానందము గల్గించిరి. చతుర్విధముగా యున్న యానరపాలుని సంతానమును ధర్మార్థ కామమోక్షము లనియెడు చతుర్విధపురుషార్థము లవతరించినటు లుండెను. నేల నాలుగుచెఱగు లేలుచున్న యామహారాజును నాలుగుసముద్రములు రత్నములచేతఁ బూజించినటుల పితృగోప్త్రులైన నలుగురుకుమారులు గుణములచేత నర్చించిరి. దశరథమహారాజు శత్రువులనెల్ల బరాజయము నొందించి నలుగురు కుమాళ్ళఁ గలిసి సుఖించుచుండెను.

అంతట విశ్వామిత్రుఁ డొక్కనాఁడు దశరథునికడకుఁ బోయి యజ్ఞసంరక్షణార్థము కాకపక్షధరుఁడైన రాముని బంపవలసిన దని యాచించెను. పరాక్రమవంతులవిషయమున వయస్సు చూడరుగదా. నిరంతరసజ్జనసేవ చేయునా రాజు మునినిమిత్తము లక్ష్మణసమేతముగ రాముని బంపెను. రఘువంశపురాజులు యాచించెడు వారికిఁ బ్రాణముల నైనను దాఁచక యిత్తురుగదా! రామలక్ష్మణుల నిర్గమనము కొఱకు పురవీథు లన్నియు నలంకరింపవలసినదని మహారాజు శాసించెను. పురజనులలంకార మారంభింపక ముందె మేఘములు వాయుసహాయముం గాంచి పుష్పవర్షములు గురిసి రాజాజ్ఞ నెల్లించెను. ధనువులు ధరించి యాకుమారు లిద్దఱు తండ్రియాజ్ఞ నెఱవేర్పఁ దలంచి యాతని యడుగులకు మ్రొక్కిరి. ఆరాజును మ్రొక్కుచున్నవారిమీఁద బాష్పములు విడిచెను. జనకుని బాష్పబిందువులచేఁ దడిసినకూఁకటులతో హస్తముల నొప్పారువిండ్లతో రామలక్ష్మణులు మునివెంటఁ జనుచుండఁ బురవీథులయందుఁ బౌరజనులదృష్టులు తోరణమాలికలై యుండెను. లక్ష్మణసమేతుఁడైన రామునే పంపింపవలసిన దని కౌశికుఁడు యాచించినందున దశరథుఁడు కుమారులతోఁగూడి సైన్యము నంపక వానికి సంరక్షించుటకుఁ దనదీవనయే చాలు నని యాశీర్వదించి పంపెను. విశ్వామిత్రుఁడు వారిం దోడ్కొనిచని మార్గమధ్యమందు బలాతిబలము లనువిద్యల నుపదేశించెను. ఆవిద్యలప్రభావముచేత నాబాలకులు మార్గాయాసముం జెందక తమతల్లులకడనున్నటుల సుఖముగనుండిరి. చిన్ననాటనుండియు వాహనము లెక్కి తిరుగుట కలవడిన యానృపకుమారులు కాలినడక నడుచుచున్నను దమ పితృసఖుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పుచుండు పూర్వగాథల వినుచుండుటంచేత వారి కాయాసమే కనబడలేదు. సరోవరములు మంచినీళ్ళచేతను, విహంగములు మధురకూజితములచేతను, వాయువులు సుగంధపుష్ప సంతతులచేతను, మేఘములు నీడలచేతను, దశరథపుత్రులను సేవించెను. తామరపువ్వులతోఁ గూడిన కొలంకుల

కలనఁగాని నీడనిచ్చి శ్రమ నడంచువృక్షములు కలవుగాని రామలక్ష్మణుల కన్నుల వల్లఁ గలిగినంత సుఖమును మహామునుః గాంచనైరి. ఫాలనేత్రునిచేత మదనుఁడు దగ్ధుఁడైనయాయాశ్రమంబు మార్గమధ్యమం దుండుటం జేసి దానిం జొచ్చి రాముఁడు కామశ్రమకథనుఁడై యచ్చట నుండక, వికృతచేష్టలచేతఁ గాక యాకారముచేత నతఁడు సాక్షాత్ మన్మథుఁడువలె నుండెను. హాహాపహాతురా లైనసుకేతునందన తాటక వనమునెల్ల నాశనము చేసిన దని గాధేయునివలన విని ధనుష్కోటుల నేలమీఁద నిలిపి రాజపుత్రులు వింటినారి కెక్కువెట్టిరి. ఆధనుష్టంకారములు విని కపాలకుండలములు చెవుల వ్రేలాడ కృష్ణపక్షరాత్రములవలె నల్లనిచాయ గలిగి కొంగలతోఁ గూడిన మేఘమువలె దాటకివచ్చెను. తమగమనవేగముచేత మార్గమందలివృక్షములు వెల్లగిలఁగ శవములమీఁది గృధ్రపేలికలు మేనధరించి నెర్ద పెట్టున నఱచుచు శ్మశానభూమిమీఁద నిలుచు గాలివలె విజృంభించి యారాక్షసి రామునిమీఁదఁ బడెను. కత్తివలె నెత్తియున్నభుజముగలిగి ప్రేవు లొడ్డాణముగా ధరించి యున్నయారాక్షసాంగనమీఁద రాముఁడు దయను బాణమునుగూడ విడిచెను. ఆరామబాణమువలన రాతివంటి తాటకదేహమునందుఁ బడినరంధ్రము రాక్షసవంశముతో నంతవఱకుఁ బ్రవేశింపఁజాలని యమునకు ద్వారమయ్యెను. రామబాణభిన్న యయి యారక్కసి నేలం గూల దాని యడవిమాత్రమే గాక జగత్త్రయంబుఁ గెల్చి వెలయుచున్నదశాననుని నైశ్వర్యముగూడ కంపించెను. రాముఁడనియెడు మన్మథుని బాణపుదెబ్బ హృదయమున నాటి తాటక రక్త మనియెడుగంధము నేన నలఁదుకొని ప్రాణనాథుని సమక్షము జేరెను. మగటిమికి మెచ్చి విశ్వామిత్రుఁడతనికి దైత్యులనుజంపునస్త్రముపదేశించెను. సూర్యకాంతము కఱ్ఱలనుగాల్చు తేజమును సూర్యునివలననే గ్రహించునుగదా! అనంతరము వామనాశ్రమవృత్తాంతము మునివలన విని రాఘవుఁడు తదాశ్రమము జేరి పూర్వజన్మవృత్తాంతమును స్మరియింపఁ జాలకపోయినను మిక్కిలి యుత్సాహము గలిగి యక్కడ వసించెను.

అంతట మునివరుఁడు రాఘవులతోఁ దనయాశ్రమము జొచ్చెను. ఆతపోవనము దేవతార్చనకై శిష్యులు సిద్ధముచేసిన పుష్పములతోఁ బల్లవాంజలులు సమర్పించుచున్న మహీరుహములతో మెడ లెత్తిచూచుచున్న లేళ్ళతో నెంతో సొగసుగా నుండెను. అనంతరము విశ్వామిత్రుఁడు యజ్ఞదీక్షవహింప సూర్యచంద్రులుదయించి కిరణములచేత నంధకారమునుండి జగమును గాపాడినట్లు దశరథనందనులు బాణములచేత సుఖమును రక్షింపఁ బూనిరి. యజ్ఞవేదికమీఁద మంకెనపువ్వులంత నెత్తురుబొట్లు రాక్షసమాయచేఁబడెను. అది జూచి ఋత్విజులు మిక్కిలి

భయపడి తమతమకర్మలు మానుకొని కూర్చుండిరి. అంతట రాముఁడు తనయమ్ముల పొదినుండి యొకతీవ్రబాణంబుఁ దీసి వింటఁదొడిగి తలయెత్తి పయికిఁ జూచెను. చూచునప్పటికి నభంబున రాక్షససైన్యము కనఁబడెను. ఆసేనయొక్క పెక్కుములు గ్రద్దలరెక్కలగాలికిఁ గదలుచుండెను. అప్పుడు రాముడు మిక్కిలిరక్కసులను విడిచి యజ్ఞవిఘ్నకారులలో ముఖ్యనాయకు లగుదైత్యులమీఁద నమ్ముల నేసెను. మహాభుజంగములమీఁద కురియునట్టి గరుత్మంతుఁడు నీటికన్నెల జోలికిఁ బోవునా? అస్త్రకోవిదుఁడైనరాముడప్పుడు వింట వాయవ్యాస్త్రముం దొడిగి వైచెను. అది దగిలి తాటకాతనయుఁడు కొండంత బరువుండియు నొకపండుటాకువలె నేలం గూలెను. అనంతరము మాయచే నిట్టటుఁ దిరుగుచున్న సుబాహు వనియెడు మఱియొకదైత్యుని దుష్టునియవయవముల ఖండించి యాశ్రమంబున కావలఁ బడవైచి పులుఁగులకు విందుజేసెను. విఘ్నము లేకుండ యథావిధిగ యజ్ఞము చేయించిన యారాజసుతులను మునికులపతి యగువిశ్వామిత్రుఁడును ఋత్విజులును గొనియాడి యానందించిరి. కాకపక్షములు గదలునట్లుగా రామలక్ష్మణులు మునికి నమస్కరింప నతఁడు మహానంద మొంది యవభృథస్నానములచేతఁ దడిసిన వారిశిరస్సులను దనచేత నిమిరి దీవించెను. అప్పుడు విదేహరాజైన జనకుఁ డొకయాగము సేయఁ దలపెట్టి దానికి విశ్వామిత్రునిరమ్మని ప్రార్థించెను. జనకునియింటనున్న శివధనుస్సుం జూడ రాఘవులు కుతూహలపడుచుండుటఁ జేసి గాధేయుఁ డాజన్నమునకు వారిఁ దనవెంటఁ దోడ్కొనిపోయెను. అంతట వారు మునితో బయనమై నడిచి సాయంకాల మగు నప్పటికి గౌతమిధర్మపత్ని యైనయహల్య యేయాశ్రమంబున క్షణకాల మింద్రుని భార్య యయ్యెనో యాయాశ్రమంబుం జేరి యాచెట్లనీడలవసియించిరి. చిరకాలము నుండి శిలారూపము గైకొని పడియున్న యాగౌతమపత్ని, రామపాదరజము సోకి నంతమాత్రమున శాపమోక్షము గాంచి మనోహరమైనయాకారము దాల్చియుండెను. రామలక్ష్మణసహితుఁడై కౌశికుడు తన యింటికరుదెంచినాఁడని విని జనక మహారాజు భక్తి మెఱయ నర్ధకామములతోఁ గూడినధర్మముయొక్క యవతారమో యనునట్టుల మెఱయుచున్న విశ్వామిత్రున కర్ఘ్యపాద్యముల నిచ్చెను. విదేహపురవాసు లయినజనులు గగనమునుండి దిగివచ్చిన పునర్వసునక్షత్రములవలె మెఱయుచున్న యారాఘవులను దనివిసనకుండ జూచి రెప్పపాటులు తమచూడ్కికి నడుమ నంతరాయము గలిగించుచున్నవని విసిగికొనుచు నానందించిరి. జనకునియాగము సమాప్తమగుటయు విశ్వామిత్రుఁడు శివధనస్సును జూడ రాముడుబలాటపడుచున్నాఁడని యామహారాజుతో జెప్పెను. మిక్కిలి సుకుమారమగురూపముగల

యీరఘునందనుం జూచి మేటి విలుకాండ్రకైన నెక్కిడ శకలవి కాని యీవిల్లుం దలంచి యది యెక్కిడినవానికే తనకూఁతు నిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసినందునకు జనకుఁ డెంతయు మనఃపీడనొందెను. "ఓమునీంద్రా! మదపుత్రేభములకైనను సాధ్యము కాని మహాకార్యము పిల్లయైనఁగు నేయఁ గడఁగుట హాస్యాస్పదము. కావున నితఁడు ధనువు స్పృశించుటకు నేను సమ్మతింపను. మహాధనుర్ధరు లగు రాజు లెందరో యిదివఱకు వచ్చి యీధనువును స్పృశించి భగ్నమనోరథు లయి సిగ్గుపడిపోయిరి." యని జనకుఁడు కౌశికునితో ననెను. ఆపలుకు విని మహర్షి యారాజున కిట్లనియె. "రాజా! యీకుమారుఁడు మహాబలుఁడు. వజ్రాయుధము మహాపర్వతముల గూల్చినటుల వీని మహాబలము నీచాపమును భంగముసేయఁగలదు." అని యాప్తుఁడైనముని పల్కుటయు మిణుఁగురుపురుగునంత యగ్నికణములో నత్యంతమైన దాహశక్తి యిమిడియున్నటుల కాకపక్షధరుఁడైన రాఘవునియందుగ్రతేజము లీనమైయున్నదని జనకుఁడు తలంచి మహేంద్రుఁడు మెఱుపును దెమ్మని మేఘముల నంపినటుల శివకార్ముకముం దెమ్మని తన పరిచారకులను గుంపులు గుంపులుగాఁ బంపెను. జింక రూపముఁ దాల్చి పాఱిపోయిన యజ్ఞముమీఁద నేవింటినుండి పరమేశ్వరుఁడు బాణములు విడిచెనో, నిద్రించుచున్న పామువలె నెయ్యది భయంకరమైయున్నదో యట్టి హరధనుస్సును జూచి రాముఁడు ప్రశంసించెను. కొలువులో నున్నవారందఱు రెప్పవాల్పక తన్నుఁ జూడ రాజకుమారుఁడు మీనకేతనుఁడు పుష్పధను వెక్కిడినటు లవలీలఁగా మహాశైల్యమటులున్న యావింటను నారి సంధించెను. అవ్వల రాముఁడు గట్టిగ నారిలాగ ధనువు మేఘము గర్జించునటుల ఫెళఫెళరవముతో విఱిగిపోయెను. క్షత్రియులకు బద్ధశత్రుండైన పరశురామునకు మఱియొక క్షత్రతేజము ప్రపంచములో జన్మించిన దని ఘోషించినవిధమున నాధ్వని యొప్పెను. రుద్రకార్ముకమునందు రాముని భుజసారము దెలిసికొని మిథిలారాజు రూపవతియు నయోనిసంభవము నగుదనకూఁతును సీతను శౌర్యశుల్కము ప్రహించి యగ్నియెదుటవలెనే మహర్షి యెదుట నర్పించెను. నిమికుల ప్రసూతయైనసీతను మీకుమారునకుఁ జేసికొండని వేడుచు జనకుఁడు దశరథునికడకుఁ దనపురోహితుని వినయపూర్వకముగాఁ బంపెను. దశరథుఁ డంతకుమున్నె తగినకోడలుకొఱకు వెదకుచుండెను. అట్టిసమయమునందె జనకపురోహితుఁ డాతనికడకుఁ బోయెను. ధన్యులయినవారు తలఁచుకొన్నంత మాత్రముచేతనే - కల్పవృక్షఫలములవలెఁ గామితార్థములు సిద్ధించుచుండును. ఆపురోహితునివాక్యముల కానందమొంది దశరథుఁడు తన సైన్యములవలన రేఁగిన దుమ్ము భానుమండలి గప్పఁ బయనమైపోయెను. కతిపయదినంబుల కతఁడు మిథిలా

పురమునఁ జేరి దానిచుట్టును విడిసెను. సైన్యములు చెలరేగి తోటలలోనిచెట్లు పాడు చేసెను. అప్పుడు పడుచుపడతి భర్త యొక్క విపరీతచేష్టలకలుగక యొప్పుకొన్నటులు పురలక్ష్మి యా సైనికులదుండగముల కెల్ల సహించెను. ఎల్లసాం ప్రాయము లెఱిఁగిన యామహారాజు లిద్దరును కరుణావాసవులటులు భాసిల్లుచుఁ బుత్త్ర పుత్త్రికా వివాహములను మహావైభవముతోఁ జేసిరి. రాముఁడు సీతను వివాహమాడెను. ఆమె చెల్లెలను లక్ష్మణుఁడు స్వీకరించెను. జనకుని సోదరుఁడగు కుశధ్వజుని పుత్త్రిక లిద్దఱను భరతశత్రుఘ్నులు వివాహమాడిరి. క్రొత్త పెండ్లి కూఁతులంగూడిన యానలు గురు కుమారులు ఫలవంతులై సామదానభేదదండము లనియెడు పేళ్ళంబరగెడు దశరథుని చతురుపాయంబులపగిదిం దనర్చిరి.

ఆరాజకుమారులును రాచకన్నెలును బరస్పరసమాగముచేత ధన్యులై ప్రకృతి ప్రత్యయములట్లు వెలసిరి. ఇట్లు నల్వురుకుమారుల పెండ్లిండ్లు చేసి దశరథుఁడు జనకుని వీడ్కొని యయోధ్యకుఁ బయనమై పోయెను. అత్తరి జంఝామారుతము బయలు దేరి మార్గముననున్న చెట్లనుగూల్చి గట్టు తెగఁ గొట్టికొని కట్టి నేల ప్రవహించు చెఱువునీటివలె దశరథునిసైన్యము నంతయుం జిక్కువెట్టెను. భానుమండలము బరివేషము చుట్టెను. ఆపరివేషము చుట్టుచుట్టుకొని గరుత్మంతునివలన జచ్చిపడియున్న పామువలెను భానుమండలము దానినెత్తి మీఁదనుండి పడిన మణివలెను వెలసెను. అపుడు సాయంకాల మయ్యెను. క్షత్త్రియరక్తముతోఁ బిత్ృతర్పణములు సేయునట్టి భార్గవరాముని రమ్మనిపిలుచుచున్నవో యనునట్లు పడమటి దిక్కున నక్కలఱచెను. చండమారుతము మొదలగు దుశ్శకునములం గనిపెట్టి దశరథుఁడు భయపడి వానికి శాంతులు చేయుమని గురువు నడుగ సర్వజ్ఞుఁడైన యావసిష్ఠుఁడు తుదకు శుభమగు నని చెప్పి యాతనిభయము బాపెను. అప్పుడు సైనికుల యెట్టయెదుట నద్భుతమైన మహాతేజ మొకటి కనఁబడెను. కన్నులు సవరించుకొని వారు నిదానముగఁ జూచు నప్పటి కాతేజము పురుషరూపమై కనఁబడెను. చంద్రునితోఁ గూడిన సూర్యుఁ డట్లు, సర్పముతోఁ గూడిన చందనవృక్షమట్లు తండ్రి యంశమైన యజ్ఞోపవీతంబును, తల్లి యంశమైన యాయుధమును దాల్చి వచ్చిరాని మహా గ్రహమున నిష్కరుణుఁడై తల్లిం జంపుమని యాజ్ఞాపించిన తండ్రి యానతి దాటక గడగడ వడంకుచున్న తల్లిశిరమును గండ్రగొడ్డటం దెగ నేసి పితృవాక్యపాలకుఁడై యతనికరుణకుం బాత్రుఁడైనట్టి వానిని, క్షత్త్రియులను దా నిర్వదియొకసారి బరిమార్చె నను విషయమును సూచించుటకో యన నిరువదియొక్క పూసలుగల రుద్రాక్షమాలిక కుడిచెవి దగిలించుకొన్నవానిని,

జనకుని వధించినాఁడను కారణమున రాజవంశములు నిర్మూలించిన వానిన్ని భార్గవరాముని జూచి బాలుఁడైన తన కుమారునిం జూచి తన యవస్థం జూచి దశరథుఁడు విషాద మొందెను. రామశబ్దము తన కుమారుని యందును శత్రుఁడైన భార్గవుని యందును జూపట్టుటచే హారములయందును సర్పములయందును, గనఁబడు మణివలె నది ప్రియమయ్యు భయంకర మయ్యెను. అర్ఘ్యపాద్యములు తెండి తెండి యని పలుకుచున్న దశరథుని సరకుసేయక భార్గవుఁడు క్రోధవహ్నులు గ్రక్కుచు తన వేడిచూపులను రామునిమీద బఱపెను. అప్పుడు రాముఁడించుకేనియు భయపడక యెట్టయెదుట నిలిచెను. భార్గవుఁడు కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వుచుఁ జాపమును పిడికిటఁబట్టి వ్రేళ్ళసందున శర మిడుకొని వింట సంధించి రామునికిట్లనియె. "క్షత్రజాతి నాకపకారము సేయుటచేత శత్రుస్థాన మైనది. దానిని బలుమారు నిర్మూలము చేసి నేను బ్రశాంతుఁడ నైతిని. గాని నిద్రించుచున్న పాము కఱ్ఱదెబ్బ తిని మరల బుస్సు మని లేచినటులు నీపరాక్రమము విని వెండియు విజృంభింపవలసి వచ్చెను. ఇంతవఱకును మహాబలసంపన్నులయినరాజు లెవ్వరును వంచనైన నెఱుఁగని జనకునిచాపము నీ వవలీలఁగా విరిచితివని విని నాపరాక్రమము నీచేత శృంగభంగ మైనదని నేను దలఁచుచున్నాను. రాముఁడను మాట యెవరి నోటినుండి వెడలినను యది మునుపు నాకే వర్తించుచుండెడిది. ఇప్పుడది విపరీతప్రవృత్తుఁడ వయిన నీయందు వర్తించుచుండుటచేత నేను సిగ్గుపడవలసివచ్చెను. నాశరము కొండమీఁద సయితము మొక్కవోవలేదు. అట్టి నాకు సమానశత్రులు లోకమం దెవ్వరే కలరు. పూర్వము మాయావుదూడను దీసికొనిపోయిన కార్తవీర్యార్జునుఁ డొకఁడు. ఇపుడు నాకీర్తి హరింపదలఁచుకొన్న నీవొకఁడవు. నాపరాక్రమము క్షత్రియవినాశము చేసినను నిన్ను గెలువని పక్షమున వ్యర్థము. గడ్డిమోపును గాల్చి నట్లే సముద్రమును గూడ దహించునప్పుడే కదా యగ్నిమహిమ శ్లాఘాపాత్ర మగును. నీ వవలీలగా ద్రుంచిన యీశ్వరధనుస్సు హరిబలముచేత సారహీన మయినది. నదీప్రవాహము వేళ్ళం దొలఁచి వైచిన పిదప నేటియొడ్డున నున్న చెట్టు సన్నగాలిచేత సయితము గూలునుగదా! ఇదిగో నావిల్లు; దీని నరివోసి బాణ మెక్కుడుము. యుద్ధ మవసరము లేదు. అటులు చేసితివేని సమబలాఢ్యునిచేతనే నోడినట్లే తలంచుకొందును. అటులు చేయలేక కాంతులు గ్రక్కుచున్న నాకుఠారధారకు నీవుజడిసితి వేని వెట్టి బింకము పోక యభయమును వేఁడుచు నంజలి వెట్టుము. భీమవిగ్రహుఁడైనభార్గవరాముఁ డిటులు పలుక రాముఁడు పెదవి యించుక గదలున

ల్లుల మందహాసముచేసి వేఱొకమాట సేయక యతనిమాటల కదె యుక్తమని యాతని చేతినుండి ధనస్సు నందుకొనెను. తనపూర్వ జన్మప్రభవుచేత దాల్చి రాఘవు డెంతయు దర్శనీయుం డయ్యెను. క్రొక్కాఱుమబ్బు యెంతో రమణీయముగా నుండును. దానిమీఁద మెఱుపు వ్యాపించినపక్షమున నందము చెప్పవలసిన దేమున్నది! బాహుబలశాలి యగు రాముఁడు వింటికొప్పు నేల నాటునట్లు ఱెట్టి దానికి నారి సంధింప భార్గవరాముఁడు మసిబొగ్గుఁ బోయి పొగమాత్రమె నిలిచిన యగ్నివలె ప్రభాహీనుఁడై యుండెను. వర్ధమానతేజుఁడగు రాముఁడును, హీనతేజుఁ డయిన భార్గవరాముఁడును నట్లు లొండొరులయెదుట నిలువ నప్పుడ్లఁ జూచువారికిఁ బున్నమనాఁటి సాయంకాలమున నుదయించుచున్న చంద్రుని నస్తమించుచున్న సూర్యుని జూచునట్లయ్యెను. వింట సంధింపఁబడి యున్నతన యమోఘశరమును జూచి, గళితవీర్యుఁడైన భార్గవరాముం జూచి, కుమారస్వామి సన్నిభుండైన రాముఁడు కరుణార్ద్రచిత్తుండై యిట్లనియెను. 'నీ వెంత క్రూరకర్ముఁడవైనను బ్రాహ్మణుఁడవగుటచే నిన్ను నేను నిర్దయగా వధింపను. నాబాణ మమోఘమైనది. దీని నిప్పుడు దేనిమీఁద విడువవలయునో చెప్పుము. యాగములచేత నీ వార్జించిన పుణ్యలోకములమీఁద విడుతునా? లేక నీ వరుగు మార్గముమీఁద విడుతునా?' అనుడు భార్గవుం డిట్లనియె. 'నీవు పురాణపురుషుఁడ వనియు నాదిదేవుండ వనియు నే నెఱుఁగక యిటులు చేయలేదు. భూమిపై నవతరించిన వైష్ణవతేజముయొక్క ప్రభావము జూడఁగోరి నీ కాగ్రహము తెప్పించితిని. నాజనకునివిరోధులను భస్మీభూతము చేసితిని. మహీమండల మంతయు సత్పాత్రదానము జేసితిని. అన్నివిధములజేత ఘనుఁడనైన నేను నీచేతఁ బరాజయము నొందుటయు శ్లాఘమె యగును. మహాత్మా! పుణ్యతీర్థంబులకు నేను బోవఁ దలఁచుచున్నాఁడ నాగమనము రక్షింపుము. స్వర్గలోకసౌఖ్య మనుభవింప నా కాస లేదు. అది చెడినను నాకు విచారము లేదు. సరె యని రాఘవులు తూర్పుముఖముగ దిరిగి తన యమోఘబాణము వదలెను భార్గవుఁడు పుణ్యాత్ముఁడైనను బుణ్యయాగసమార్జితము లైనలోకము లతనికి దుర్లభము లయ్యెను. అనంతరము రాముఁడు పరశురాముని చరణములపయి వ్రాలి మ్రొక్కి దేవా! క్షమియింపుఁడని ప్రార్థించెను. పరాజితులయిన శత్రువులయెడ వినయము జూపుటె యుత్తమపురుషలక్షణము గదా! అప్పుడు భార్గవరాముఁ డిట్లనియె. "దేవ! తల్లి సంబంధమయిన రాజసమ్మును దొలఁగించి జనకసంబంధమును, శాంతిని నాయందుఁ బ్రతిష్ఠించి యనిందితఫలము నా కొడఁగూర్చితివి.

నిగ్రహము నాయెడ ననుగ్రహ మయ్యెను. దేవకార్యంబులను నీవు తీర్చెదవు గాక! అట్టిచో నీకు విఘ్నములు లేకపోవుగాక! ఇంక నాకు సెలవిమ్ము నే నరిగెద నని రాముని లక్ష్మణుని వీడ్కొని యాముని యదృశ్యుం డయ్యెను. భార్గవుం డటులు పోయినవెనుక నద్భుతమయిన జయమును సంపాదించిన ప్రియపుత్త్రుని గౌఁగిటం జేర్చి దశరథుండు మహానందముం బొందెను. మొదట నధికతరవిషాదము నొంది పిమ్మట మహానంద మొందినయారాజు మనుష్యుండు గాలుచిచ్చుచేత దహింపఁబడి పిమ్మట వానచేఁ దడిసినచెట్టునట్లె నుండెను. అటులు పయనముచేసి యయోధ్యాపురసమీప మునకుఁ బోయి యారాత్రి కొన్నిదినములు పర్ణశాలలోనుండి యతఁడు పట్టణముఁ బ్రవేశించెను. దశరథమహారాజు సకలలోకములను పాలించి ప్రాతః కాలమునందు నారిపోవుటకు సిద్ధముగ నున్నదీపమువలె మోక్షమార్గప్రయాణము నకు సిద్ధముగ నుండెను. ముసలితనము వెంట్రుకలమీఁదు దాల్చి, కైకేయిశంకచేత రాజ్యలక్ష్మిని రామునియందు నిలుపవలసిన దని సూచన చెవిసంజేరి చెప్పుచున్నదో యన్నట్టులుండెను. ఉద్యానవనములోని చిన్నిచిలుకలోని తోటలోని ప్రతిచెట్టునకు నీ రొసంగుచున్నటులు రామునకుఁ బట్టాభిషేకముసన్నాహ మయోధ్యాపురమందున్న ప్రతిపురుషునకుఁ బ్రతిస్త్రీకి నానందమిడెను. అతని పట్టాభిషేకమునకు జరిగిన యత్నము మంథరయు బాపనిశ్చయురా లయినకైక విషాదపూరితుఁడైనరాజు కన్నీటి బొట్లచే దూష్యము చేసెను. వరము లిచ్చెద నని చెప్పి యూరడించిన భర్తను జూచి కైక వానకురియుటకు సిద్ధముగ నున్నప్పుడు భూమి నెరియలలోనుండి పాములను విడుచుచున్నటుల తనకుఁ గావలసిన క్రూరవరములను వెలిబుచ్చెను. ఒక్కవరమున రాముని బదునాలుగేండ్లు వనవాసమున కంపఁగోరెను. రెండవవరమునఁ దనకు వైధవ్యమే ప్రధానఫలముగ నుండునట్లు రాజ్యసంపద తనపుత్త్రున కిమ్మని కోరెను. భూభారము వహింపుమని తండ్రి చెప్పినప్పుడు రాముఁడందుకు విచారపూర్వకముగ సమ్మతించెను. అవ్వల నరణ్యమున కేఁగుమని యానతిచ్చినప్పుడు దానిని సంతోషపూర్వకముగ స్వీకరించెను. పట్టాభిషేకమున కనువైన దువ్వలువలు దాల్చినప్పుడును, వనవాసోచితములైన నారచీరలు కట్టుకొనునప్పుడును సమానముఖవికాసము గలిగి భాసిల్లుచున్న రామునిం గని పౌరులు విస్మయక్రాంతులైరి. సత్యభ్రష్టుఁడు గాకుండ తండ్రిని నిలిపి సీతాలక్ష్మణసమేతుఁడై యతఁడు దండకారణ్యమును, దానితోబాటు సకల సజ్జనచిత్తములను బ్రవేశించెను. పుత్త్రవియోగార్తుఁడై దశరథుఁడు తాను మున్నొనర్చిన దుష్కర్మములవలనఁ గలిగినశాపముం దలంచి తాను పుత్త్రునికి జేసిన దుష్కర్మమునకు మరణమె తగినపరిహార మనియెంచెను. కొడుకులు దూరమందుండుటయు రాజు

వృద్ధినొందుటయుఁ దెలిసి గంధర్వగణాధిపులైన శత్రువులు రాజ్యము నెరగాఁ జేసికొనఁ దలంచిరి. రాజమరణమునకు దుఃఖించుచున్న మంత్రులు తల్లి చుట్టాల యింటనున్న భరతునికడకుఁ గన్నీరు పెట్టుకొనక ధైర్యము నిలుపఁగల యాప్తులను బంపి రప్పించిరి. తండ్రియావిధముగ మృతినొందు వార్తవిని భరతుఁడు తల్లికిని రాజ్యలక్ష్మికిని బరాఙ్ముఖుఁడై రామసన్నిధికిఁ బయనమైపోవ మార్గమధ్యమున మునులు సీతాలక్ష్మణులం గలిసి రాముఁడు విశ్రమించిన యాశ్రమవృక్షముల జూపఁ జూచి విచారించి బలముతోఁ గలిసి చిత్రకూటపర్వతమునకుం జని రామునిం గని తండ్రి స్వర్గస్థుఁడైనవార్త దెలిపి యనుచ్ఛిష్టమైన రాజ్యము స్వీకరింపుమని ప్రార్థించెను. అన్నగారు తాల్పనొల్లని రాజ్యము తాను వహింపఁగ పక్షమున నగ్రసోదరుఁడు వివాహమాడకమున్న పెండ్లియాడిన కనిష్ఠునకు వచ్చు దోషమె తనకు వచ్చునని ధర్మవేత్తయైన భరతుఁడు తలంచెను. అప్పుడు రాజ్యము క్రానుట స్వర్గస్థుఁడైనజనకుని శాసనము మీరుటయగునని రాముఁడు రాజ్యస్వీకారము నంగీకరింపకపోగా భరతుఁడు పూజ్యదేవతలుగ రాజ్యమందు నిల్పుటకుఁ బాదుకల నిమ్మని యడిగెను. అలాగె యని రాముఁడు పాదుకల నొసంగ భరతుఁ డయోధ్యాపురమునకుం జనక నందిగ్రామమునందుండి యొకఁడు తనయొద్ద దాచినసొమ్ము జాగ్రత్త పెట్టినట్లు భోగముల ననుభవింపక యన్నగారి పేరనె రాజ్యమేలెను. తనతల్లి చేసిన మహాపాపమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము చేయుచున్నాడో యనునట్లు భరతుఁడు రాజ్యకాంక్ష విడిచి రామునియందు దృఢవిశ్వాసము కలిగి మునివృత్తినుండెను.

శ్రీ రామ మహారాజు.

వార్ధకంబున నిక్ష్వాకువంశస్థులు మునివృత్తివ్రతము ప్రాయమునందె పూని రాముఁడు సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడై యొక యడవినుండి యొకయడవికిం బోవుచుండెను. ఒక్కనాఁడా రఘువంశతిలకము చక్కలి డస్సినట్లుండి తనప్రభావము చేతఁ గదలని నీడగల యొకచెట్టుక్రింద సీతాదేవితొడమీఁద దలపెట్టుకొని పండుకొనెను. అప్పుడు దేవేంద్రనందనుఁడైన ధూర్తుఁడు కాకాసురుఁడు సీతాదేవి వక్షోజములను దనగోళ్ళతో గీరెను. అంతట జానకి మేల్కొల్ప రాఘవుఁడు లేచి మంత్రించి పుల్లనొకటి వానిపైఁ బ్రయోగించెను. కాకాసురుఁడు భీతుఁడై

కావు కావుమనుచు రాముని పాదముల పైఁ బడి యొక కన్ను నిచ్చి ప్రాణములఁ
దక్కించుకొనెను. అయోధ్యకు సమీపమందుండు పక్షమున భరతుఁడు వచ్చి మరలఁ
దన్ను బలవంత పెట్టునేమో యను భయమున నతఁడు చిత్రకూటము విడిచి మూదపు
టవుల కరిగెను. మిక్కిలి సూదరంబఁ దమ కాంతి నిచ్చునట్టి మహర్షుల గృహ
ములయందు వసించుచు రాముఁడు దక్షిణదిక్కున కరిగెను. వర్షముసుగుణియు నక్ష
త్రములయందు వసించుచు భాస్కరుఁడు దక్షిణదిక్కున కేఁగును కదా. అతని
వెంట నరుగుచున్న విదేహరాజపుత్రిక వాఁడ బైక వద్దన్నను వినక సకలగుణసంపన్న
మైన రాజ్యలక్ష్మి యాతనివెంటఁబడి వచ్చుచున్నదో యన్నటుల దోఁచెను. అన
సూయాదేవి వైదేహికి సుగంధయుతమగు నంగరాగ మొకటి యిచ్చెను. ఆయంగ
రాగము యొక్క సౌగంధ్యమునకు వలచి పుష్పములమీఁద వ్రాలుట మాని తుమ్మె
దలు దీనిపై వ్రాలఁ జొచ్చెను. ఒకనాఁడు సంధ్యాకాలపు మేఘము కంటె చాయ
గల విరాధుఁ డను రాక్షసుఁడు చంద్రుని రాహు వడ్డమైనటుల రాముని మార్గమున
కడ్డమై నిలిచి శ్రోణభ్రాంతపదములకడుగు నున్న వర్షము నవగ్రహ మెత్తుకొని
పోవునటులు రామలక్ష్మణుల నడుమ నున్న సీత నెత్తుకొని పోయెను. రాఘవులిద్దరు
లోకశోషణుఁ డైన యాదనుజుని జంపి మహర్షుల యాశ్రమములను దుర్గంధము
గలుగకుండ శవమును భూమిలో బాతిపెట్టిరి. అంత నగస్త్యునియాజ్ఞాప్రకారము
వింధ్యపర్వతము తన యథాస్థితి దాల్చియున్నటులు రాముఁడును నతని శాసనంబున
బంచవటి కరిగి యచ్చట నుండెను. గ్రీష్మమున నెండవేడిమి కోడి యాఁడుపాము
మంచిగంధపు జెట్టుం జేరునటులు రావణుని చెల్లెలైన శూర్పణఖ కామాతురయై
రాముని కడ కరిగెను. అది తన వంశము జెప్పికొని సీతసముఖముననె రాముని వరిం
చెను. అధిక కామమోహిత లైన యంగనల యెడల మన్మథుఁడు సమయాసమయము
లెఱుఁగఁడుగదా! 'ఓసి! బాలా! నాకు భార్య యున్నది. నాతమ్మునికిప్పుడు భార్య
లేదు. పోయి వాని వాశ్రయింపుము.' అని యాకాముకురాలిని వృషస్కంధుఁ
డైన రాముఁడు పంపివైచెను. "అగ్రజుని సన్నిధి కరిగిన దానవు నిన్ను నేను గూడ"
నని సౌమిత్రి పంపివైచె నది మరల రెండుగట్లనొరసిన నదివలె రామసన్నిధిం
బ్రాపించెను. దానిం జూచి జానకి నవ్వెను. అంతవఱక సౌమ్యరూపము ధరించియున్న
యారాక్షసాంగన సీత నవ్విన తోడనె వికృతరూపము ధరించెను. గాలి లేనంత సేపు
ప్రశాంతమై యున్న సముద్రము చంద్రోదయ మైనతోడనె ఘూర్ణమాన మగును కదా!

"ఓసీ! నీవు నన్ను జూచి నవ్వు నవ్వు యొక్క ఫల మిప్పుడే యనుభవింతువు.
చూడు నాప్రజ్ఞ నీవు నాయెడ నొనర్చిన యపరాధము బెబ్బులి యెడ లేడి చేసిన యప

"గోళ్లమువంటిది సుమీ" యని మిక్కిలి భయపడుచు మగనితొడమీద కూర్చున్న జానకితో బలికి చక్కని కామరూపమును విడిచి శూర్పణఖ నామమునకు దగిన భయంకర వికృతవేషము నారాక్షసి ధరించెను. మొట్టమొదట నామరూపముతో నున్నప్పుడు మనోజ్ఞములయిన కోయిల పలుకులుపల్కి పిమ్మట ఘోరస్వరముగల నక్కకూతలు కూయుటచేత నది వికృతవేషిణియైన రాక్షసాంగనయని లక్ష్మణుడు తెలిసికొనెను. తెలిసికొని సౌమిత్రి పర్ణశాలకు బోయి యొరనుండి కత్తిదూసి సహజముగ వికృతరూపము ధరించినదానిని ముక్కు చెవులుగోసి మరింత వికృతరూపధారిణి జేసెను. అంతట నారక్కసి వంకర గోళ్లతో నంకుశములవంటి వ్రేళ్లతో వెదుళ్ళవంటి కీళ్ళతో వెలుపల గొలుపుచు నాకాశంబున కెగిరి రివ్వున జనస్థానంబున కరిగి రాముడు రాక్షసకులమునకు నూతనముగా జేసిన పరాభవమును ఖరుడు మొదలగు రాక్షసుల కెరింగించెను. అంతట ఖరదూషణాది రాక్షసులు శూర్పణఖను ముందిడుకొని రామునిపయి దండెత్తి కరిగిరి. ముక్కునందలి యవయవము లన్నియు దరిగివేయబడిన చుప్పనాకను ముందిడుకొని పోవుటయే రాక్షసులకు మిక్కిలి యమంగళలక్షణ మయ్యెను. దానవులు శస్త్రముల నెత్తి రాఘవుని మీద వేయుటకయి రాగా రాముడువిదేహకన్య కారక్షణభారము సౌమిత్రిమీద నుంచి విజయభారము వింటిమీదను నిలిపి నిలిచెను. రణమునందు రాముడొక్కడే కాని రాక్షసులు వేన వేలుండిరి. కాని, ప్రతిరాక్షసు నొక్కొక్కరాముడు ఎదురొన్ని నట్లు వారి కగుపడెను. శుభాచారుడై యాత్మదూషణము సహింపని రాఘవుడు దురాత్ములచేతఁ జంపఁబడిన దూషణుని రణముఖంబున సహించునా? అంతట రణారంభము కాఁగా రాముఁడు వింటినుండి ఖరునిమీద దూషణునిమీద త్రిశిరునిమీద బాణములు విడువ నవి ధనుస్సునుండి యొక్కసారిగా వెడలినట్లు దోచెను. రామబాణమును రాక్షస శరీరములు దూరి యెప్పటివలె బయటికి వచ్చి రాక్షసుల ప్రాణవాయువుల హరింప బకములు నెత్తురు ద్రావెను. రామబాణములచేత నిహతమైన రాక్షససేనయందు జోదుల మొండెములుతప్ప నిలువబడిన పదార్థములేవియు లేకపోయెను.

రాముడు కురిపిన బాణవర్షముచేతను రాక్షససైన్యము గ్రద్దలనీడల బెద్దనిద్దురఁ బోయెను. రాఘవునిచేత నిహతమయిన యారాక్షసులలో రావణుని కీడుస్వప్నవార్త దెలుపుటకయి శూర్పణఖ యొక్కతె మాత్రము బ్రతికి యుండెను. చెల్లెలైన శూర్పణఖ కవమానము చేయుటచేతను మిగుల నాప్తులయిన ఖరదూషణాదుల ఖండించుటచేతను దన పది తలలమీద రాము డడుగు పెట్టినట్లే యని రావణుడు తలంచెను. తలంచి పగ దీర్చుకొనుటకై యొకరాక్షసునిచేత జింకరూప

మెత్తించి రాక్షసులను పోనపుచ్చి, పక్షిరాజైన జటాయువు వర్జించినను నిలువక రావణుఁడు సీత నెత్తుకొని పోయెను. అంతట రాఘవులు సీతను వెదకుచుఁ బోయి కంఠగతప్రాణుఁడై తన ప్రియసఖుఁడైన దశరథుని ఋణము దీర్చికొని రెక్కలు తెగి పడియున్న గృధ్రరాజైన జటాయువుం గనిరి. ఆజటాయువు రావణుఁడు సీత నపహరించినవార్త మాటలతో రాఘవునికిం దెలిపి దారుణములైన వ్రణములచేతఁ దన మహాకార్యములఁ దెలిపి మృతి నొందెను. పితృమృతికి శోకించినట్లే యాపక్షి రాజుమృతికి శోకించి వారు తమతండ్రికిఁ జేసిన విధమున నగ్నిసంస్కారములు చేసి యుత్తరక్రియ లాచరించిరి. తమచేతఁ జచ్చి శాపవిమోచనము నొందిన కబంధుఁడను రాక్షసునివలన నుపదేశముఁ బడసి రామలక్ష్మణులు రామునితో సమానముగ దుఃఖము నొందుచున్న సుగ్రీవునితో సఖ్యము చేసిరి. అనంతరము వీరుఁడైన రాముఁడు వాలిం జంపి చిరకాలమునుండి సుగ్రీవునిచే వాంఛింపఁబడుచున్న యాతని పదమునందు సుగ్రీవు నభిషిక్తుం జేసి ప్రతిష్ఠించెను. సీతాదేవిని వెదకుటకయి వానరరాజు పంప వనచరులు రాముని మనోరథములట్లు నానాదేశములకరిగి తిరుగం జొచ్చిరి. సీత యొక్కవార్త సంపాతివలన విని నిశ్చితుఁడు సంసారము దాటినటుల హనుమంతుఁడు సాగరము దాఁటెను. దాఁటి లంక చొచ్చి యానగరమెల్ల కలయం గనుంగొని యతఁడు విమలతచేతఁ జుట్టుకొనఁబడియుండు దివ్యౌషధివలె రాక్షస స్త్రీలనడుమ నున్న సీతం గనుగొనెను. కని భర్తయానవాలుగా నిచ్చిన యుంగరమును మారుతి యామెకు సమర్పించెను. నేత్రములనుండి చల్లని యానందబాష్పములు దొరఁగ నామె యాయంగుళీయకము ధరించెను. అటులు భర్తసందేశ మెఱిఁగించి సీతను సంతోషపఱచి యక్షకుమారునిం జంపి యుద్ధతుఁడై క్షణకాలము రాక్షసులచేతఁ బట్టుపడి పిమ్మట లంకాపురమెల్లఁ గాల్చెను. మూర్తీభవించిన సీతాదేవియొక్క హృదయమువలె నున్న రత్నమును సీతవలన హనుమంతుఁడు గ్రహించి కృతార్థుఁడై దాని రామున కిచ్చెను. రాముఁ డారత్నమును వక్షస్థలమం దిడికొని కన్నులు మూసి కొని సీతాదేవిని గౌఁగిలించికొనినట్లే యానంద మొందెను. ప్రియురాలి వార్తను విన్నపిదప నామెను జూడవలయునని గట్టికోరికె యాయనకుఁ గలిగెను. కల్గుటయు లంకానగరముం జుట్టిన లవణసముద్ర మాయనకుఁ జిన్న కందకమువలెఁ దోఁచెను.

అంతట నరేంద్రుఁడు శత్రునాశనము కొఱకుఁ బయలుదేరెను. భూమియే గాక యాకాశముగూడ నిండునట్లు వానరు లాయనవెంట నంటి నడచిరి. రాముఁడు సముద్రతీరముం జేరియుండ రాక్షసరాజ్యలక్ష్మి చేయఁదగినకార్యములనెల్ల జెప్పి

...క్షించిన తెఱంగున విభీషణుండు వచ్చి రాముని శరణు జొచ్చెను. రాక్షసరాజ్యమునకు బట్టము గట్టెద నని రాముఁ డప్పుడు ప్రతిజ్ఞఁ జేసెను. అమును దప్పక పరిపోషించినపక్షమున నీతులు మంచిఫలము నిచ్చునుగదా! అంతట రాఘవుఁడు వానరుల సముద్రమునకు సేతువు గట్టించెను. నారాయణుఁడు శయనించుటకొఱకుఁ బాతాళమునుండి లేచివచ్చిన శేషుఁడువలె సముద్రమువీఁద నా సేతువు దనర్చెను. ఆ సేతు మీఁద సముద్రము దాఁటి రెండవ బంగారుకోటవలె నున్న వానరసమూహము నానగరము ముట్టడించెను. అప్పుడు దానవులకు వానరులకు ఘోరయుద్ధ మయ్యె రామజయ రావణజయ, యను శబ్దములు దిక్కుల వ్యాపించెను. శత్రువులచేతను పరిఘలు వృక్షములచేత భగ్నము లయ్యెను. ముద్గరములు రాళ్ళతో భిన్నము లయ్యె గోళ్ళు శస్త్రముల మించెను. పర్వతము లేనుంగుల మదమణంచెను.

రాక్షసులు రామునిశిరచ్ఛేద మైనటులు మాయాప్రయోగములు చేయ నవి నిజమని సీత నమ్మి శోకముచే మూర్ఛిల్లెను. అది మాయయని త్రిజట తెల్పి సీతాదేవి దుఃఖముఁ బాపెను. ప్రాణేశ్వరుఁడు బ్రతికియున్నాఁ డని విని యామె శోక న్విడిచెను; గాని, యాయన మృతి నొందినాఁ డని వినఁగానే ప్రాణము బాయ బ్రతికి యున్నందుకు మిక్కిలి సిగ్గుపడఁ జొచ్చెను. రామలక్ష్మణులకు మేఘనాదునివలనఁ గలిగిన యురగపాశ బంధనపీడ గరుత్మంతుని రాకవలన స్వప్నవృత్తాంత మయ్యెను. రావణుఁడు లక్ష్మణుని యురఃస్థలమున శక్తిఁ బ్రయోగి నతఁడు మూర్ఛిల్లెను. కొట్టఁబడకయె రాముఁడు గుండె లవియునటులు తమ్ముని కొఱకయి శోకించెను. హనుమంతుఁడు మహౌషధి దేఁగా లక్ష్మణుఁడు, దానిచే బ్రతికి లంకాపురస్త్రీలకు మదన బాణములవలన గలుగు విలాపమును నేర్పఁ యాచార్యుఁ డయ్యెను. ఇంద్రధనుస్సును మేఘనాదమును గనఁబడకుండఁ జేశరత్కాలమువలె లక్ష్మణుఁడు మేఘనాదహరుఁడై తద్ధనుఃఖండనముఁ గూడఁ జేసె. కుంభకర్ణుఁడు కపిరాజువలనఁ దన తోడఁబుట్టువైన శూర్పణఖయొక్క యవస్థఁ బొంది యులిచేతఁ జెక్కఁబడిన మణిశిల గల మహాపర్వత మటులు రాముని మీఁద బడెను. "నిద్రాప్రియుఁడవైన నిన్ను నీయన్న యకాలమందు వృథాగ మేలుకొల్పెను" అని రామబాణ మతని నోదార్చుపగిది తాఁకి యతనిని పెద్దనిద్దుర బుచ్చె ఆమహాయుద్ధమున లేచినదుమ్ము రక్తనదులవలన శాంతించెను. తక్కి రాక్షసులు క్రమక్రమముగా వానరులచేఁ జచ్చిరి. నేఁడు లోక మరావణ మరామమో తప్పక యయి తీరు నను గట్టి నమ్మకముతో రావణుఁడు మందిర---

విడిచి యుద్ధమునకు వెలుదేరెను. రాముఁడు పాదచారియై యుండుటయు, రావణుఁడు రథ మెక్కి యుద్ధమునకు వచ్చుటయుఁ జూచి దేవేంద్రుఁడు మంచి గుఱ్ఱములు గట్టినతనరథము మాతలిచేత పంపెను. ఆకాశగంగాతరంగ వాయువులచేత గదలు టెక్కెములు గలిగి జయప్రదమై వెలయునారథము మాతలిచేయూఁతఁ గాఁ గొని రాముఁ డెక్కెను. రాక్షసులు ప్రయోగించు మహాస్త్రములు దేనిమీద బడి కలువపూలువలె నిష్ఫలము లైపోవునో యట్టి మహేంద్రకవచమును మాతలి రాముని మేనం దొడిగెను. రామరావణులు చిరకాలమునుండి తమతమ ప్రతాపం బులు ప్రకటింపఁ దలఁచి యుద్ధమున కెదురు జూచి చూచి పోరుచుండుటచే వారి యుద్ధము చరిత్రాధ్యాయమైనటులు దోఁచెను. యుద్ధభూమిలో రావణుఁ డొక్కఁడే యున్నను శిరస్సులు చేతులు మిక్కిలి యుండుటచేతఁ బెక్కుచుట్టాలతోఁ గలిసి యున్నట్లే నిలిచెను. దిక్పాలుర నవలీలఁగా జయించినట్టియు, శిరస్సులు కోసి బలి యిచ్చి మహేశ్వరు నర్చించినట్టియు, కైలాసపర్వతముఁ గదిపినట్టియు రావణుని బలవంతుఁ డైనశత్రునిగా రాముఁడు భావించెను. సీతాదేవినిఁ గొలఁదికాలములోనే చూడ గల్గుదునని సూచించుచు మాటిమాటికి నదరు చున్న రాముని కుడిభుజముపై రావణాసురుఁడు క్రోధాతిశయమునఁ గ్రూరబాణము బ్రయోగించెను. రాముఁడు ప్రయోగించినమహాస్త్రము రావణునివక్షస్స్థలముఁ దాకి బైటికి వచ్చి దశకంఠుని నొప్పించినవార్త నాగులకుఁ దెల్పుటకుఁ బాతాళలోకమునకు పోయినదోయన నేలఁ జొచ్చెను. మాటకు మాట, శస్త్రమునకు శస్త్రము, ప్రయోగించి వారు ఘోర యుద్ధమును జేయ నది వాదులవాదము వలెనె ప్రబలెను. రామరావణు లొకరి తరువాత నొకరు సంగరమున విజృంభించుటచేత జయలక్ష్మి సమానమై యెవరిం జెందక పోరాడుమదపుటేనుఁగులనడుమ నుండు వేదికవలె శోభిల్లెను. రాముఁడు జయించినప్పుడు దేవతలును, రావణుడు జయించినప్పుడు రాక్షసులును సంతోష మునఁ బుష్పవృష్టులు గురియింపఁగా నమ్మహాయోధుల తీవ్రబాణము లాకసమున వృష్టుల సహింపక విజృంభింపఁ జొచ్చెను. రావణుఁడు రామునిమీఁద యమ గదాదండమును బోలునట్టి లోహకంటక శతఘ్నిఁ బ్రయోగించెను. ఆ శతఘ్నిఁ దన రథముదరికి రాకమునుపె యర్ధచంద్రాస్త్రముతో దానిని రాక్షసులయాశలతోడ రాముఁ డరఁటిచెట్టు నఱికినట్లు మిక్కిలి యవలీలఁగా ఖండించెను. తనమనస్సులో నాఁటి యున్నసీతావియోగదుఃఖశల్యమును బాపుటకుఁ దగినదివ్యౌషధ మయిన బ్రహ్మాస్త్రమును రాముడు రావణునిపైఁ బ్రయోగించెను. పదిముఖంబులు దాల్చి యొకసంబున మండుచున్న యాబ్రహ్మాస్త్రము కరాళఫణిమండల మగు శేషుని

శరీరమువలె భయంకర మయి కానఁబడెను. ఆక్షణంబున మంత్రప్రయుక్త మయిన బ్రహ్మాస్త్రముచేత ప్రాణబాధ యించుకేనియు లేకుండ రావణునిదశశిరస్సులు నిమిషార్థమున నేల గూలెను. నేలఁ గూలెడిరావణునితలలు కదులుచున్న సముద్ర తరంగములమీఁద బ్రతిఫలించు సూర్యబింబములట్లుండెను. ఆదైత్యుని శిరస్సులు నేలఁ గూలుట కనులారఁ జూచియు నవి మరల నతనిశరీరముతో నతుకుకొను నేమో యనుభయమున నలఁకు చెచ్చియును దేవతలు నమ్మఁజాల రైరి. అచిర కాలములోఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు సిద్ధముగా నున్నయారామునిమీఁద దివ్యులు పుష్పవర్షము గురిసిరి. ఈవిధంబున రావణుని సంహరించి దివ్యుల కార్యము దీర్చి ధనుర్గుణము దింపి రాముఁడు స్వర్గమునకుఁ బొమ్మని మాతలికి సెల వియ్య నతని యాజ్ఞాప్రకార మతఁడు స్వర్గమునకుఁ కరిగెను. అంతట సీతాదేవి యగ్నిం జొచ్చి తనపరిశుద్ధ చరిత్రమును బ్రకటించిన పిదప నామెను గ్రహించి విభీషణునకు లంకా రాజ్యముఁ బట్టముగట్టి, యతడును సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణుఁడు హనుమంతుడు మున్నగు వారందఱుఁ గొలిచి రాగ, విమాన మెక్కి రాముఁ డయోధ్యాపురికిం జనెను. రామ నామధేయుఁ డైన యాశ్రీహరి శబ్దగుణప్రధానమై తన పాదమె యైన యాకాశము నందు విహరించుచున్న విమానమునందు గూర్చుండి సీతకు సముద్రముఁ జూపి సీతతో మెల్లఁగా నిట్లనియె. 'ఓసీతా! నేను కట్టిన సేతువుచేత రెండుగాభిన్నమయి తెల్లని నురుగుతో వెలయు నీసముద్రమును జూడుము! దివ్యగంగచేత రెండుపాయలయి నక్షత్రములతో విరాజిల్లుచున్న యాకాశము వలె నున్నది. మాపూర్వులలో నొకఁడు యజ్ఞదీక్షితుఁడై యుండ నతని యజ్ఞహయమును హరించి కపిలమహాముని యెందో పోయెను. ఆహయమును దెచ్చుటకై యాతనికుమారులు నేలఁద్రవ్వ నదియె సముద్ర మయ్యె నని మాపెద్దలు చెప్పుచు వచ్చిరి. సూర్యకిరణము లిచ్చుటనే జలగర్భము ధరించును. రత్నము లిచ్చుటనే లభించును. బడబాగ్ని యిచ్చుటనే వృద్ధి పొందును. జగదానందకర మయినచంద్రుఁ డనుజ్యోతి యిక్కడనె పుట్టెను. బహురూపంబులు ధరించినట్టియుఁ దనమహిమచే దశదిశల నిండినట్టియు విష్ణువుఁ బోలినట్టియు నీ మహాసముద్ర మిట్టిదనియు నింత విశాల మనియు నెవఁడు వర్ణింప నోపు. విరాట్పురుషుడు సకల లోకసంహారముఁ జేసి యీసముద్రముమీఁద బ్రళయ కాలమందు బవ్వళించి నాభిపద్మమందున్న చతుర్ముఖుడు పొగడుచుండ హాయిగా యోగనిద్ర జెందుచుండును. మహేంద్రుడు వజ్రాయుధముచేత రెక్కలం దునుమ నుక్కడక్కి వందలకొలది పర్వతము లీ సముద్రమును శరణు జొచ్చెను. బలవంతుడైన శత్రువునకు భయపడినరాజులు, శూరులు ధర్మాత్ములునైన మధ్యమ

రాజునీవిధముగానే యాశ్రయింతుమసుకదా! పూర్వకాలమునఁ బొంగిన యీ మహార్ణవజలము పురాణ పురుషుండైన శ్వేతవరాహమూర్తి పాతాళమునుండి భూమిని పైకి దెచ్చునప్పుడా వసుంధరకు కుణకాలము వేలిముసుఁగయ్యెను. సముద్రమును రెండు పాయలుగాఁ జేయుటకోయన నడవిదేనుఁగులు దుముకుచున్నవదిగో! ఇటులు దుముకుట చేత కుణకాలము మాత్రమె వానిచెక్కిళ్ళయందుఁ గణ్డచారములటులు నురుగు ముద్దలంటుకొనెను. సముద్రతీరపు గాలి చేసి పాము లున్నయట్లుఁ దరంగములకంటె నున్నవి చూడుము. సూర్యునికిరణములచేతఁ బడబాగ్నివలె నున్న మాణిక్యములు ప్రజ్వరిల్లుటచే నవి పాములని మునుపటివలె వచ్చుచున్నవి. బలముదాలతుకుటచే ఘనము సముద్రమునఁ బ్రవేశించి సుడిగుండములనఁ బడి పైకిఁ బోవలేక నిట్టట్టుఁ దిరుగుచున్నది. దానిఁ జూడ మందరపర్వతము మరల సముద్రము మథించుచున్నదా యని సందియము పొడముచున్నది. కళ్యాణీ! యీ మహాసముద్రమొక యినుప చక్రమువలెఁ గనబడుచున్నది. తీరమునందలి తాటితోటల నీలకాంతి యా చక్రపుటంచునఁ బట్టినత్రుప్పువలెఁ గనబడుచున్నది. కళ్యాణీ! మనమిప్పుడు క్షణములో సముద్రతీరమును జేరినాము. ఇదిగో చూడుము. ఇసుక తిన్నెలపై ముత్తెపుచిప్పలు చెదరి పడియున్నవి. పోకచెట్లు కాయల బరువున వంగియున్నవి. సుందరీ! యొకసారి తిరిగి చూడుము. అంతకంతకు మనకు దూరమగుచున్న సముద్రములోనుండి వనసమేతమైన యీ భూమివచ్చుచున్నటులు గన్పడుచున్నది. ఈవిమాన మొక్కసారి దేవమార్గము ననుసరించిపోవుచున్నది. ఒక్కతూరి మేఘములదారి నరుగుచున్నది. ఇంకొకసారి పక్షు లేగుత్రోవను బోవుచున్నది. ఇది నే నెటులు కోరిన నటులు పోయి నాకానందము గల్గించుచున్నది. దేవేంద్రునిగజ మగు నైరావతముయొక్క మదగంధము స్పృశించి యాకాశ గంగాతరంగ స్పర్శవలనఁ జల్లనై యీగాలి యీ మిట్ట మధ్యాహ్నమువేళ నీ మొగమున నంటిన చెమట బిందువులను హరించుచున్నది చూడుము. విమానపు గవాక్షమునుండి హస్తముఁ జాచి మేఘములను స్పృశింపఁగా నందులోనుండి మెఱుపువచ్చి నీచేయి తాకి నీకుఁ గ్రొత్త యలంకారముఁ గూర్చినట్లున్నది. సుందరీ! యిది జనస్థానము. ఇది రాక్షసశూన్యమై నిర్భయముగానుండుటచేత మునులు చిరకాలము క్రిందట విడిచిపోయినట్టి యాశ్రమములను మరలఁ జేరుకొని పర్ణశాలలఁ గట్టుకొనుచున్నారు చూడుము. నీ పాదమునుండి యూడిపడి భవద్వియోగ దుఃఖమున మాటాడలేక మౌనము ధరించినట్లున్న నీ కాలి కడియమును నేను చూచి నచ్చో టిదే సుమీ! రాక్షసుఁడు నిన్నుఁ గొనిపోయిన యాదారి మాటలతోఁ జెప్పలేక యీ లతలు వ్రేళ్ళను బోలెడు చిగుళ్ళచేతఁ జూపెను. ప్రియసీ! యీ ప్రాంతముల

యందిచటి యాఁడులేళ్ళు నైతను దర్భాంకురములఁ గొఱుకుట మాని దక్షిణ దిక్కునకుఁ జూడ్కులు బఱపి నీవు చనినదారి యెఱుఁగక బాధపడెడు నాకు నెత్తిన ఱెప్పలచేత మార్గముఁ గనఁబఱచెను. అదిగో! శృంగముచేత గగనంబు నెఱయుచున్న మాల్యవంతమును జూడుము. ఈకొండయందను జేరి నేను నీనిమిత్తము కన్నీరు విడువ నీ శైలము నాశ్రయించిన మేఘము క్రొత్త నీరు కురిసి నాతో సమానదుఃఖముఁ జూపెను. వర్షధారాహతములైన పల్వలములనుండి బయలు వెడలు సుగంధమును సగము విచ్చెడు కడిమిపూవులు, నెమిలికేకలు సహజముగా మనోహరములయ్యు నీవు లేమి యవి నా కింపుగానుండలేదు. సుందరీ! వర్షకాలమున శైలగుహలలో నుఱుములు ప్రతిధ్వను లిచ్చునప్పుడు భయమున నీవు నన్ను మున్ను గాఁగిలించుకొన్నమాట జ్ఞప్తికిరాఁగా నేను దాళఁజాలక పోయితిని. క్రొత్తగాఁ గురిసిన వానచేత నేపుగాఁ బెరిగిన యరఁటిచెట్లపూలు నీ వివాహ సమయమున నగ్నికడ నీవు కూర్చున్నప్పుడు పొగచేత నెఱ్ఱవడిన నీకన్నులవలె మనోహరములై కానఁబడి నన్నెంతో పీడించెను. సఖీ! యిది పంపాసరస్సుఁ గట్లమీఁదఁ బేపవనములుగలిగి పరుగెత్తుచున్న కొంగలు కొంచెము కొంచె మగుపడుచున్న నీసరోవరముమీఁద శ్రమచేత నీవు దాగుటకో యనునట్లు దూరమునుండి నాదృష్టిపడెను. ఈకొలనిలోని యుత్పలకేశరముల నొండొరులకిచ్చుకొనుచు నెడబాటు లేక యుండు కోకదంపతులను భవద్వియోగ దుఃఖాతురుఁడ నైననేను జూచి విషాద మొందితిని. పుష్పగుచ్ఛంబు లనియెడు పాలిండ్లచే వంగియున్న తీగాశోకశాఖం జూచి నీ వనుకొని భ్రమపడి కౌగిటజేర్పబోగా లక్ష్మణుఁడు కన్నీళ్ళతో నన్ను నివారించెను. ఈవిమానమునకుఁ గట్టఁబడియున్న బంగరుచిరుగంటలమ్రోత విని గోదావరి సారసపక్షులు నిన్నెదుర్కొనుటకో యనునట్లు మన కభిముఖముగావచ్చుచున్నవి చూడుము. నీవు సన్నని నడుముగలదాన వయ్యు నెంతో శ్రమపడి కడవతో నీళ్లుపోసి పెంచిన మామిడిగున్నలు కలిగినట్టియుఁ గనులెత్తి పైకిఁ జూచు క్రూరమృగములు గలిగినట్టియు, నీపంచవటిని జిరకాలమునకు జూచుటచే నా కెంతో యాహ్లాదము కలుగుచున్నది. సుందరి! యిదిగో గౌతమీతీరము. ఇచ్చట నొకనాఁడు నేను వేటమాని యీ నదీతరంగ వాయువులచే నాయాసము బోఁగొట్టుకొని ప్రబ్బలితీఁగలయింట నొంటిగా! నీతొడపయిఁ దలపెట్టుకొని నేను పన్నుండిన మాట యిప్పుడె జ్ఞప్తికివచ్చినది. ఎవడు భ్రూభేదమాత్రమున నింద్రపదవినుండి నహుషుని బరిభ్రష్టుం జేసెనో యెవ్వని రాకవలన మలినజలము పరిశుద్ధమగునో యట్టిమహాముని కీస్థాన మాశ్రమపదముసుమీ ఆయగస్త్యమహాముని వ్రేల్చగా హవ్యగంధముతో త్రేతాగ్నిధూమము లభ్రియా

నంబు నటుంటంజేసి వాని నాఘ్రాణించి నేను రజోగుణవిముక్తుడనై సత్వప్రధానుడ నగుచున్నాను. సుందరీ! యిది పంచాప్సరం బనుకొలను శాతకర్ణు డిందు జలక్రీడ సేయుచుండును. దీనిచుట్టును వనము లుండుటచే నిదిమబ్బులపడిన చందమామవలె నున్నది. ఆశాతకర్ణుడు పూర్వము లేతదర్భలె తిని లేళ్ళతో గలిసి మిక్కిలి నియమవంతుడై యీయడవిలోనుండ నతనితపోమహిమను వెఱచియింద్రుడు తపోభంగము గావింప నైదుగు రచ్చరల నంపెను. ఆముని మహాతపము మఱచిపోయి యౌవనవతుముఖుల న్వేనం బనువలలో జిక్కెను. ఆసరోవరమధ్యమం దున్న మేడలో నుండి యాతనిసంగీతనృత్యరవ మాకాశ మంటి మనపుష్పకముయొక్క చంద్రశాలలో బ్రతిధ్వని సేయుచున్నది. ఇతడు మఱియొక మహాముని జితేంద్రియుడు. ఇతనిపేరు సుతీక్ష్ణుడు. నాలుగుప్రక్కల నాల్గగ్నిహోత్రములు వెలుగ నీతడు నడుమ నిలిచి సూర్యుడైదవయగ్నియై మొగము గాల్ప ఘోరతపము సేయుచున్నాడు. ఈయనను గూడ మహేంద్రుడు శంకించి యచ్చరల నంపెనుగాని వారిమందహాసవిలసితకటాక్షవీక్షణములుగాని మిషచే జూపిన శృంఖలలు మొదలగు నలంకారములుగాని తత్సవిలాసములుగాని యామహాత్ముని చలింప జేయ జాలకపోయెను. అతడు మాలయును కడియము గలిగి దర్భలు గోయుటకును జింకలను గోకుటకును నలవడిన దక్షిణహస్తము నితడు మనలసత్కరించుటకు చాచుచున్నాడు చూడు! ఈమహాముని మాటలాడగూడ దనునియమము ధరియించుటచేత నానమస్కారము దలయూచుటచేత మాత్రమే స్వీకరించెను. సూర్యునివంక జూచుచున్న యీమహాత్మునకు మన విమానము క్షణకాల మడ్డమయ్యెను. విమానము తొలగినతోడనే యతడు మరల సూర్యునివంక జూచుచున్నాడు. ఇదిపావనమైన శరభంగమౌనితపోవనము. అతడాహితాగ్ని, అగ్న్యావసథుడు. ఈతడు చిరకాలము సమిధలతోడనే యగ్ని నర్చించి యర్చించి యెట్టకేలకు మంత్రపూత మైనశరీరము నే యాహుతి చేసెను. ఆమహాముని గతించినను నీయాశ్రమంబున నతనిబిడ్డ లనిచెప్ప దగిన యీవృక్షముల యందతిథిసత్కారము నిలిచి యున్నది. ఎట్లన నీవృక్షములు తమనీడలచేత బాటసారులశ్రమ నడంచి తినుటకు బక్వఫలముల నిచ్చి యాదరించుచున్నవి. ఇది చిత్రకూటము. ఈపర్వతము నాదృష్టికి వృషభమువలె గనబడి సంతోషము గలిగించుచున్నది. ఎట్లంటివేని గుహయెముఖము. జలధారాస్వనము ఱంకెవేయుట. శృంగములె కొమ్ములు. శిఖరములయందున్న మేఘములె పోరాటమునకలన గలిగినమన్ను. ఈశైలసమీపమందు బ్రవహించుచున్న మందాకినీనదిని జూడుము. దూరమునుండి మనము చూచుటచే మిక్కిలి సన్ననైన వసుంధరాదేవి మెడ నిడుకొన్న ముత్యాలసరమువలె

నలరుచున్నది. ఈపర్వతముచుట్టును బరిసరించుచున్న తమాలవృక్షములచిగుళ్ళతో నీకు నేనవతంసము గల్పించితిని. ఇది యత్రిమహామునితపోవనము. ఇందు వృక్షములు పువ్వులు లేకయే పండుచుండును. మృగములు మచ్చికపడి నిర్భయముగ సంచరించును. త్రిలోచనుని తలమీదిపూలదండవలె సప్తమహర్షులకు బంగారుతామరపువ్వుల నిచ్చు నీయాకాశగంగను నీప్రాంతములయం దుండుమహర్షుల స్నానములనిమిత్త మనసూయామహాదేవి యీపరిసరంబుల బ్రవహింప జేయుచున్నది. ఈయాశ్రమమున నున్నయీచెట్లం జూడుము! గాలి లేకుండుటంజేసి కదలక యాకులమీద నిలిచి పరమయోగాధిరూఢులై యచలాసనంబుల గల్పించుకొని కూరుచున్న మహామునులవలె నున్నవి. పూర్వము నీచేత బరిచర్యల నందుకొన్న నీమఱ్ఱిచెట్టునుజూడుము. దీనికి శ్యామ యనిపేరుగదా! ఎఱ్ఱనిపండ్లతోడను బచ్చనికాకులతోడను నిండి యీచెట్టు పద్మరాగములతో గూడినగరుడపచ్చలరాశివలె నున్నది. ఓకళ్యాణీ! యమునానదీజలంబులంగూడి పాఱుచున్న యీగంగానదిం జూడుము! ఇంద్రనీలమాణిక్యములతో గలసినముత్యాలసర మొక్కొక్కచోట, నల్లకలువ రేకులునడుమ గల తెల్లతామర పూదండవలె నొక్కయెడ, నల్లహంసలతో గూడిన రాజహంసపఙ్క్తివలె నొక్కచోట, కృష్ణాగరుపత్రములు నడుమనడుమగలమంచిగంధపుపూతవలె నింకొక్కచోట, నడుమనడుమ చెట్లనీడలుగల వెన్నెలపగిది నింకొకచోట, నడుమసందులలోనుండినల్లనియాకాశ మగపడుచుండునట్లు వ్యాపించెడుశరత్కాల మేఘమండలమువలె నొకచోట, తెల్లనిబూడిదెపూతమీద బ్రాకుచున్న నల్లత్రాచులుగల శంకరునిశరీరమట్లొకచోట వెలయుచున్నది. గంగయు యమునయు గలియునట్టి యీచోట స్నానముచేసిన పుణ్యాత్ములు తత్త్వము తెలియనివారైనను బునర్జన్మము నొందక శాశ్వతముక్తి గాంతురు. ఇది నిషాదాధిపతి యైనగుహునిగ్రామము. ఇచ్చట నేను చూళామణిని దీసి జడలు దాల్ప నన్నుం జూచి మంత్రియైన సుమంత్రుడు దుఃఖము బట్టలేక "కైకేయి! నీకోరికలు పండెను" అని యేడ్చెను. కల్యాణీ! ఇదిసరయూనది యక్షకాంతలు జలక్రీడ సేయుబ్రహ్మసరము దీనిజన్మభూమి యని పెద్దలు చెప్పుదురు ఇదిరాజధానియగునయోధ్యనంటి ప్రవహించుచున్నది. దీనిరెండుగట్లమీంద నశ్వమేధసంబంధములయినయూపస్తంభములు గలవు. ఇక్ష్వాకువంశజు లిచ్చట వాజిమేధములు సలిపి యీనదిలో నవభృథస్నానము జేయుటంజేసి యీనది మిక్కిలి పవిత్రమైనది.

ఈనదీమతల్లియొక్క నవప్రపూరము కడుసాగం దాని దీనిసైకతము లనియెడు సుతసంగముల నుత్తరకోసలప్రభువులెల్ల నధివసించుటచేత నదియారాజుల కెల్ల

సమానముగా పెంచినదా యనితలంచెను. పూజ్యుడైన దశరథమహారాజును బాసిన మాతల్లి వలెనె నీసరయూనది చల్లగాలిని వెదజల్లుతరంగహస్తములతో దూరము నుండియె ప్రేమాతిశయమున నన్ను గౌగిలించుకొనుచున్నట్లు లున్నది. అల్లదె యెట్టయెదుట భూరజము సంజ కెంజాయపగిది నెఱ్ఱగా లేచుచున్నది. హనుమంతుడు నారాక దెలుపుటంజేసి నన్నెదుర్కొనుటకు సైన్యసమేతు డయి భరతుఁడు రేతెంచుచున్నాడని తలఁచెదను. నేను ఖరదూషణాదులం జంపి మరలి వచ్చినప్పుడు శ్రద్ధతో సంరక్షించి నన్ను నాకు లక్ష్మణుఁ డర్పించినటులు పితృవాక్యపరిపాలకుఁడనై ప్రతిజ్ఞ సంపూర్తిఁ జేసిననాకుఁ బరమసాధు వైనభరతుడు రాజ్య మర్పించును. అదె వల్కలంబులు ధరించి చేత నర్ఘ్యము గ్రహించి గురువుల ముందిడుకొని వృద్ధులైనయామహాత్ములు, సైన్యము వెంటరా భరతుఁడు పాదచారియయి నానిమిత్తము వచ్చుచున్నాఁడు. తండ్రి రాజ్యలక్ష్మిని దనకిచ్చినను నది తనతోడ మీద నున్నను నాయందలిగౌరవముచేత నీతడు పడుచువాడయ్యు దాని ననుభవింపక యిన్ని సంవత్సరములు దానితోఁగూడి యసిధారావ్రతమును సలుపుచున్నటులు గనబడుచున్నాడు. ఇటులు వచియించుచు రాముడు విమానమునుండి నేలకుదిగఁదలచెను. అతని తలఁపెఱిగి విమానాధిదేవత భరతునివెంటనున్న మునులు ప్రకృతిజనులు విస్మయమొంద నక్షత్రపథమునుండి విమానము క్రిందికి దింపెను.

అంతట రాముడు విమానమును దిగెను. విభీషణుడు ముందు నడిచి స్ఫటికశిలానిర్మితసోపానములుగల మార్గమును జూపెను. సుగ్రీవునిచేయి బట్టుకొని రాముడామార్గమున నడచిపోయి ముందుగా నిక్ష్వాకుకులగురు డగువసిష్ఠునకు నమస్కరించి యర్ఘ్యమందుకొని భరతుని గౌగిలించుకొని తండ్రి యొసగినరాజ్యాభిషేకమును దననిమిత్తమై నిరాకరించిన యాతని శిరమును దనకన్నీట నభిషేకముజేసి మూర్కొనెను. గడ్డములు మీసములు పొడవుగాఁ బెంచుకొని పెద్దయూడలతో నున్న జువ్విచెట్లవలెనున్న వృద్ధమంత్రులు వినయముతో నమస్కరింప నందుకొని రాఘవుఁడు మంజుభాషణములతో వారి నాదరించి కుశలమరసి "యితడు మనప్రియమిత్రుఁడు. వానరభల్లూకముల కధీశ్వరుఁడు; సుగ్రీవుఁడు. ఇతఁడు మహాసమరవీరుఁడు విభీషణుఁ డని యెఱిఁగింప భరతుఁడు వారికిగూఁడ నతివినయముతో నమస్కరించెను. అనంతరము లక్ష్మణుఁడు నమస్కరింప నాశీర్వదించి మేఘనాదప్రహరణములచేతఁ గడుకర్కశమైన యాతనివిశాలవక్షస్స్థలము నొచ్చునటులు గాఢాలింగనము జేసెను. అంతట రాఘవునియాజ్ఞచే వానరనాయకులు మనుష్యరూప

ము దాల్చి మదధారలు స్రవించు నాముపేనుగులపై నెక్కి మహాపర్వతములమీఁద నెక్కినప్పుడు గల్గుసుఖ మనుభవించిరి.

రాఘవుని యానతిని రాక్షసరాజగు విభీషణుఁడు సపరివారముగ దశరథరాజనందనుఁ డర్పించిన రథముల నధిష్ఠించెను. అత్యంతమాయావిలాసముల నలరారుచున్నను తమరథము లీరథములముందుఁ బనికిరావని యతఁడు తలంచెను. సాయంకాలమున మిగులఁ జంచలములైన మెఱుపుఁగల మేఘమండలముమీఁద బుధగురులంగూడి చంద్రుఁ డెక్కినట్టులు రాముడు సోదరసమేతుఁడై నానువిధావములుగల ధ్వజములతోఁ బ్రకాశించు పుష్పకవిమానమును మరల నెక్కెను. ఆదివరాహమూర్తి ప్రళయపయోధినుండి వసుంధరను గ్రహించినట్లును, శరదృతువు మేఘమండలము నుండి చంద్రికలను గ్రహించినట్లును, రాముఁడు దశకంధరునిబారినుండి యేదేవిని రక్షించెనో యావిదేహరాజనందనకు భరతుఁడు నమస్కరించెను. తన్ను వరింపుమని పలుతెరంగుల వేఁడుకొన్న రావణుని నిరాకరించి జగంబులకెల్ల వంద్యములైన జానకీదేవిపాదములు పూజ్యుఁడైన రామునివలె జడలు ధరించిన భరతునిశిరమును గలిసికొని యన్యోన్యపావనము లయ్యెను.

అట్లీ ప్రకృతిజనపురస్సరముగా నర్ధక్రోశదూర మరిగి రాఘవుఁడు తననిమిత్తము శత్రుఘ్నుఁడు సిద్ధముచేయించిన పటకుటీరములు కలిగి మిక్కిలి సొగసగు నయోధ్యాపుర బాహ్యోద్యానమును ప్రవేశించి యందు వసియించెను.

ప్రాపుగానుండుచెట్లు తెగుటచే నిరాలంబములైనతీఁగలతెరగున భర్తృవియోగముచే నార్తి జెందియున్నతల్లులను రామలక్ష్మణు లారామమందుఁ జూచిరి. శత్రుసంహారణ కృతకృత్యులై శౌర్యరాసులగు పుత్రు లిరువురుతమతల్లులకు నమస్కారము జేసిరి. బాష్పధారలచే తల్లులకన్నులకుఁ బుత్రులు కనఁబడక దేహసంస్పర్శసుఖముచేత మాత్రము కనఁబడిరి. హిమవత్పర్వతమందలి మంచు కఱఁగి చల్లనినీరై ప్రవహించి, యుష్ణతప్తములగు గంగాసరయూజలములను జల్లబరచునట్లు శోకజనితములై మొదల స్రవించిన వేఁడికన్నీళ్ళను పిదప జనించిన యానందబాష్పములు చల్లబరచెను. కొడుకులం గౌఁగిలించుకొనినతోడనే తల్లులకు మున్ను రాక్షసులశస్త్రముల చేతఁ గుమారులశరీరములయం దైనవ్రణములు పచ్చిపుండ్లుగఁ గనఁబడెను. వీ మాతలు కావలెనని క్షత్రియాంగనలు కోరెడుకోర్కెలు తమయెడ సఫలములైనవని వారు సంతోషించిరి. ప్రాణనాథునకు మిక్కిలి కష్టముఁ గూర్చిన పాపచరిత్రి

సీతను నే నని తనపేరు చెప్పుకొనుచు జానకి భర్తృవియోగదుఃఖిత లైన యత్తలకు సమభక్తితో నమస్కారము చేసెను. "అమ్మాయి! లెమ్ము. నీపవిత్రచరిత్రమే కదా తమ్మునితో గూడ రాముని దుఃఖమునుండి సముద్ధరించె" ననుచు వారు ప్రియోక్తులు పలికి కోడలిని లాలించిరి. మొట్టమొదట దల్లుల యానందబాష్పాభిషేచన మైన పిదప వృద్ధమంత్రులు హేమకుంభముల బుణ్యజలంబుల దెచ్చి రఘువంశప్రదీపకునకు మహావైభవముతో బట్టాభిషేకము జేసిరి. వానరవీరులును దానవవీరులును దిగంతముల కరిగి తెచ్చినపవిత్రసరోవరజలములు వింధ్యపర్వతముమీద మేఘములు మహావృష్టి గురిసినవిధంబున రామునిశిరంబునం గురిసెను. పూర్వము తపస్వివేషము దాల్చినప్పుడె యెంతో రమణీయముగా నుండిన రామునియాకృతికి మహారాజాలంకారము ప్రశస్తశోభ మయ్యెను. మంగళతూర్యారావంబులం బ్రజలెల్ల మహానందభరితులుగాగ తోరణంబులు గట్టిన మేడలమీదనుండి లాజవర్షములు గురియ రాఘవుడు మంత్రులతోడను దనుజవానరవీరులతోడను రాజధానిం బ్రవేశించెను. భరతుండు ఛత్రము బట్ట లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు చామరంబులు వీవ రథస్థుడైన రాముడు చతురుపాయసమన్వితు డైనటుల దోచెను. శ్వశ్రూజనముచేత చేయబడిన యలంకారము గలిగి, కర్ణిరథం బెక్కి సీతాదేవి చనుచుండ పౌరకాంతలు మేడల కిటికీలలోనుంచి చేతులు జోడించి నమస్కరించిరి. సీత తాను శుద్ధచరిత నని ప్రజలకు దెలుపుటకు భర్తృనానతి నగ్నిలో బ్రవేశించి మెఱసినటుల వనమున ననసూయ ప్రసాదించిన యంగరాగమును దాల్చి మిక్కిలి శోభిల్లెను. అంతట రాముడు తన మిత్రులను సమస్తోపకరణములుగల గృహములయందు నిలిపి పూజాద్రవ్యములుగలిగి, జనకుని యాలేఖ్యమునుగలిగి యున్నగదిని బాష్పాకులితలోచనుడై బ్రవేశించెను. ప్రవేశించి యచ్చటనున్న కైకేయిం జూచి నమస్కరించి "అమ్మా! స్వర్గపథమిచ్చు సత్యవ్రతమునుండి జారకుండ నాజనకుడు నీవలనగాదె కృతార్థుడయ్యె" నని ప్రశంసించి తన్ను గూడ శంకించుచున్న యాదేవిలజ్జం బాపెను. సంకల్పమాత్రము చేతనె యభీష్టసిద్ధి బడయగల వానరదానవవీరుల మనస్సులు విస్మయోద్భ్రాంతము లగు నటుల రాఘవుడు బహువస్తువులు వారికి కానుకలు కట్నములుగా నిచ్చెను. పట్టాభిషిక్తుడైనరాముని సందర్శించుటకు మహామును లనేకులు వచ్చి యతనిం బొగడిరి. తనవిజయమునకు వన్నెబెట్టునట్టి వైరివీరుల జన్మవృత్తాంతాదులను రాముం డాసంయములవలన వినెను. ఆజడదారులెల్ల జనినపిదప రాముండు సౌఖ్యవంతుండై దినములు గడచుటే యెఱుంగక సీతాదేవి యిచ్చునట్టి పరిచర్యల నంది మహానందము నొందుచున్న కపిరాక్షసవీరులను వారివారి స్వస్థలముల కంపెను. పుష్పకము రావణుని ప్రాణములతోఁగూడ హరింప

"సౌమ్యా!" యని పిలిచి రహస్యముగ నతని కిట్లులనియె. "చూలా లయినయాదేవిని కోరికలు కోరుమని నేనడిగినప్పుడు తపోవనంబులఁ గొంతకాలముండవలెనని కోరెను. కాఁబట్టి యీనెపమువెట్టి యామెను రథ మెక్కించి తోడ్కొనిపోయి వాల్మీకి మహాముని యాశ్రమంబు జేర్చిరమ్ము" జనకునాజ్ఞ మాఱి దాల్చి భార్గవరాముఁడు శత్రువును సంహరించినట్లు తల్లిం దెగటార్చె నన్న కథ వినియున్నవాఁడు కావున లక్ష్మణుఁడు సోదరుని యాజ్ఞ శిరసావహించెను. పెద్దలయాజ్ఞ మీఱంగూడదుగదా! అనుకూలమైన యావార్త విని జానకి మిగుల సంతోషించి పయనమయ్యెను. సుమంత్రుఁడు బెదరనిగుఱ్ఱములఁబూన్చి యరదము సన్నద్ధముచేయ లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవి నందిడుకొని వెడలెను. మార్గమధ్యమున రమణీయములగు వస్తువు లెన్నో కనఁబడుచుండ నవి చూచి వైదేహి ఆహా! నాభర్త మిక్కిలి మంచివాఁడు. నాకోర్కెల దీర్చుచున్నాఁడని యానందించెనేగాని కల్పవృక్షము ఖడ్గపత్రవృక్షమైన దని యామె తెలిసికొనకపోయెను. అప్పుడు సీతాదేవి కుడికన్ను దదరెను. ఆదుర్నిమిత్తమును బట్టి లక్ష్మణుఁడు చెప్పకపోయినను తన కేదో కీడు మూఁడదలచుకొన్న దని యామె శంకించెను.

ఆదుర్నిమిత్తమువలనఁ గలిగిన విషాదంబున విదేహరాజనందనఁ వాఁడినముఖారవిందముగలదై యనుజసమేతముగాఁ దనభర్తకు మంగళ మగుఁగాక యని ప్రార్థించెను. సోదరునియాజ్ఞ నతిక్రమింపక జానకిని నట్టడవిలో లక్ష్మణుఁడు విడిచిపెట్టి వచ్చుట జూచిఁ గంగాదేవి తనతరంగము లనియెడుహస్తములతో వద్దువద్దని నివారించుచున్నదో యనునటులు కెరటము లెత్తుగ లేచెను. సారథి గుఱ్ఱముల నిలిపి యరదంబు నాప సత్యసంధుఁడైనలక్ష్మణుఁడు నదిచెంత నిసుకతిన్నెపై దింపి మెల్లగా నిషాదునినావ నెక్కించి తన ప్రతిజ్ఞను దాటినట్లే గంగను దాఁటెను. బాష్పరోధముచేఁ దనకంఠము గద్గదముకాఁగ మెల్లగా గొంతు సవరించుకొని సౌమిత్రి ప్రళయకాలమేఘము శిలావృష్టి కురియుచందమున రామశాసనము వెడలఁ గ్రక్కెను. శరాఘాతం బనెడు వాయువుచేత నిహతమైనధరణీతనయ మణిభూషణంబు లయెడు పువ్వులు రాలినటులు తనయంగములకు మూలమయిన ధాత్రిమీఁద లతవలెఁ గూలబడెను. "అమ్మా! నీపతి సాధుచరితుఁడు, సుప్రసిద్ధమైన యిక్ష్వాకువంమునఁ బుట్టిన వాఁడు, నిన్నేల నిష్కారణముగ విడుచు" నని శంకించునదివోలె ధాత్రి యామెను వెంటనే తనగర్భమునం జొచ్చుకొనలేదు. మూర్ఛలో నున్నంతసేపామె విచారమెఱుఁగదు. మూర్ఛ తెలియఁగానే యామెను విషాద మావరించెను.

మూర్ఛనొందె. స్వస్థచిత్తయైన సౌమిత్రి యామె నోదార్చి తేర్చినపిదప యామె కష్ట మెక్కుడాయెను. పరమపతివ్రతయును సౌశీలవతియు నైన యమ్మహాదేవి నిర్దోషురాలై పతియన్ను విడిచినందుకు భర్తను దూషింపక నేను దుష్కర్మురాలను; దుఃఖమనుభవించుటకే పుట్టితినని తన్ను తానే నిందించుకొనెను. సౌమిత్రి యాయిల్లాలినోదార్చి వాల్మీకి యాశ్రమమునకు దారిజూపి "అమ్మా! నేను నిమిత్తమాత్రుడనై యింతదుష్కార్యముచేయవలసె. నన్ను క్షమింపవే" యని పాదములపైబడి వేడుకొనెను. జానకి యాతనిని లేవనెత్తి ప్రీతి నిట్లనియె "వత్సా! లక్ష్మణా! నీ యందు నేను కోపితురాలనుగాను. చిరంజీవివి కమ్ము! ఉపేంద్రుడు మహేంద్రుని యాజ్ఞ చెల్లించినటులు నీవు నీయన్న యాజ్ఞ చెల్లించుము. అత్తలకుమువ్వురకు నానమస్కారములు తెల్పుము. నాగర్భమునున్న బిడ్డను నాయనంతరము పెంచుకొమ్మని చెప్పుము. జనరంజకుడైన మీయన్నగారితో నాపలుకులుగా నిటులు విన్నవింపుము. నేను మీరు కనులారగనుచుండ నగ్నిప్రవేశముచేసి పరిశుద్ధురాలనని యెల్లలోకము కెఱుంగజేసితిని గదా! అట్టినన్ను లోకుల మాటలు పాటిచేసి విడుచుట మీకులధర్మములకుం దగినపనియా? యెల్లప్పుడు కల్యాణమె చేయందలచునట్టిమీరు నాకుం గీడుసేయదలచెనను తలంపుతో నిటులు చేయరు. పూర్వజన్మకృతమయిన నాపాపమిటులు వజ్రపాతముగ బరిణమించియుండవచ్చును. మున్ను మిమ్ము వరించిన రాజ్యలక్ష్మిని నిరాకరించి నన్నుంగూడి యరణ్యములకరిగితిరి. అయినను నేడు రాజ్యలక్ష్మి నన్ను మీయింటనుండి వెడలగొట్టి పగదీర్చుకొనం బోలును. తమభర్తలు రాక్షసపీడలు పొందినప్పుడు మునిపత్నులు వచ్చి నాకడ మొరలుపెట్ట నేను వారిదైన్యము మీకు విన్నవించి రక్కసులం జంపించి వారికానందము మున్ను గల్గించితిని. మీరు దేదీప్యమానులై వెలయుచుండ నన్ను రక్షింపుమని నేనితరుల నెటులు శరణార్థినై వేడుకొందును? నిండుచూలాల నౌటచేతగాని లేనియెడల నీవియోగముచేత నిష్ఫలమైన యీజీవితమును నే నీపాటికే విడిచియుందును. ప్రసవించినతరువాత నేను సూర్యమండలమందు దృష్టినిలిపి తపోయోగంబునం బ్రాణంబు విడిచెదను. ఎడబాటు లేకుండ మఱియొక జన్మంబునందైన మహాత్మా! నీవె నా భర్తవుకమ్ము. వర్ణాశ్రమపరిపాలనము రాజులకు విధియని మనువు శాసించెను. నన్ను విడిచిపెట్టినను మునులతోడిపాటు నన్నుంగూడ రక్షించుట మీయన్నగారి విధి యని మనవిచేయుము. అని విలపింప దొడంగ్లె. చేయుదునని రామానుజుండామెను వీడ్కొని క్రమక్రమముగ గంటికి గానరాక పోవుచుండ, నామె భయాకులచిత్తయై లకుముకిపెంటివోలె నేడ్చెను. ఆరోదనధ్వనులు వన మంతయును నిండె. ఆయార్తనాదము విని నెమిళ్లు నృత్యములుమానెను. వృక్షములు పూవులు జార విడిచెను,

లేళ్ళు సగముసగము తిన్నదర్భలు తినక నేలఁబాఱవైచెను. తొల్లి కిరాతుఁడొకఁడు రెండుపులుఁగులలో నొక పులుఁగును జంపినప్పు డాఁడుపులుఁగు యొక్క యార్తి విని శోకించి యెవ్వఁడు తత్క్షణమె మహాకవి యయ్యెనో యట్టి వాల్మీకిమహాముని సమిధలు తెచ్చుటకై శైలుజేటి యాయాక్రిందనధ్వ వచ్చుదారినే పోయెను. ఆతనిఁ గని యవనితనయ కన్నీరు తుడుచుకొని శోకముడిగి వందనము చేసెను. ఆమెను గర్భవతి నిగా నెఱిఁగి వాల్మీకి సుపుత్రవతిఁ గమ్మని దీవించి వెండియు నిట్లనియె. "బిడ్డా! జనకతనయా! అబద్ధపునిందకు జంకి రాముఁడు నిన్ను నిష్కారణముగ బరిత్యజించె నని తపోమహిమవలన నే నెఱింగితిని. నీవు విచారింపవలసినపని లేదు. అత్తవారియిం టినుండి నీవు పుట్టినింటికిఁ జేరితివి. జగత్కంటకుఁడైన దశకంధరునిఁ జంపినవాఁ డైనను గర్వదూరుఁడైనను సత్యవ్రతుండైనను లోకాపవాదమే యాధారముగాఁ జేసి కొని పతివ్రతవగు నిన్ను విడనాడినందుకు నాకు రామునిపై కోపమువచ్చుచున్నది. అమ్మా! యశోధనుఁడైన నీమామ దశరథుఁడు నామిత్రుఁడు. సజ్జనులదోవమునైన నడపఁజాలిన పుణ్యశీలుఁడు నీతండ్రి. నీవో పతివ్రతలలో నగ్రగణ్యురాలవు. అట్టి నీయందు నాకేల జాలి కలుగదు జానకీ! మునులసహవాసముచేత నిచ్చట మృగములుసైతము క్రౌర్యమును విడిచి యుండును. నీకిక్కడ భయము లేదు. ఇ క్కడ సుఖముగాఁ బ్రసవింప వచ్చును. నీసంతతికి క్షత్రియోచితములైన జాతకర్మా దివిధులిచ్చట జరుగును. అమ్మాయి! యీతమసానదిం జూడుము! దీనిరెండుతటముల మీదను మునికుటీరములు గలవు. ఇది పాపములు దొలంచును. ఇందు నీవు స్నాన మాడి చల్లని యీయిసుక తిన్నెలమీద నీయిష్టదేవతలఁ బూజించితివేని నీ మనసు ప్రసన్న మగును. నూతనదుఃఖముచేతఁ బొగులుచున్న నీకు మాటలయందు మిక్కిలి నేర్పరులైన మునికన్యక లాయాకాలములయందు దొరకునట్టి పుష్పములు పండ్లు మొద లగువానిం దెచ్చి యిచ్చి నిన్ను సంతోషపెట్టుచుందురు. నీబలముకొలది పసిమో ఘటముతో నాశ్రమములోని బాలవృక్షములను నీవు పెంచుచుండుము. అందువలన నీ కిప్పటినుండియు శిశుప్రేమ కలిగి శిశుసంరక్షణమునం దలవాటుపడుదువు.' అని పలికి దయార్ద్రహృదయుఁడై వాల్మీకి యామెం దోడ్కొని పోయెను. అతని దయా ళుత్వమును వర్ణించుచు జానకి సాయంకాలమునందు వేదికచుట్టు జింకలు పండుకొను నట్టి యాతనిపర్ణశాల కరిగెను. వాల్మీకి యామెం గొంపోయి పితృదేవతలు భుజిం పగా మిగిలిన చంద్రకళను దర్శి యోషధుల కిచ్చు తెఱంగున నామె రాకకై య రుచున్న మునికన్యకల కప్పగించెను. వాల్మీకి సీత వసియించుటకు గారనూనెదీపము వెలుఁగుచుండిన యొక కుటీర మిచ్చి పండుకొనుటకు లేడి చర్మ మిచ్చెను. ఆ-

ప్రతిదినము తమసానదిలో జలకమాడుచు నారచీరల గట్టుచు, యథావిధిగా నతిథిసత్కారముఁ జేయుచు, వన్యఫలముల నాహరించి తనువు పోషించుకొనుచుండెను. అంతట లక్ష్మణుఁ డయోధ్య కరిగి యన్న కప్పుడైన జాలి కలుగ వచ్చునని జానకి పడినపరితాప మంతయు సవిస్తరముగాఁ దెల్పెను.

జనాపవాదమునకు భయపడి జానకిని విడిచెను. గాని మనఃపూర్తిగ విడువవలెనని రామచంద్రుఁడు విడువలేదు గావున సీతావిలాపముతమ్మునివలనవిని చంద్రుఁడు పుష్యమాసమందు మంచుగురియుచున్నట్లు కన్నుఁగవనుండి బాష్పములు విడిచెను. అనంతరము రాముఁడు రజోగుణవిముక్తమైనమనస్సుతో శోకమునణంచుకొని సకల వర్ణాశ్రమధర్మంబులఁ జక్కఁగ నగయుచు జనులందఱు సమానముగా సుఖ మనుభవించునట్లు భ్రాతృసమేతుఁడై రాజ్యము పరిపాలించెను. అపవాదంబునకు జంకి భార్యను విడిచిన రామునివక్షస్థలముమీఁద రాజ్యలక్ష్మి సవతిలేనికాంతివలె భంగములేని సుఖము ననుభవించెను. రాఘవుఁడు సీతను విడిచి మరల వివాహముఁ జేసికొనక సీతాప్రతిమను సహాయము చేసికొని క్రతువులఁ జేసెను. ఆవార్త చెవిని బడినప్పుడు సీత యెంత మనోవేదనముఁ జెందెనో యెవరు చెప్పఁగలరు.

అటుల సీతాపరిత్యాగముఁ జేసి రాఘవుఁడు మున్నీరు మొలనూలుగాఁ గల వసుంధర నొక్కఁడె తానే యనుభవించెను. లవణుఁ డనురాక్షసుఁ యజ్ఞంబులఁ జెఱుపుచుండుటచే యమునాతీరవాసమునులు రాముఁ డార్తావనదీక్షాపరతంత్రుఁడని యాతని శరణంబు వేడిరి. రక్షకుఁడు రాముఁ డున్నాఁడుగదా యని యామౌనులు తమతపోమహిమచే రాక్షసుని జంపలేరు. రక్షకులు లేనప్పుడుగదా మహామునులు తమతపోవ్యయము చేయవలసినయవసరముండును. విఘ్నకారణము దొలగించెదనని రాఘవుఁ డామునులతోఁ బ్రతిజ్ఞ చేసెను. ధర్మసంరక్షణార్థమేకదా శార్ఙ్గపాణిధర నవతారమెత్తినది. ఆదైత్యుని జంపునుపాయము రామునితో జడదారు లిట్లు విన్నవించిరి. "మహాత్మా! ఆదైత్యునిచేత శూలమున్నప్పుడు వాని నెవ్వరు గెలువం జాలరు. శూలము లేనియప్పుడే వానిం దాఁకి గెలువవలయు." శత్రునిగ్రహమువలన వానిపేరు సార్థకముచేయుటకోయన వారికి సేమము నొడఁగూర్తు మని రాఘవుఁడు శత్రుఘ్నున కాజ్ఞ యిడెను. రఘువంశమందుఁ బుట్టిన ప్రతిమనుష్యుడును విశేషసూత్రము సామాన్యసూత్రమును బాధించినట్టుల బరంతపుఁడై యుండును. అగ్రజునియాశీర్వాదములంది దాశరథి రథమెక్కి పుష్పసౌరభములు వెదఁజల్లువృక్షములుగల వనస్థలులఁ గన్గొనుచు వెడలెను. అధ్యయన మనునర్థమిచ్చెడు ధాతువున కధిశబ్దము పూర్వమం

ఘ్నుని యట్లే రాముని యాజ్ఞాప్రకారము నతని వెంట వెడలినసేన నిరర్థకమయ్యెను. సూర్యునిరథమునకు ముందు వాలఖిల్యాది మహర్షులు పోవునట్టుల వాని యరదంబునకు ముందు మార్గంబుఁ జూపుచు మహామునులు నడువ వాని వెనుక నతఁడు భాస్కరుం డట్టుల నైనము జేసెను. అట్టుల పయనమయి పోవుచు సుమిత్రానందనుండు తన రథ ఘోషము విని మెడలెత్తి చూచునట్టి మృగంబులు గలిగి దారిలోనున్న వాల్మీకి మహాముని యాశ్రమంబుం జేరెను. తపఃప్రభావముచేత సిద్ధించిన విశేషప్రతిపత్తులతో వాల్మీకిమహాముని యలసినగుఱ్ఱములుగల యారఘుకుమారుని సమాదరించెను. ఆనాఁటి రాత్రియే గర్భవతియైన జానకిధరణి కోశదండంబులం గనునట్టుల సంపన్నులగు నిర్వురు కుమారులం గనియెను. అన్నకు సంతానము గలిగినదనువార్త విని శత్రుఘ్నుఁడు మిక్కిలి హర్షమొంది ప్రభాతమునందు మునియాజ్ఞఁ బడసి స్యందన మెక్కి మరలఁ బయన మయ్యెను. అడవి యర్పించినకప్పము వలెనున్న మృగములఁ గూడుకొని కుంభీనసానందుఁడైన లవణాసురుఁ డతని నెదుర్కొనెను. పొగవలె నల్లనై క్రొవ్వుకంపు గలిగి మంటలువలె నెఱ్ఱగా నుండు తలవెండ్రుకలఁ గలిగి బహురాక్ష సపరివార యుతుఁడై తిరుగుచున్న ప్రేతాగ్నివలె రాక్షసుఁడు కనఁబడెను. ఆసమయమందు లవణునిచేత శూలము లేకపోవుటచే నదిసమయ మని సౌమిత్రి వాని దాఁకెను. పగవారి మర్మంబు లెఱిఁగి తాఁకెడువారికి జయము సులభముగా లభించును గదా! ఈదినమున నాయొద్దనున్న భోజనము నాకుఁ గడుపునిండుటకు సరిపోదని తెలిసికొని తన్ను నే నేమిచేయుదునో యని భయపడి బ్రహ్మదేవుఁడు నాయదృష్టముచేత నిన్ను నాకడకుఁ బంపె నని జడిపించి యాదానవుండు శత్రుఘ్నుని సంహరించుటకై తుంగ పెకలించినట్లవలీల నున్నతవృక్షమును వ్రేళ్ళతోఁ బెల్లగించెను. సుమిత్రానందనుఁడు తన వాఁడియమ్ములచేత నాచెట్టును రెండుముక్కలుగా నరికెను. ఆయనమీఁద వృక్షము పడకుండఁ బుష్పరజముమాత్రమే పడెను. ఆభూహము రెండుతునకలై నశియించుటఁ జూచి పలలాశి క్రోధోద్దీపితుఁడై యమునిచే నుండి వేఱుపడివచ్చిన పిడికిలియో యనునట్లుండిన యొక గొప్పరాయి నెయాతనిపై వైచెను. అంతట శత్రుఘ్నుఁ డైంద్రాస్త్రమును బ్రయోగించి యారా మిక్కిలి సూక్ష్మములగు పరమాణువులుగఁ గొట్టెను. ఒక్కతాటిచెట్టు మాత్రి గలిగి మహావాయు ప్రేరితమై పడగెత్తు పర్వతమువలె రాక్షసుఁడు దక్షిణహస్తమెత్తి శత్రుఘ్నునిమీఁది కురికెను. అంతట వైష్ణవాస్త్రంబుఁ దొడిగి శత్రుఘ్నుఁ డేయ లవణాసురుఁడు వక్షస్థలము పగిలి నేల గూలెను. ఆపతనముచేత ధరణికంపించెను. ఆశ్రమవాసులైన మునులకంపము వోయెను. అట్టుల చచ్చి పడియున్న

రక్కసుని మేనిమీఁదఁ బలుపులుంగులు వచ్చి వ్రాలెను. ఆదనుజాంతకుని
మేనిమీఁద దేవతాపుష్పవృష్టి కురిసెను. అటుల లవణాసురుం గడతేర్చి లంకలో
నింద్రజిత్తును బరిమార్చిన లక్ష్మణునకుఁ దాను తమ్ముఁడనని తలంచెను. అంతట
మహర్షులు కృతార్థుల మైతిమని యాతనిం బొగడిరి. విక్రమముచేత నతఁడు తల
యెత్తికొని తిరుగవలసినవాఁడయ్యు వారిపొగడ్తచే సిగ్గుపడి వినయమునఁ దలవంచి
కొనెను. పావన భూషణుండును, మధురాకృతియునగు నాశత్రుఘ్నుఁడు కాళిందీ
తీరమునందు మధుర యను పురమును నిర్మించెను. అతనిసత్పరిపాలనముచేత సంతుష్టు
లై యభ్యుదయముఁ గాంచుచున్న ప్రజలతో నిండి యానగర మెంతయో శోభిల్లి
స్వర్గమందుచోటు చాలక భూమిపైఁ గాపురముండఁ దలచిఁ వచ్చిన దేవతలతో నిం
డిన స్థానమటు లుండెను. చక్రవాకపక్షు లనియెడుబంగారునగలుగలభూదేవియొక్క
నల్లనిజడయో యనునట్లు భాసిల్లుచుండిన యాయమునానదిని శత్రుఘ్నుడు తనమేడ
మీఁదనుండి కనులపండువుగాఁ జూచి యానందించుచుండును. జనకదశరథనృపాలురకు
సఖుఁడైన వాల్మీకిమౌని సీతానందనులకు విధివిధానంబుగా క్షత్రియకుమారోచితమైన
జాతకర్మాది సంస్కారములఁ జేసెను. కుశలవములచేత సీతయొక్క గర్భమందలి క్లేశ
మడఁపఁబడుటచే గుశలవులను పేరు కుమారులకుఁ దగునని వాల్మీకి వారికా పేళ్ళు
పెట్టెను. శైశవమించుక గడచినతోడనే కుశలవులచేత వాల్మీకి సాంగముగ వేదా
ధ్యయనము చేయించి యాదికావ్యమైన తన రామాయణము వారిచేత బాడించెను.
మధురమైన రామచరిత్రమును గానముచేసి కుశలవులు సీతకుఁ గొంతమనోవ్యథ బోఁ
గొట్టుఁదొడఁగిరి. రామునిసోదరులు ముువ్వురు తమతమభార్యలయం దిద్దరేసికొడుకు
లం గనిరి. శత్రుఘ్నుడు కుమారులలో జ్యేష్ఠుఁడయిన శత్రుఘాతినిమధురాపుర
రాజ్యమున కభిషిక్తుంజేసి రెండవవాఁడగు సుబాహువునకు విదిశాపుర రాజ్యము
బట్టముగట్టి యన్నను జూచువేడ్క నయోధ్య కరిగెను. సీతాకుమారులు పాడు
రామాయణము నేయాశ్రమమందలి మృగములు పైతము కదలక మెదలక మేతలు
మాని వినుచుండునో, యట్టి వాల్మీకిమహాముని యాశ్రమము మరల బ్రవేశింపక శత్రు
ఘ్నుడు దానిప్రక్కనుండి వెడలిపోయెను. తనరాకకొఱకు మిక్కిలి యలంకరింపఁ
బడిన యయోధ్యాపురముం జొచ్చి యాసౌమిత్రి లవణాసురసంహార మొనర్చినందుకు
జనులచేత మిక్కిలి గౌరవింపఁబడెను. సీతాపరిత్యాగముచేత వసుమతి కొక్కఁడా
నికే భర్తయైయున్న రాముని సభాసదులచేత బరివేష్టింపఁబడియున్న వానిని, శత్రు
ఘ్నుడు కొలువుకూటమున గాంచెను. కాలనేమియనురక్కసుని జంపినవిష్ణుని మహేం
ద్రుడు కొనియాడినట్లు లవణదనుజుం జంపినయనుజుఁడు తనకు నమస్కరింపరాము

డాదరించి స్తుతించెను. 'సమయము వచ్చినప్పుడు సీతను కుమారులను నేనే రామున కప్పగించెద. ఈవృత్తాంత మేమియు రామునకు జెప్పవల' దని వాల్మీకి శాసించుటచే శత్రుఘ్నుడు తక్కిన యెల్లవారి సేమ మెఱిగించెనుగాని సీతావిషయము రామున కెఱిగింపలేదు. అంతట నొకనాడు గ్రామవాసి యైనయొక బ్రాహ్మణుడు చిన్నతనమందె మృతినొందిన తన కుమారుని దోడ్కొని యయోధ్యకుబోయి యాబిడ్డం దొడమీద నిడికొని రాజద్వారమునందుఁ గూర్చుండి యీవిధంబున నేడ్వదొడంగెను. "అమ్మా! భూదేవీ! నీకెన్ని పాటులు సంభవించెనమ్మా! నీవు దశరథమహారాజును విడిచి రామునిచేతులంబడి సకలకష్టములపాలగుచుంటివిగదా!' 'ఇక్ష్వాకువంశస్థులగు రాజులు పరిపాలించుచున్నప్పు డపమృత్యువెన్నడు గలుగఁగూడదు. నేడిట్లేలగల్గె" నని రాముడు మిగుల జింతించి సిగ్గుపడి కారణముం దెలియలేక వెక్కివెక్కి యేడ్చుచున్న యానేలవేల్పు నోదార్చి యొక్కనిముస మూరకుండుమని బ్రతిమాలి యమునిమీఁదికి దండెత్తి పోవదలచి కుబేరపుష్పకముం దలంచెను. ఆ విమానము వచ్చుటయు దాని నెక్కి రఘుపుంగవుడు శస్త్రాస్త్రంబుల పూని బయలుదేఱుచుండ నాకాశవాణి యిట్లనియె." "రాజా! నీ ప్రజలలో నెవఁడో యపచారము చేయుచున్నాడు. అన్ని దిక్కులు వెదకి వానిం గనిపెట్టి శమింపజేసితివేని నీవు కృతకృత్యుఁడ వయ్యెదవు. ఆయాప్తవచనము విని రాముడు వర్ణాశ్రమవిరుద్ధమైన కార్యము జరుగుచున్నదని గ్రహించి ధ్వజము నిశ్చలమైయుండు విమానముపై నెక్కి దానినరయుటకై దిరుగాఁడఁ జొచ్చెను. తిరిగితిరిగి రాఘవు డొక్క కేలను జెట్టుకొమ్మ నాధారముచేసికొని తలక్రిందుగా దపస్సు చేయువాని బొగచేత నెఱ్ఱవడనకనులు గలవాని నొకానొకనిజూచి యతని గోత్రనామము లడిగెను. ధూమపాయి యైనయాతడు 'స్వామీ నేను శూద్రుడను. శంబుకుఁడను. స్వర్గము గోరి యిట్లు తపము చేయుచున్నాడ.' నని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. శూద్రుడు తపమున కనర్హుడును, ప్రజల కనర్థదాయకుఁడు నని రాముడు విచారించి వానితల నరికివైవదగునని నిశ్చయించి శస్త్రమును జూచి యగ్నికణములచే మాడిపోయిన మీసములుగలిగి మంచుచేమాడిన కింజల్కములుగల తామరపువ్వుంబోలియున్న యాతనివక్త్రమును కంఠనాళమునుండి నరికి నేలబడవైచెను. శూద్రకులజుడైన శంబుకుడు రాజుచే స్వయముగా దండింపఁబడుటం జేసి సిద్ధుడై తాను చేయగూడనితపము చేయుటవలన తనకు లభింపని మోక్షపదమును సులభముగా గాంచెను. అంతట రాముడు శరత్కాలము రాకాసుధాకరుని గాంచినట్లు దారిలో నుదారతేజుని నగస్త్యుని గాంచెను. మున్ను తనచేతఁ బీల్పబడిన సంద్రంబు తనకిచ్చినదియు వేలుపులు దాల్పదగినదియు నగు భూషణమును గుంభసంభవుఁడు రాఘవునకిచ్చె

ను. జానకి సరసను లేమి రాముఁ డాభూషణమును మెడఁ బాల్పక భుజమునకు మాత్రమే కట్టుకొని గృహాభిముఖుఁడై వెడలెను. రాము డయోధ్యకు బోకమునుపే బ్రాహ్మణకుమారుడు మరల బ్రతికెను. యమునిబారినుండి సైతము రక్షింపఁ గలయా రాఘవుని మున్ను దూషించిన యాబ్రాహ్మణుడు తనకొడుకు బ్రతికినతోడనే బహుస్తుతులు చేసి పూర్వము నిందించినపాపము బోఁగొట్టుకొనెను.

అనంతరము రాముఁ డశ్వమేధ మారంభించి గుఱ్ఱమును విడువ నరేశ్వరవానరేశ్వరరాక్షసేశ్వరులు మేఘుఁడు సస్యంబు గురియునటులు గానుకల వానలం గురిసిరి. రాముఁడు మహర్షుల నెల్లఁ బిలువఁ బంప మునులు భూమిమీఁదనున్న యాశ్రమములనే గాక దివ్యాశ్రమములను గూడ విడిచి రాముని సన్నిధికిం జనిరి. అటులు మహర్షి మండలముతో నిండె నాల్గుద్వారములు గల యయోధ్యపురంబు సృష్టింపఁబడు జీవలోకము పరివేష్టింపఁ గొలువున్న చతుర్ముఖబ్రహ్మవలె నుండెను. రాఘవుఁడు మరల వివాహముఁ జేసికొనక సవనముఁ జేయునప్పుడు సైతము సీతయొక్క బంగారు ప్రతిమనే ప్రక్కన నిలుపుకొని యుండుటచేత నతఁడు శ్లాఘాపాత్రుఁ డయ్యెను. సకలయాగములకు విఘ్నములు గలుగఁ జేయు రాక్షసులే యాగరక్షకులై యుండుటం జేసియుఁ జన్నమునకుఁ గావలసినదానికంటె నెక్కువగ సామగ్రియుండుటం జేసియుఁ గ్రతువు నిరంతరాయముగ నిరుపమానవైభవముతో జరిగెను. వాల్మీకి రచియించి యచ్చటచ్చట నించుక ప్రచురించియున్న రామాయణమును యజ్ఞశాలలో గురునియాజ్ఞబడసి కుశలవులు రామసన్నిధిని గానము చేసిరి. చరిత్రము రఘురాముని చరితము, కవి, వాల్మీకిమహాముని. పాడినవారు కిన్నరస్వరములుగల కుశలవులు. ఇంక దానినివినుట కెవ్వరికానందము గలుగదు. రూపముచేతను గానముచేతను మనోహరులైన యాకుమారులు చదువు రామాయణమును భ్రాతృసమేతుఁడై రాముఁడు సంతోషముతో విని వారిరూపములం జూచి యానందించెను. ఆగానమును విని కొలువెల్ల నేకాగ్రచిత్తము గలిగి బాష్పాకులితమై ప్రభాతకాలమందు గాలిచేఁ గదలక మంచు స్రవించుచున్నట్టివనస్థలివలె నుండును. ఈడునను వేసంబునను దక్క నక్కుమారులు తక్కినలక్షణంబులఁ దప్పక రామునిఁ బోలి యుండుటంజేసి జనులు గుంపులు గుంపులుగా వచ్చి ఱెప్పలు వాల్పక యబ్బాలకులం జూచిరి. రామభూపాలుఁడు ప్రీతుఁడై వారికి బహువస్తువులు దాన మీఁదలచెను, గాని యాకుమారు లొక్కటైనఁ బుచ్చుకొనలేదు. అది చూచి వారిప్రావీణ్యమున కాశ్చర్యపడినదానికంటె వారి నిస్పృహతకు జనులు లెక్కువ యాశ్చర్యపడిరి. "ఈగానము మీకెవ్వరు నేర్పిరి? ఈమహాకావ్యమెవ్వరు రచించిరి?" యని రాముఁడు వారి నడుగ "వాల్మీకి" యని వారు ప్రత్యు

త్తర మిచ్చిరి. అదివిని రాముఁడు సంతోషించి తమ్ములం గలిసి వాల్మీకిం జేరి శిరము వంచి నమస్కరించి నాదేహ మొక్కటిదక్క తక్కినసామ్రాజ్య మంతయు సమర్పణము చేయుచున్నాను. గ్రహింపుఁడని నివేదించెను. "రాజేంద్రా! ఈకుమారులు సీతాదేవి వల్ల నీకుఁ గలిగినకుమారులు" అని దయాళువైన యమ్మహాముని వారిని రామునికిఁ జూపి సీతను బరిగ్రహింపుమని యాయనను వేడెను. అనవుడు రాఘవుఁడిట్లనియె. "అయ్యా! నాఁడు లంకాపురమందే మీకోడ లగ్నిప్రవేశము చేసి తనచరితము శుద్ధమంచు దెలిపె; కాని రాక్షసుఁడు దుష్టుఁ డౌటచే నిచ్చటిప్రజ లది విశ్వసింపరైరి. జానకి తన చరిత్రమునుగూర్చి జనులకు నమ్మిక గల్గునట్లానవాలు జూపినపక్షమునఁ బుత్రసమేతముగ నామెను నేను దప్పక స్వీకరింతు" నని రాముఁడు పల్కుటయుఁ దపముచేత సిద్ధిని రప్పించునట్లు సీతాదేవిని దపోవనమునుండి తక్షణంబ రామసన్నిధికి వాల్మీకి రప్పించెను. రాఘవుఁ డామఱునాఁడు తనమనోగతాభిప్రాయ మెల్లఁ దెల్లముగ దెలియఁ జేయుటకై యయోధ్యపురజనుల నెల్లర రావించి వాల్మీకిమహామునిని గూడ రప్పించెను.

మహామునియుఁ గుమారసమేతముగా సీతఁ దోడ్కొని రాముని సమీపమునకు వచ్చెను, శాంతిరస మొల్కుశరీరముగలిగి గాషాయాంబరము గట్టి తలవంచుకొని తన పాదములమీఁదనే దృష్టియుంచి నిలిచియున్న యాదేవిం జూచియామె పరిశుద్ధ చరిత్రయని విశ్వసించిరి. అప్పుడు పౌరు లామెమీఁదనుండి తమదృష్టులు మరల్చి వెన్నులచేత వంగినవరిచేలువలెఁ దలలు వంచుకొని నిల్చిరి. అంతటఁ గొలువుకూటమున గూర్చుండిన వాల్మీకిమహాముని సీతం జూచి "అమ్మా! లోకులకు నీయెడఁ గలసంశయములన్నియు నీభర్తయెదుటఁ బాపు" మని పలికెను. పలుకుటయు వాల్మీకిశిష్యుఁ డొకఁడు తనచేతఁ బవిత్రజలము పోయ నాజలముతో నాచమనము చేసి సీతాదేవి యిత్తెఱంగున సత్యవాక్కులం బలికెను. "మనోవాక్కాయకర్మములచేత నేనుభర్తనుఁ దప్పక యుండుట సత్యమగునేని యోతల్లీ! విశ్వంభరాదేవీ! నన్ను నీగర్భమునకుఁ దీసికొనిపొమ్ము" అని గంభీరముగ సీతామహాదేవి పలుకుటయు భూమి పట పట పగిలెను. ఆరంధ్రమునుండి విద్యుత్తేజమును బోలిన యఖండకాంతిపుంజ మొకటి బయలుదేఱెను. అపవరమున నాదిశేషునిపడగలమీఁద నున్నసువర్ణసింహాసనముపైఁ గూరుచుండి సముద్ర మొడ్డాణముగఁ దాల్చి వెలయుచున్నవసుంధరాదేవి కనబడెను మగనిపైఁ జూపులు నిగిడించియున్న సీత నామె తొడపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టికొని వలదు వలదామెనుఁ దీసికొని పోవల దని రాముఁ డనుచుండగనే క్షణములో నంతర్ధాన మొందెను. సీతను మరలించి ధరాసంరంభముడుపుటకు రాముఁడు ధనుష్పాణి

యయోధ్యను గాని, విధినియోగంబు ప్రబలమై యున్నది. సోదరుడి తేదని గురు ఛాయ
నను వారించెను. యజ్ఞము ముగిసినపిదప రాఘవుండు మునులను, మిత్రులను, సత్క
రించి యంపి సీతమీఁద దనకుఁ గలప్రేమ మంతయును సుతులపై నిలిపెను. భరతుని
మేనమామయగు యుధాజిత్తు తన మేనల్లునికి సింధుదేశ మిమ్మని సందేశ మంపఁగా
నట్లే యని రాముఁడు భరతునికి సింధుదేశ మిచ్చెను. భరతుఁడాఁ సింధుదేశమున కరిగి
యచటిగంధర్వుల నిర్జించెను. ఆగంధర్వులు రాజ్యమును విడిచి హిమాలయాత్రను సేతఁ
బట్టుకొని తమ పూర్వనివృత్తియందు మెలగిరి. భరతున కిరువురు కుమారులు గలిగిరి.
అందు పెద్దవాఁడు తక్షుఁడు; రెండవవాఁడు పుష్కలుఁడు. వారిపేర తక్షపుష్కలము
లనియెడు రెండుపట్టణములు గట్టి తక్షపురము తక్షునకుఁ బుష్కలపురము పుష్కలు
నకుఁ బట్టాభిషేకము చేసి రాముని గొల్చుటకై భరతుఁడు మరల నయోధ్యకువచ్చెను.
అంగదుఁడు చంద్రకేతుఁడని లక్ష్మణున కిరువురు కుమారులు గలిగిరి. కారాపథంబను
దేశమునకు రాముని యాజ్ఞచే వారినిరువురు లక్ష్మణుఁడు రాజులం జేసెను. ఇట్లు పుత్రు
లనెల్ల రాజ్యప్రతిష్ఠితులజేసిఁ యారాఘవులు మృతినొందిన తమతల్లులకుఁ గ్రమముగా
నుత్తరక్రియలు జరిపిరి. అంతట నొకనాడు యముడు మునివేషముం దాల్చి రాఘవుని
సందర్శించి యిట్లనియె—"రాజా! మనము రహస్యముగా మాటలాడవలయు. అట్టి
సమయమున మరల నెవ్వరు చూచునో వానిని నీవు పరిత్యజింపవలయు" అట్లే యని
రాము డంగీకరింప నతడు తన నిజరూపముం జూపి "బ్రహ్మయాజ్ఞ యైనది ఇంక నీవు
స్వర్గమునకు వేంచేయు" మని చెప్పెను. అప్పుడు రామసందర్శనార్థము దుర్వాస
మహాముని వచ్చి లోపలికి బోనిమ్మని యాతని ద్వారమును బాలించుచున్న
లక్ష్మణుఁడు జ్ఞానియయ్యు శాపభయమున లోపలి కరిగి యమరాములను జూచి
వారి సంభాషణమునకు విఘ్నము గలిగించెను. అంతట మహానుభావుఁడైన
లక్ష్మణుడు తాను చేసినదోషమునకు దానే దండన విధించుకోఁ దలచి
తిన్నగా సరయూనదికిం బోయి యందు ప్రాణత్యాగము చేసి తన యన్న
యైన రామునకు సత్యప్రతిజ్ఞ డన్న మాట నిలిపెను. ఇట్లు లక్ష్మ
ణుడు చన రాఘవుడు మిక్కిలి చింతించి తనలో నావతారాంశము తనకన్న
ముందె స్వర్గమున కరుగుటంజేసి శిథిలుఁడై యొక్కకాలు పోవ మూడుపాదముల
తో మాత్రమే నిలిచియున్న ధర్మదేవతవలె నుండెను. అంతట రాముడు కుశావతీ
పురమందు శత్రుఘ్నాంకుశుని గుశుని. రంజితసజ్జనహృదయ వల్లభునిలవుని, ప్రతిష్ఠిం
చెను. అంతట రాముడు తమ్ములం గలసి ముందగ్ని వెడలుచుండ వలదని వారించు
చున్నను దమ గృహంబులు వీడి పౌరులు వెంబడింప సాకేతపురము విడిచి యుత్తర

దిశకుఁ బోయెను. అపౌరులు రాముడు తమ్ము విడుచుచున్నాడను దుఃఖముచేత కడిఘిమెుల్లలం జేసి కన్నీటిబొట్లు విడుచుచుం జనిరి. ఆపురవాసులవెంట రాముని చిత్తవృత్తి యెఱిగి వానరులు రాక్షసులుకూడ బయలుదేఱిరి. విమానములు వచ్చి గగనముమీద సిద్ధముగా నుండెను. అప్పుడు రాముడు తనతో వచ్చు ప్రజస్వర్గారోహణము చేయుటకు సరయూనది నిచ్చెనగా జేసెను. అనగా రాఘవులు ప్రజలును, కపిరాక్షసులు సరయూనదిలోదిగి ప్రాణములు విడిచిరి. ఆనదిలో దిగినజనుల సమ్మర్దము గోవుల యీతవలె నుండుటంజేసి యారేవునకు నాటనుండి గోప్రతార తీర్థ మనుపేరు కలిగెను. సురలయంశమున బుట్టి మరల సురలోకముం జేరినయా ప్రజల నిమిత్తమై యావిభుడు వేఱొకలోకమును సృజించెను. ఆవిష్వక్సేను డట్లు దశముఖశిరచ్ఛేదముం జేసి దేవకార్యము దీర్చి దక్షిణగిరియందు విభీషణు, నుత్తరగిరియందు హనుమంతుని కీర్తిస్తంభద్వయమువలె నిలిపి సర్వజన సేవ్యమైన తన పూర్వదేహముం బ్రవేశించెను.

కుశమహారాజు.

తక్కిన రఘువీర శేఖరులు జన్మముచేతనే గాక గుణముచేతగూడ దమకు జ్యేష్ఠుడైనకుశుని రత్నాదిభోగ్య వస్తువులకు భాజనము జేసి విధేయులై కొలుచు చుండిరి. రఘుకులమందు బుట్టిన వారికి భ్రాతృస్నేహ ముండుట యక్కజమా! వారు సేతుబంధనముచేతను గజశిక్షణాదులచేతను మిక్కిలి యెన్నిక గాంచియు సముద్రము తన వేఁటమీఁటనియట్లే తమహద్దులం దాటరైరి. కుశుడు కుశావతీపురమును బాలించుచుండ నొక్కనా డర్ధరాత్రమున శయ్యాగారమున దీపము కణికవలె వెలుగుచుండ భర్త గ్రామాంతరము వెళ్ళగా నలంకారములు లేకయుండు స్త్రీవలె నొకానొకయింతి మెలకువ వచ్చినసమయమున కుశునికిఁ గనఁబడెను. ఆయింతి యారాజుకట్టెదుట నిలిచి రాజా! జయము జయమ్మని పలికెను. పలుకుటయు రామనందనుఁడు లేచి పానుపుమీద గూర్చుండి తలుపులు గడియలువేసి బిగించియుండగా నద్దమున నీడవలె లోపలఁ బ్రవేశించినయామెలనాగం జూచి యిట్లనియె—"నీకడ యోగప్రభావ మేమియుం గనబడదు. ఆవరణముతో గూడియున్న యీ గృహ మెట్లు ప్రవేశింప గలిగితివి? మంచుచే బీడనొందిన తామరపువ్వువలె నీ వత్యంతము

దుఃఖాకృతి దాల్చితివేల? కల్యాణీ! నీవెవ్వతవు? ఎవ్వని భార్యవు? నాకడకువచ్చుటకు కారణమేమి? రఘుకులప్రభూతు లగురాజులు జితేంద్రియు లనియుఁ బరకాంతా విముఖు లనియు నీ వెఱుఁగనారేమి?" అనవుడు న్నిర్లోపిస్సైన యాయింతి యిట్లనియె.— "రాజా! నీతండ్రి సాకేతనగరమందలి ప్రజలనెల్ల దోడ్కొని స్వర్గపథమునకుం బోవుటంజేసి యానగరము పతి లేని దయ్యె. ఆనగరమునకు నే నధిదేవతం జుమీ! నిరంతరకల్యాణ వైభవోత్సవంబులచేత మున్ను నేను స్వర్గపురిని మించియుండియు సకలసౌభాగ్యంబులకుఁ బుట్టినిల్ల నయ్యు, భానువంశస్థుఁడవు, బ్రతాపవంతుఁడవు నీ వుండఁగా నే ననాథనై దిక్కుమాలిన దాననై దీనదశ నందవలసె. భానుఁ డస్తమించినపిదపఁ బ్రచండమారుతముచేతఁ జెదరిపోయిన మేఘములు గలసంధ్యవలె మేడ లెన్నో విఱిగిపడుటచే నయోధ్యాపురము పాడుపడి యున్నది. పూర్వము ఘల్లుఘల్లుమను నందెలు మొఱయ నభిసారికాజన మేవీథులయందుఁ దిరుగాడు చుండునో యావీథులలోనే నక్క లాహారము వెదకుకొనుచు కూతలు పెట్టుచున్నవి. మున్ను జవ్వనులు జలక్రీడాసమయములఁ జేతులంజఱచుటవలన మృదంగగంభీర ధ్వనుల నెసఁగుదీర్ఘికలలోని జలము నేఁడు వనమహిషములు కొమ్ములం గ్రుమ్ముట వలన నాక్రోశించుచున్నవియుంబోలె నున్నవి. మ్రానిమేడలు కూలుటచేత నాపట్ట ణమందలిమయూరములు చెట్లమీఁదఁ గాపురముండి మద్దెలచప్పుడులు లేకపోవుట చే నృత్యములు మాని తమపింఛములు కారుచిచ్చు నెఱసులవలనఁ గాలిపోవ వనమ యూరము లయ్యె. పూర్వము పారాణి పూసికొన్న కాళ్ళతో విలాసవతు లెక్కినట్టి మేడ మెట్లు నేటికాలమున జింకలను జంపుటచే రక్తసిక్తములయిన పాదములతో బెబ్బులు లెక్కుచున్నవి. సరస్సులోదిగి యాడయేనుఁగు లిచ్చునట్టి తామరతూండ్ల తునక లందుకొనుచున్నట్లు చిత్రింపఁబడిన చిత్రపుటేనుఁగులను నేడు సింహములు తీవ్రములైన యంకుశములవంటి గోళ్ళతోఁ జీల్చి నాశనము చేయుచున్నవి. త్రాచు బాము లచ్చోట విడిచినకుబుసములు నగరస్తంభములమీద జెక్కఁబడిన స్త్రీవిగ్ర హములకొక్క స్తనాచ్ఛాదితవస్త్రములమీఁద పయ్యెదలయి యలరుచున్నవి. కాలవశమున మేడలమీఁదిగచ్చు పాకుడుపట్టి గడ్డిమొలచుటచేత చంద్రికలయునట్టి త్రిములును రవంతమైనను మార్పు జెందక మునుపటివలె నున్నను నచ్చోటఁ బ్రతిఫలిం చుటలేదు. తీగలను మిక్కిలి దయతోవంచి పూర్వము విలాసవతులు యేయుద్యాన వనములలోని పువ్వులు కోసికొనుచుండిరో యాయుపవనములందు నేడు చెంచువాండ్ర వలె క్రోతులువిహరించి లతలను బాధచేయుచున్నవి. రాత్రులు వెలిగెడుదీపముల ప్రభ మాసెను. పగలు కనఁబడెడుకాంతలముఖకాంతు లస్తమించెను. అగరుధూపన

గుగ్గులధూపధూమము లగ్రిదృశ్యము లయ్యెను. గవాక్షములయందు సాలెపురుగులు గూడు లల్లెను. స్నానపరిమళద్రవ్యములు లేనినీరు కలిగి బలిపూజలు లేనిసైకతములు గలిగి, తీరములయందు శూన్యములైన ప్రబ్బపొదరిండ్లు గలిగియుండు సరయూనదినిజూడ నా కెంతయు విచారము గలుగుచున్నది. కారణమానుషమైన దేహమును విడిచి నీతండ్రి పూర్ణుడైన పరమాత్మను జేరినచందమున నీ వీనగరమును విడిచి కులరాజధానియైన యయోధ్యకు రమ్ము. ఆరఘువంశప్రదీపకుఁ డామెకోర్కెను మెచ్చి యట్లే యగుగాక యని పలుక నామెయు సంతసించి యదృశ్యత నొందెను.

ఆరాత్రి జరిగిన వృత్తాంత మంతయు మఱునాఁడుకుశమహారాజు కొలువులో బ్రాహ్మణుల కెఱిఁగింప వారు సంతసించి కులరాజధానీదేవత స్వయముగావచ్చి వేడుట మంచిదని చెప్పిరి. ఆకుశావతీనగరమును శ్రోత్రియు లగుబ్రాహ్మణుల కిచ్చి ప్రయాణమున కనుకూల మైనశుభదినమ్మున రాణివాసమును వెంటఁ బెట్టుకొని మేఘములతోడ గాలివలె సైన్యసమేతుఁడై రాజు బయలువెడలెను. ధ్వజము లుద్యానవనములుగా నేనుఁగులు క్రీడాపర్వతములుగా రథములు మేడలుగా రాజు వెంటజనుసేన నడచుచున్న రాజధానివలె నుండెను. ఆయాతపత్రమండలముతో స్వస్థానమునకు గొనిపోవఁబడుచున్న యాసేన యుదయచంద్రునిచేత గట్టుచేర్పఁబడుచున్న సముద్రమువలె నుండెను. నడచుచున్న యామహారాజు సైన్యములు త్రొక్కుటచేత గలిగెడుబాధ సైరింపజాలక భూమి విష్ణుదేవుని రెండవపాద మైనయాకాశముకడకు బోవుచున్నదో యన్నట్లు దుమ్ము మింటివరకు వ్యాపించెను. ప్రయాణమై వెడలుటకు సిద్ధమైనపుడుగాని వెడలునపుడుగాని మార్గమధ్యమునఁగాని ప్రయాణము ముగించి యెక్కడనో యొకచోట విడియునపుడుగాని యెప్పుడుచూచిన నామహారాజుయొక్క సేన సంపూర్ణమై సకలవస్తుభరితమై యుండును. ఆమహారాజు సేన కదలునపుడు మదపుటేనుగులనుండి స్రవించెడు మదజలముచేత పొడిమట్టి తడిసి తడిమట్టియయ్యెను. గుఱ్ఱములు డెక్కలతోఁ గొట్టుటచేత తడిమట్టి పొడిమట్టి యయ్యెను.

ఆసేన దారి దప్పి వింధ్యపర్వతకటకములయందు బహువిధములుగ భిన్నమై రేవానదివలెనే తనమహారవముచేత వింధ్యగుహాముఖములు మాఱుమ్రోయునటులు చేసెను. రథనేమిధాతుపటుములచేత నెత్తని సేనాకలకలము తూర్యారావమిశ్రితముగాఁగ నారాజు పులిందులు తన కిచ్చు కానుకలను గృపాదృష్టిఁ గనుగొనుచు వింధ్యభూధరము దాటెను. పడమటకుఁ బాఱుగంగను మదపుటేనుగుల వంతెనలచే రాజు దాటుచుండ నానదిలోనుండి పైకెగురు రాయంచల ఱెక్క లప్రయత్నముగ నతనికి వింజామర లయ్యెను. పూర్వము కపిలమహామునికోపవహ్నిచేత దగ్ధకాయులయిన తన పూర్వులకు స్వర్గప్రాప్తికారణ మయి యెన్నియో యోడలు గలిగిన యాభాగీరథీనదికి నాతఁడు నమస్కరించెను.

ఇట్లు కొన్నినాళ్లు పయనము చేసి కుశమహారాజు సరయూనదీతీరమున జేరి రఘువంశపురాజులు బహుయజ్ఞములు చేసి వేదికలమీఁదఁ బ్రతిష్ఠించిన వందల కొలఁది యూపస్తంభముల గనుంగొనియెను. కుశలరాజధానియందలి యుద్యానవన వాయువు చల్లని సరయూతరంగములను స్పృశియించి కుసుమసౌరభసమేత మై బడలిన సైన్యములు గలిగిన యానృపాలు నెదుర్కొనియెను. కులకేతువు ప్రజారంజకుఁడు శత్రుహృదయశల్యము సైనయానృపాలుఁడు కదలుచున్న ధ్వజపటములు గల తనమహాసేనను నగరసమీపమున విడియించెను. సుందు వేసఁగి యెండలచే మాడిపోయిన నేలను మరల వర్షకాలమున మేఘములు బాగుచేసినట్లు రాజుచే నియోగింపఁబడినశిల్పులు బహుసాధనములతో పురియును క్రొత్తదానిం జేసిరి. అంతట రఘుప్రవరుఁడు వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులతోఁ గలిసి యుపవాసముండి బహుదేవాలయములు గల యాపురమునకు పశూపహారములతో సపర్యలు చేసి పురప్రవేశము చేసెను. కాముకుఁడు కాంతాహృదయమును జొచ్చుతెఱంగున నప్పుడాపుఁడు రాచనగరుఁ జొచ్చి యనుచరుల కెల్ల వారివారికి యోగ్యము లయిన నెలవు లిచ్చి బహుమానములు చేసి సత్కరించెను. లాయముల నాశ్రయించిన గుఱ్ఱములుగలిగి స్తంభములకుఁ గట్టఁబడిన యేనుఁగులు గలిగి సకలవస్తుసమృద్ధములైనయంగళ్లు గలిగి యానగరము సర్వాభరణ భూషితయైన యంగనవలె నుండెను. రఘువంశపురాజులనాఁటి శోభయంతయు మరలఁ బ్రాపించిన యాపురమందు వసియించి యానృపశార్దూలుఁడు దేవేంద్ర కుబేరుల పదవులయందు సహితము నిస్పృహుఁడై యుండెను. రత్నములుగూర్చిన యుత్తరీయములు ధరించి మెడలో హారములు తాల్చి యూపిరి విడచినమాత్రమునఁ సడలునట్టి సన్నపయ్యెదలు ధరించి వేసము లింక మార్పవలసినదని యాతనిప్రియ రాండ్రకుఁ దెలుపుటకో యన గ్రీష్మకాల మాసన్న మయ్యెను. అగస్త్యనిలయమైన దక్షిణపుదిక్కునుండి సూర్యుఁ డుత్తరదిక్కునకు రాఁగా హిమవత్పర్వతము మహానందశీతలబాష్పవృష్టి గురిసెనో యన హిమజలము స్రవింపఁదొడఁగెను. ప్రణయ కలహములచేత నధికసంతాపమొందు దంపతులట్లు గ్రీష్మకాలమునఁ బట్టపగలు మిక్కిలి తపించెను. రాత్రి మిక్కిలికృశియించెను. అత్తరి గృహదీర్ఘికలలో నీరింకిపోయి స్నానములు చేయునంగనలకు మొలబంటి యయ్యెను. పాకుఁడు గట్టినయడుగు మెట్లు కనఁబడఁజొచ్చెను. తామరపువ్వులకాడలుకూడ గనఁబడెను. సాయంకాలమున నుద్యానవనములయందు పరిమళంబులు వెదజల్లుచు వికసించునొక్కొక్క మల్లెమొగ్గమీఁద నించుకసేపు నిలిచి ధ్వనిసేయు తుమ్మెదం గన నది యాపువ్వులు లెక్కపెట్టుచున్నదో యన్నటుల దోఁచును. ధనవంతులు ధారాగృహములయందుఁ జేరి ధారాయంత్రములనుండి చల్లనినీటితుంపురులు మీఁదఁ బడుచుండ మంచిగంధపునీటఁ గడిగిన చలువరాతి పలకలమీఁదఁ గూరుచుండి యానిదాఘసమయమును గడపిరి.

ఆసమయమునందు రాజు రాజపురాళ్లను ఉయ్యాల లూఁగుతరంగములుగల సరయూనదిలో నంగనాజనసహితుఁడై జలక్రీడ సేయఁ దలఁచెను. నదిలో నున్న మొసళ్లను బెస్తవాండ్రు పట్టి తేఁగా నిర్భయముగా నున్న యాసరయూనదియొక్క తటమున గుడారములు వేయించి మహోత్సవముతో నదియం దతఁడు విహరింపఁ జొచ్చెను. గట్టుమీఁదినుండి మెట్లదారిని విలాసవతులు దిగునప్పుడు కాలియందెల చప్పుళ్లవలనను నొండొరుల దండకడియముల రాపుడులవలనను రాజహంసలు బెదరి పారిపోయెను. అంగనలు జలక్రీడ సేయుచుండ నది యుల్లాసముతోఁ జూచుటకు రాజు నావమీఁద నెక్కెను. పడఁతులు నీళ్ల దిగి చల్లులాడుచుండ రాజు తనకు వింజామర వీచుచున్న కిరాతాంగనం జూచి యిట్లనియె. "ఓసీ! యటు చూడు. నాయంతఃపురాంగనలు వందలకొలఁది వచ్చి క్రీడించుటచే వారియంగరాగంబు కరఁగి నీటఁ గలియ సరయూప్రవాహము మేఘములతోఁ గూడిన సంధ్యాకాలమువలె ననేక వర్ణములు గలిగియున్నది. జలక్రీడాసమయమున శ్రోణములనుండి జారిన దిరిసెనపువ్వులు నదీప్రవాహమునంబడి తేలి పాచిని దినుటకుఁ బయకు లెత్తెడు మీనములకుఁ గొంతభ్రాంతిని గలిగించెను. జలము నొండొరులపైఁ జల్లుకొను వేడ్కలోఁ దగిలియుండుటచేతను జలబిందువులు ముత్యాలవలె రాలుచుండుటచేతను ముక్తాహారములు తెగి ముత్యములు రాలుచున్నను అంగనలకాసంగతి తెలియకపోయెను. అంగనల బొడ్డు సుడిని బోలుచున్నది. కనుబొమలు తరంగలఁ బోలుచున్నవి. పయోధరములు చక్రవాకముల మీరుచున్నవి. అవయవముల కుపమానముగాఁ బోల్పఁదగిన సమస్త వస్తువులు వీరిసమీపమందె యున్నవి. జలమునుండి బయలుదేఱుచున్న ధింధిమిధ్వనము స్త్రీలుపాడుపాటలతోఁ గలిసి తీరమున తమపింఛములు విప్పి యాడుచున్న నెమిళ్లకింపుగా మధురమై యొప్పెను. అంగనలు చేతు లెత్తి జలము నొండొరులమీఁదఁ జల్లుకొనుటచేత నాజలము మొగంబులపైఁ బడ కరఁగినకుంకుమతోఁ గలిసి నీటిచుక్కలు కురులకొనలనుండి రక్తబిందువులవలె రాలుచున్నవి. ఆయింతులు జలక్రీడచే నెంతోయలసియున్నను మకరికాపత్రములు కరిగియున్నను కురులు చెదిరియున్నను వారిమొగము లెంతో శోభాకరములై యున్నవి" అనిపలికి యడవియేనుఁగు తాను త్రెంచిన తామరతూడు మెడను వైచికొని యాఁడయేనుఁగులం గూడి విహరించునట్లు కుశమహారాజు నావ దిగి నీటఁ బ్రవేశించి మెడలో ముత్యాలహార మల్లలనాడ స్త్రీలతోఁ గలిసి క్రీడించెను. అటు లా స్త్రీలు రాజును గూడి యెంతయుఁ జక్కఁగ గనఁబడిరి. ముత్యమే నయనాభిరామము గద! అదియింద్రనీలమణితోఁ గలిసినప్పుడు దానిని వర్ణింపఁ దరమా! అంతట నయ్యంగనలు పసిఁడి చిమ్మనగ్రోవులతో రంగునీళతనిపైఁ జిమ్మ జేగురునీటితోఁ గలిసి యున్న మహాపర్వతమువలె నతఁడు శోభిల్లెను. ఆయేటిలోఁ దనయంతఃపురాంగనలం గలిసి క్రీడించు నానృపతి యాకాశగంగలో

సుస్త్రీలతోఁ గలిసి క్రీడించు సమయంబున నట్లుండెను. ఎవ్వరిది తొల్లి యగస్త్యుని వలన రాముఁడు వడసి రాజ్యముతోఁగూడఁ గుశునకిచ్చెనో యాజయప్రదమైన రత్నాభరణము నీటిలో మునుఁగునప్పుడు తెలియకుండ జలములంబడెను. అప్పుడు తృప్తిగా స్నానము జేసి గట్టున నున్నకుటీగృహంబున కరుదెంచి యలంకారములు పెట్టుకొనుసమయంబున దివ్యరత్నాభరణము లేదని తెలిసికొని యతఁడు దీనుఁ డయ్యెను. ఆభరణము జయప్రదమును జనకదత్తంబును దివ్యంబును నగుటచేత నతఁడు దానికై విచారించెను. కాని లోభముచేతఁ గాదు. ఉదారచరిత్రులకు నగలుఁ బువ్వు ములు సమానములే గదా. ఆభరణమును వెదక సమర్థులైన బెస్తవాండ్రు నతఁడు నియోగింప వారు మిక్కిలి శ్రమపడి వెదకివెదకి కానక విసికి రాజుకడకుఁ బోయి యిట్లు చెప్పిరి. స్వామీ మేము మిక్కిలి శ్రమచేసి వెదకితిమి గాని యది కనబడ లేదు. ఈనదిక్రింద కుముదుఁ డనునాగుఁ డున్నవాఁడు అతఁడు లోభమున దీనిని హరియించియుండవచ్చును. ఆపలుకులు విని కుశుఁడు మిక్కిలి కనలి యానాగుని నాశముఁ జేయుటకై గరుడాస్త్రమును వింట సంధించెను. అలుగు వింటఁ దొడిగినతోడనె యానది మిక్కిలి కలఁగి గోతిలోఁ బడినయడవియేనుగువలె ఘోరరవము చేసెను. మథింపఁబడిన క్షీరసాగరమునుండి లక్ష్మీసమేతముగఁ గల్పవృక్షము పొడమినట్లు హ్రదమునుండి కన్యాసమేతుఁడై భుజగరాజు కనఁబడెను. ఆభుజగరాజు తనకు సమర్పించుటకై తెచ్చిన యయ్యాభరణ మతనిచేతఁ గని కుశుఁడు ప్రసన్నుఁడై గారుడాస్త్ర ముపసంహరించెను. మహాపురుషులు ప్రణతులయెడ దీర్ఘక్రోధులు కారుగదా. కుముదుఁడు మిక్కిలిమానవంతుఁడైనను శత్రుమర్దనుఁడైన యాకుశునికడ శిరము వంచి యిట్లనియె. "రాజా నీవు కార్యాంతరముచేత మనుష్యరూపము దాల్చినవిష్ణునిపుత్రుఁడవు. అట్టి నీప్రీతికి భంగముచేయుటకు నే నెంతవాఁడను. ఈమె నాచెల్లెలు. ఇది తనబంతి మీఁది కెగరవైచి దానింబట్టుకొనుటకై చేయిచాచి మీఁదికి చూచుచుండ నంతలో మింటనుండి చుక్కవలె నీయాభరణంబు చేతబడ దానిం బుచ్చుకొనియెను. రాజా! జ్యాకిణాంకమై భువనరక్షాపరిఘమై యాజానులంబియైన నీబాహువునందు మరల నీయాభరణంబు గూర్పుము. ఈనాచెల్లెలు నీయెడఁ జేసినదోషమును పోగొట్టుకొనుటకు శాశ్వతముగా నీపాదసేవచేయ దలంచికొన్నది. కాన నీకుముద్వతిని మణిని గూడ స్వీకరింపుము." అని యతఁడు దానికి భూషణ మొసఁగెను. నీవు శ్లాఘ్యబంధుఁడవుగదా యని రాజతని బహూకరించెను. పిమ్మట బంధుసమక్షమున భుజగరాజు కుశునకు కుముద్వతినిచ్చి వివాహము చేసెను. మంగళకంకణశోభితమైనమానిని హస్తముగ్రహించి కుశుఁడగ్నికి ప్రదక్షిణము చేసెను. మంగళతూర్యారవములు సెలఁగెను. మేఘములు సుగంధపుష్పవృష్టి గురిసెను. జగత్రయగురువైనరామునకును బరమపావనచరిత్రయగుసీతకును నందనుఁడైన కుశమహారాజు భుజంగరాజునకుఁ జుట్ట మయ్యెను. తక్షకుని కైదవతరమువాఁడైన కుముదుఁడు కుశునకు బంధు వయ్యెను.

అతిథిమహారాజు.

కుముద్వతి కుశునివలన నతిథి యనుకుమారునిం గనియెను. తేజంబునం దండ్రినిం బోలిన యాయతిథినృపాలుడు దక్షిణోత్తరమార్గములను సూర్యుండు వెలయించునట్లు తండ్రియొక్కవంశమును దల్లియొక్కవంశముగూడ వెలయించెను. అర్థశాస్త్రవేత్తలలో నగ్రగణ్యుండయిన కుశుండు మొట్టమొదటం దనకుమారుని వంశక్రమాగత విద్యలయందుం గుశలునిం జేసి పిదప రాజకన్యలను బాణిగ్రహణ మొనర్చునట్లుం చేసెను. తనకులధర్మమును నెరపం దలంచి దేవేంద్రునకు సహాయము చేయంబోయి దుర్జయుండను నసురునిం దాంకి వానిం జంపి కుశుండు వానిచేతదానుగూడ నిహతుడయ్యెను. వెన్నెల కువలయానందప్రదాయకు డైనచంద్రునితో బోవునట్లు భుజగవల్లభు డైనకుముదుని చెల్లెలు కుముద్వతి మగనితో సహగమనము చేసెను. వారిద్దఱలోం గుశుడు దేవేంద్రునర్ధసింహాసనము నధిష్ఠించెను. కుముద్వతి శచీదేవికి సఖియై పారిజాతవృక్షమునం దొకపాలు గొనియెను. సంగ్రామంబునకు బోవునప్పుడు తమ రాజు కుశుడు చెప్పినమాటలు జ్ఞాపక ముంచుకొని వృద్ధమంత్రులు నికుమారుడైనయతిథిని రాజ్యప్రతిష్ఠితుం జేయ దలచి శిల్పుల రావించి పట్టాభిషేకసమయమునకు నుచితమైన యొకరమ్యవేదికను, నాలుగుస్తంభములు గలయొక మనోహరవిమానమును నిర్మింప బనిచిరి. అనంతర మతనిని భద్రపీఠముమీద గూర్చుండబెట్టి పుణ్యతీర్థజలములతో నిండినసువర్ణకుంభములు చేత బట్టుకొని వృద్ధమంత్రు లాతనిప్రక్క నిలిచిరి. అత డవిచ్ఛిన్నకల్యాణపరంపర ననుభవించునని యాసమయమున నవిచ్ఛిన్నముగ మ్రోసిన మంగళతూర్యరావములు తెలిపెను. యవాంకురములు, గరికెయు గలిసినమఱ్ఱిపట్టము లేతచిగుళ్ళను జ్ఞాతులును వృద్ధమంత్రులును సమర్పింప నతడు నీరాజనవిధిని గాంచెను. అంతట బ్రాహ్మణులు పురోహితుం బురస్కరించుకొని జయప్రదములైన యథర్వణమంత్రములచేత జయశీలుడగునతని కభిషేకము చేయ దొడగిరి. అతని శిరంబున నభిషేకసమయంబున బడినజలము గగనమునుండి మహాదేవుని తలమీద బడుగంగాజలముం బోలెను. చాతకంబులు పొగడుటచేత వృద్ధిపొందెడు మేఘుడువలెనే వందిమాగధులచేత స్తుతియింపబడ యారాజు మిక్కిలి శోభిల్లెను. వర్షజలముచేత విద్యుదగ్ని వర్ధిల్లినకరణి మంత్రపూతజలముచేత నారాజు దేదీప్యమానుడై వెలసెను. పట్టాభిషేకము సమాప్తమగుడు నారాజు స్నాతకులకు వారివారి యజ్ఞములకు గావలసినధన మిచ్చి పంపెను. ఆస్నాతకు

లందఱు నాతని దీవించిరి. పట్టాభిషేకమహోత్సవసందర్భమున నా రాజు చెఱసాలలో నున్నవారిని విముక్తులఁ జేసెను. మరణదండన విధింపఁబడిన వారిని దండింపక విడిచెను. పశువులపై బరువు వేయకుండునట్లును నావులం బాలు పిదుకకుండునట్లును శాసించెను. పంజరములలోనున్న చిలుకలు మొదలుగ వినోదముకొఱకుఁ బెంచు కొనుచున్న పులుగులు విముక్తములై స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగ జొచ్చెను. అనంతర మా రాజు విమలవస్త్రశోభిత మైనదంతపుఁ బీఠముమీఁదఁ గూర్చుండి యలంకారము చేయించుకొనఁ జొచ్చెను. అంతట నలంకారము చేయువారు తాము స్వయముగఁ గొన్నినగలు దాల్చి చేతుల బరిశుద్ధజలములం గడిగికొని ధూపములచేత నాతనితల వెండ్రుకల నున్నతడి నార్చిరి. విరులదండలు ముత్యాలసరులు గల యాతనివాళిలోఁ బద్మరాగమణిమయమైన భూషణములను వారమర్చిరి. అగరుతోఁ గలిసినమంచి గంధ మాయనమేన నలంది గోరోచనముతోడ చిత్రములైనపత్రములను వ్రాసిరి. మేన భూషణములు దాల్చి మెడలో విరిదండ లిడికొని హంసచిహ్నములుగల దుకూలములు గట్టి నరపాలుఁడెంతయు మురిసెను. తనయలంకార మంతయు బంగారపుటద్దమున రాజు చూచుకొనెను. సూర్యోదయమున మేరుపర్వతమునఁ గనుపట్టుకల్పవృక్షప్రతిబింబమువలె నాతనిప్రతిబింబ మాయద్దమునఁ గనబడెను. పార్శ్వవర్తులు రాజచిహ్నములను హస్తముల ధరించి వెంటరా నారాజు దేవేంద్రసభను బోలెడు తన సభామంటపమున కరిగెను. బహురత్నఖచిత మైనపాదపీఠము గలిగి డంబు మీఱెడు మేలుకట్టు కలిగి పైతృకంబైన సువర్ణసింహాసనము నతఁ డధిష్ఠించెను. శ్రీవత్సలాంఛనము గలిగి కౌస్తుభమణిసమేతమైన నారాయణుని వక్షస్థలమువలె శ్రీవత్సమను పేరుగల యాతనిసభ యాతనిచే మిక్కిలి శోభిల్లెను. ప్రసన్నముఖమును మందహాసపూర్వకభాషణమును గల యాతనిం గని యనుజీవుల విశ్వాసమే మూర్తీభవించినదని తలంచిరి. కల్పవృక్షములవంటి పతాకములు గలిగిన యానగరమును నైరావతమువంటి యేనుగుపై నెక్కి తిరుగుచు మహేంద్రసమానుడైన యానరపాలు డాపురము నమరావతివలెఁ జేసెను. స్వచ్ఛకాంతుల నీనుధవళాతపత్ర మతని శిరముపై వెలసి పూర్వరాజవియోగముచేత బొక్కుచున్న పౌరుల సంతాప మడంచెను. అగ్నిలో ముందు పొగయుఁ బిమ్మట మంటయు బుట్టును. ముందు సూర్యుఁ డుదయించును. పిమ్మట కాంతి జనించును. అట్టి తేజములయందలి లక్షణముల నుమించి యతఁడు మొదటనే సర్వగుణములతో నుద్భవించెను. ఆయయోధ్యాపురమందుఁ గల దేవాలయములలో నతఁడు గావించునర్చలకుఁ బొంగి దేవత లావిగ్రహములలో బ్రవేశించి యతని ననుగ్రహించిరి. అభిషేకసమయమున తీర్థజల

ముచేఁ దడిసిన వేదికమీఁద తక్కి యాఱునంతలోనే యతని ప్రతాపము సముద్రతీరమును వ్యాపించెను. గురువైన వసిష్ఠుని మంత్రశక్తియు ధనుర్ధరుండైన యారాజు బాణశక్తియుఁ గలిసి పనిచేయుచుండ బడయుట కసాధ్యము లయిన కోరికలు భూమండలమునఁ గలుగునా? ధర్మకోవిదుఁడైన యారాజు వాదిప్రతివాదుల వాదములను సంశయము తీఱునంతవఱకు నప్రమత్తుఁడై విని వ్యవహారములు తీర్చుచుండును. మున్ను జనకునిచేత శ్రావణమాసపునదులువలె వృద్ధిఁజెందిన ప్రజలు నేఁడు తత్కుమారుఁడైన యారాజుకాలమున భాద్రపదమాసపునదులువలె మునుపటికంటె వృద్ధి నొందిరి. అతఁ డేది పలుకునో యది యబద్ధము కాదు. అతఁ డేది యిచ్చునో యది మరల గ్రహింపఁడు. శత్రువులను మొదట జయించి తర్వాత వారల రాజ్యప్రతిష్ఠితులఁ జేయును. వయస్సు రూపము విభూతి యనునవి యొక్కొక్కటిగ నున్నను గర్వము గలిగించును. ఇవి యన్నియు నతనియం దున్నను రవంత యైనను గర్వము గలిగింపలేదు. అతఁడు క్రొత్తగా రాజ్యమును బ్రాపించినను వేరు దృఢముగా నాటుకొన్న వృక్షమువలె నచలుఁడై ప్రకృతిజనరంజకుఁడై యుండెను. బాహ్యశత్రువులు నిత్యులు గాక దూరముననే యుందురు. అంతశ్శత్రువు లెప్పుడు సమీపమందె నిత్యులై యుందురు. కావున నతఁడు ముందుగా నరిషడ్వర్గమును జయించెను. లక్ష్మి స్వభావమునఁ జంచలయయ్యు నొరగల్లుమీఁది హేమరేఖవలె బ్రసన్నముఖుండైన యారాజునందు స్థిరముగా నిల్చెను. శౌర్యము లేని నీతి పిరికితన మగును. నీతిలేని శౌర్యము క్రౌర్యమగును. కాన నతఁ డా రెండును గలిగి కార్యసిద్ధి బడయ నెంచెను. మేఘచ్ఛన్నుఁడు కాని సూర్యునట్లు రాజు చారు లనెడు దీప్తులు గలిగి యెల్లయెడల బ్రకాశించుచుండ రాజ్యమం దతనికి గనపడని పని యేదియు లేకపోయెను. రాజులు రేయింబవళులు చేయవలసిన విధికృత్యముల నతఁడు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై చేయించెను. అతఁడు ప్రతిదినము మంత్రులం గూడి మిక్కిలి రహస్యముగా కార్యాలోచనము సేయుచుండును. మిత్రుల కడను శత్రులకడను గూడ నతఁడు గూఢచారుల నంపి యెల్ల కార్యములు నరయుచుండుటచే నతఁడు యథాకాల నిద్రితుఁ డయ్యు నెల్లప్పుడు మేల్కొనియుండెను. అతఁడు శత్రుఘాతకుఁ డయ్యును దుర్గమము లగు దుర్గములెన్నో కలవాఁడై యుండెను. మదపుటేనుగుల బట్టి చంపునట్టి సింగము గుహలో బండుకొనుట భయముచేత గాదుగదా. శుభమే ప్రధానముగా గలుగు కార్యములన్నియు విఘ్నమెఱుంగక కడుపులోపలనె బండువరిపైరువలె గూఢముగా సఫలమగుచుండును. కలుషరహితుఁడైన యామహారాజు ఎంత యభివృద్ధి జెందినను దుష్టపథమున నెన్నఁడు బోవఁడు. ప్రజలలో నుండునట్టి యశాంతి నడప సమర్థుఁ డయ్యు దనవర్తనము దిద్దికోవలసియున్నప్పుడు దానిని దిద్దుకొనును. గాని ప్రజలపై

నాగ్రహము పూనఁడు. శక్తిమంతుఁడైన యారాజు తనకు సాధ్యులైన శత్రువుల మీఁదనే దండెత్తి పోవుచుండును. వాయుసహాయంబు గల యగ్నిహోత్రుఁడు వనములమీఁది కరుగును గాని జలములమీఁది కరుగునా? అతఁడు ధర్మార్థకామములను సమముగా దాల్చియుండుటచే ధర్మమువలన నర్థకామములకు, నర్థమువలన ధర్మకామములకుఁ, గామమువలన ధర్మార్థములకు భంగము కలుగదయ్యెను. మిత్రులు క్షీణదశలో నున్నయెడల నుపకారము చేయఁజాలరు. ఉన్నతదశలోనున్న యెడల నపకారము చేయుదురు. కాన మానవస్వభావ మెఱిఁగిన యారాజు మిత్రమండలమును మధ్యమస్థితిలో నుంచెను. స్వశక్తియుఁ బరశక్తియు బలాబలంబులను జక్కఁగా తెలిసినవాఁ డగుటచే నమ్మహీకాంతుఁడు శత్రువుఁడు బలవంతుఁడైన పక్షమున వానిపై దండు విడియును. దుర్బలుఁడైనపక్షమున వాని నుపేక్ష సేయును. ధనవంతునె యెల్లవార లాశ్రయించుచుండుటచే నతఁడు విశేషధనము సంపాదించెను. జలముతో నిండిన మేఘమునే వానకోయిల మెచ్చుచుండునుగదా! శత్రుకార్యములు తెలియుచు నతఁడు తనపనులు చక్కఁగా జేసికొనుచుండును. మర్మము తెలిసి పగతుర మద మడంచును. తనలోపము లెవ్వరికిఁ దెలియకుండఁ గప్పిపుచ్చును. పాముపడగమీఁద నుండుమణివలె నతనిశక్తి హరించుటకు శత్రువుల కసాధ్యమయ్యెను. ఇనుము నయస్కాంతము లాఁగునట్లతఁడు శత్రువుల శక్తిత్రయమును హరించుచుండెను. అతని కాలమున సార్థవాహులు తమయిండ్లయందువలెనె పర్వతములందును, నూతులందువలెనె సరోవరములందును, నుపవనములందువలెనె వనములందును సంచరించిరి. ఒరులబారిఁ బడకుండ సంపదలను గాపాడి విఘ్నములు కలుగకుండఁ దపస్సు రక్షించి యతఁడు జనులనుండి యాఱవయంశము నుపన్నను, తపోధనులనుండి యాఱవయంశమగు పుణ్యమును సంపాదించెను. భూదేవి గనులవలన ననేకరత్నములం గని వనములవలనఁ బెక్కేనుఁగులం గని క్షేత్రములవలన ధాన్యములం గని తన్ను రక్షించి నందులకు రాజునకు జీత మిచ్చెను. వీరపురుషులనే వరియించి జయలక్ష్మి ధర్మయుద్ధవిశారదుఁడైన యారాజును నభిసారికవలె వచ్చి వరించెను. చంద్రుఁడు వృద్ధిక్షయము గూడఁ బొందుచుండును. సముద్రుఁడును నట్లే వృద్ధిక్షయములకు లోనగును. ఈరాజు వరివలె వృద్ధినే కాంచును గాని క్షయమును బొందఁడు. మేఘములు సముద్రుని జేరి జలముఁ బడసి తాము దాత లైనట్లు దరిద్రులైన యాచకు లారాజుం జేరి సంపన్నులై దాత లగుచుండిరి. తాను శ్లాఘ్యమైన కార్యము లొనర్చుచున్నను దన్నెవ్వరైనఁ బొగడినప్పు డామహారాజు సిగ్గుపడుచుండును. చంద్రకిరణములు తామరపువ్వునందుఁ బ్రవేశింపవు. సూర్యకిరణములు కలువలయందుఁ జొరవు. ఈగుణశాలి

గుణము లెల్లవారియందుఁ బ్రవేశించి యానందము గల్గించుచుండును. అశ్వమేధార్థము దిగ్విజయయాత్రకు వెడలుట శత్రువుల వంచించుటకైనను నది యతనికి ధర్మసాధక మయ్యెను. శాస్త్రదృష్ట విధానమ్మున నతఁ డటులు ప్రజాపాలనంబు సేయుచు దేవతలకెల్ల నింద్రుడు దేవుఁ డైనటులు రాజులకు నెల్ల నతఁడు రాజేంద్రుఁ డయ్యెను. "రాజా! నీవైదవదిక్పాలకుఁడవు, ఆఱవభూతమవు, ఏడవకులగిరీంద్రుడవు సుమీ" యని జనులాతనిం బొగడిరి. మహేంద్రునాజ్ఞ దేవతలు గ్రహించునటులు సామంత రాజులు ఛత్రము లావలఁ బెట్టి యాతనిశాసనమే శిరమునం దాల్చిరి. యాగాంతము నందతఁడు ఋత్విజులమనోరథములు దీర్చునటులు విశేషద్రవ్యము ,దాన మిచ్చుటచే నతని పేరును ధనదుని పేరును నొక్కటియయ్యెను. మహేంద్రుఁడు వర్షము గురిపించెను. యముఁడు రోగములు హరించెను. సముద్రములయందు నావికులకు వరుణుఁడు సేమ మొడఁగూర్చెను. కుబేరుఁడు శిరులం జేర్చెను. ఈతెఱంగున దిక్పాలకులు శరణాగతుల చందంబున నారాజుం గొల్చిరి. అద్దపతి యనునిషధరాజుయొక్క పుత్రియం దాయతిథిమహారాజు నిషధపర్వతముతో సమానమైనసారముగల నిషధుఁడను కుమారునిం గనెను. మహాబలపరాక్రమసంపన్నుఁడై ధారుణీజనుల నేలఁజాలిన యాకుమారునిం జూచి మంచివృష్టిఫలోన్ముఖమైన పంటను జూచి సంతసించునటులు సంతసించును. అతిథినృపాలుఁడు చిరకాలము సుఖము ననుభవించి రాజ్యము కుమారుని కిచ్చి స్వర్గమునకుం జనియెను. కుశునిపౌత్రుఁడైన యానిషధుఁడు జలధిగంభీరుఁడై భూమినెల్ల నేకాతపత్రముగ నేలెను. ఆనిషధునియనంతరమున నతనినందనుఁడు నలుడు రాజ్యమువహించి కసవు నేలను మదగజంబటులు పరబలంబుల కసిమసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఆనలుఁడు ఖేచరస్తుతయశస్కుని, గగనశ్యామశరీరుని, శ్రీవణమటులు ప్రియదర్శనుని నభుఁడను నందనుని గాంచెను. ధర్మతత్పరుఁడైన నలుఁడు తన కుమారునకు నుత్తరకోసలరాజ్యమిచ్చి పునర్జన్మరహితమైనపదవిఁ బడయుటకై తపోవనంబున కరిగెను. ఆనభునకుఁ బుండరీకుఁడు జనియించెను. లక్ష్మి పుండరీకాక్షుని జేరినచందమున నాపుండరీక మహారాజుం జేరెను. అతఁడు కొంత కాలము రాజ్యమేలి జగతికి క్షేమ మొనరింపఁజాలిన క్షేమధన్వనియను కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి తపోవనంబుల కరిగెను. ఆక్షేమధన్వునకు సురసమానుఁడైన దేవానీకుఁడు తనయుఁడై జనియించెను. అధికభక్తుఁడైన కుమారునిచేత క్షేమధన్వనిపుత్రవంతుఁడైనట్లె అధికవాత్సల్యముగల తండ్రిచేత దేవానీకుఁడు పితృమంతుఁ డయ్యెను. యజ్వయు గుణనిధానమునైన తండ్రి రాజ్యము కుమారునియందుఁ బెట్టి త్రిదివమున కరిగెను. అతనికొమారుఁడు జితేంద్రియుఁడై మధురవచస్కుఁడై యెల్లవారినివశము జేసికొని వైరుల

కుసైతము ప్రియముఁ జేయ్యెను. ప్రియవాక్యములు గలవానికి మృగములు సైతము లోబడునన మనుష్యులమాట చెప్ప నేల? హీనులసహవాసము చేయక పడుచువాఁడయ్యు దుర్వ్యసనంబులఁ దగులొల్లనికి నిరుపమానభుజబలముచే నతఁడు వసుమతి నేలెను. తండ్రియనంతరమున నతఁడు చతురుపాయములచేత నాల్గుదిశలను సాధించి యేలఁజొచ్చెను. అతఁడు పరలోకంబున కరుగ లక్ష్మి యాతనికొమారుఁడైన పారియాత్రు నాశ్రయించెను. ఆతనికి శిలుఁడను కొమారుఁడుదయించెను. అతఁడు రాతి పలకవంటి వక్షస్థలముగలవాఁడు. అతఁడు శత్రువులను పరాజయము బొందించియు స్తోత్రమునకు సిగ్గుపడునట్టి గుణశీలుఁడు. పడుచువాఁడైన యాకొమారుని దండ్రి యౌవరాజ్యమునందు ప్రతిష్ఠించి సుఖములఁబడసెను. రాజుయొక్క వృత్తము కారాగృహమున బంధింపఁ బడినవానివంటిదై సుఖముఁ బడయనీయదు గదా!

ఆ మహారాజు భోగంబులయందుఁ దృష్టి బడయక సొగసుగుల్కుచు తేజవరాండ్రకు భోగ్యుఁడై యుండఁదలచుచుండగానే భోగింపలేనిముదిమి వచ్చియతని నాశ్రయించెను. ఆశిలున కున్నాభుఁడను నందనుఁడుదయించెను. ఆయున్నాభుఁడు పేరునకు దగినట్లు గొప్ప నాభిగల్గి రాజమండలమునకు నాభిస్థానమై పంకజనాభుఁడట్లు వెలిసెను. అతనికి వజ్రనాభుఁ డనుతనయుఁ డుదయించెను. ఆకుమారుడు సంగ్రామమున వజ్రతుల్యుఁడై భూమండలము నేలెను. అతఁడు స్వర్గమున కరుగ నతనికుమారుఁడైన శంఖణుఁడు సింహాసన మెక్కెను. వార్ధిపర్యంత మగుమహీమండలము రత్నాలగనులు కానుకలుగా సమర్పించి యారాజుం గొలిచెను. అతనిపరోక్షమున హరిదశ్వతేజుఁడు నశ్వినీదేవతులవంటి సుందరుఁడు నగువ్యుషితాశ్వుఁ డనురాజు గద్దె నెక్కెను. ఆరాజు విశ్వేశ్వరు నర్చించుటంజేసి విశ్వ మంతయు భరియింపఁ జాలినవిశ్వసఖుఁ డను కుమారుఁడు జనియించెను. అతఁడు దండ్రితో సమానమైన తేజము గలవాఁడు. ఆనయజ్ఞునకు నాదివరాహమూర్తి యంశమున హిరణ్యనాభుఁ డనునందనుఁడుదయించెను. వాయువుం గలసినహిరణ్యరేతసుని వృక్షములు సహింపఁ జాలనట్లు శత్రువులతని తేజము సహింపఁ జాలకపోయిరి. ఆకుమారునివలన నారాజు పితృదేవతఋణము దీర్చి యాజానుబాహుఁడైన యాతనయుని రాజ్యమందుఁ బ్రతిష్ఠించి ముదిమిని వల్కలములు దాల్చి వానప్రస్థాశ్రమము స్వీకరించెను. భానువంశ ప్రదీపకుఁడును సోమయాజియు నైనయాహిరణ్యనాభునకుఁ జందమామవలె నేత్రానందము గలుగఁ జేయునట్టి కౌశల్యుఁ డనుకుమారుడుదయించెను. బ్రహ్మలోకపర్యంతము వ్యాపించిన యశము కలయాకౌశల్యునకు బ్రహ్మిష్ఠుఁ డనుకుమారుఁడు గలిగెను. బ్రహ్మవిదుఁడైన యాకుమారుని రాజ్యప్రతిష్ఠితుం జేసి యారాజు బ్రహ్మముతో నైక్యమొందెను.

ఆమహీపాలుఁడు మంచిపుత్త్రులం గని వంశాలంకారమై నేల యేలఁ బ్రజలు పీడలం దొరంగి సంతతానంద బాష్పములను విడుచుచుండిరి. అతనికుమారుని పేరు పుత్రుడు. ఆపుత్రుఁడు పుత్త్రరత్నమై నిరంతర గురుసేవాపరాయణుఁడై నారాయణ తుల్యుఁడైన తండ్రిని ధన్యుం జేసెను. ఇంద్రసఖుఁడైన యారాజు తనపుత్త్రుఁడైన పుత్త్రునిచేత వంశము తిరమగు నని తలంచి యాపుష్కరములయందు స్నానము చేసి స్వర్గపథము గాంచెను. ఆపుత్రమహారాజు పత్ని పుష్యపూర్ణిమాదినమున నిజప్రభలచేతఁ బుష్యరాగంబును దెగడుకాంతిగల పుష్యుఁడను కుమారునిం గాంచ సతనిం గని జనులెల్ల సంతుష్టులైరి. జనకుఁ డాపుష్యుని రాజ్యపదమందు నిల్పి యాత్మజ్ఞానసంపన్నుఁడైన జైమినిమహాఋషి నాశ్రయించి యాతని యనుగ్రహమువలన యోగమార్గములెల్ల నభ్యసించి జన్మరహితమైనపదవిం బడసెను. అనంతరము పుష్యునిపుత్త్రుఁడును ధ్రువసమానుఁడు నగు ధ్రువసంధి జగము నేలెను. అతఁడు సత్యసంధుఁ డగుటచే శత్రురాజులు చేసికొనినసంధి శాశ్వతమై యుండెను. మానవసింహుఁ డని చెప్పదగిన యాధ్రువసంధిమహారాజు సుదర్శనుండనుతనయుం గాంచి యాకుమారుని బాల్యమందె యొకనాఁడు వేఁటకరిగి యడవిలో సింహముచేత జంపఁబడెను. ఆసుదర్శనుఁడు దర్శతరువాతఁ గనంబడు చంద్రమామవలె దర్శనీయుఁ డయ్యెను. అట్లు తండ్రి మృతి నొందఁ బ్రజలు గతి లేకయుండుటం జూచి యమాత్యులు బాలుఁడైన సుదర్శనునికి సాకేత నగరమునకు బట్టముగట్టిరి. అప్పుడు రఘువంశము లేత చందురునితోఁ గూడిన యాకసంబు పగిది సింగపుం గొదమమాత్రమే గల యడవిపోలిక, తమ్మిపూవుతోడనే వెలయుకొలనురీతి నాచిన్నరేనితో భాసిల్లెను. ఆతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగా సర్వవిధముల దండ్రిం బోలు నని ప్రజలు తలంచి యానందించిరి. ఏనుగుపిల్ల యంతమబ్బైనను గాలి విసరినప్పుడు మిన్నెల్ల వ్యాపించు నని తోఁపదా! అతఁ డారేండ్ల వయసువాఁడైనను భద్రగజముపై నెక్కి రాజవీథులు సంచరించునప్పుడు తండ్రిమీఁది గౌరవముచేత బ్రజ లతనిని మిక్కిలి మక్కువతోఁ జూడ దొడంగిరి. ఆబాలకుడు జనకునిసింహాసనము మీఁదఁ గూర్చుండి క్రమక్రమముగా నధిక తేజోవంతుఁ డయ్యెను. బాలుఁడగుటచేత సింహాసనముమీఁదఁ గూర్చున్నప్పుడు క్రిందికిదిగఁజారి యడుగున సువర్ణపాదపీఠము నంటకయుండునట్టి యాతని యొజ్జని లేఁత పాదములకు సామంతరాజులు తమకిరీటములు దగులునట్లు నమస్కరించిరి. మిక్కిలి చిన్నదైనను విరివిగ గాంతుల జిమ్ముచున్నయెడల నీలమును మహానీల మందురుగదా! అట్లే రాజు బాలుఁడైనను బ్రసిద్ధుఁ డగుటం జేసి మహారాజశబ్ద మతనికిఁ దగి యుండెను. చెక్కులమీఁద జుల్పములు వ్రేలుచుండ ముద్దులు మూ

టఁగట్టునట్టి యాతని మొగమునుండి వెడలునట్టి మాటలు సముద్రతీరమందైనను జెల్లుచుండెను. సువర్ణపట్టబంధముతోడను, శృంగారతిలకంబుతోడను విరాజిల్లు నాతని సుందర మొగంబును శత్రురాజపత్నుల ముఖతిలకంబులను జెరిపివేయఁజాలిన యాజ్ఞల నొసగుచుండును. దిరిసెన పువ్వుకంటె మెత్తనైన నగలు దాల్చినప్పుడు నైతము మిక్కిలి శ్రమపడునట్టి యాతని మేను ప్రతాప సహాయముచేతఁ గదా మహీమండల భారము దాల్పఁగలిగెను. పలకమీఁద వ్రాసిన యక్షరములు నేర్చుకొనునంతలోపుననే వృద్ధులసహవాసమున నతఁడు దండనీతినెల్ల నేర్చుకొనెను. కాడితోఁ బోల్పఁదగినయవస్థ నొందకమునుపే, జ్యాకిణాంకములు తాల్పకమునుపే, ఖడ్గమును బట్టకమునుపే యాతని బాహువు భూమిని,ధరించి రక్షింపఁ దొడఁగెను. ఏండ్లు ముదిరినకొలది నారాజున కవయవపూర్తి యగుటయేగాక, ప్రకృతిజనానంద కరములైన గుణములుకూడ క్రమక్రమముగ వర్ధిల్లెను. అతఁడు గురువుల కాయాసము కలుగకుండఁ త్రివర్గమూలకమైన విద్యాత్రయమును సులభముగ నేర్చెను. జన్మాంతరమందు బడసిన శాస్త్రసంస్కార ప్రభావముచేతనో యన్నట్లు ప్రకృతి జనులను, మంత్రులను, సులభముగ స్వాధీనపఱుచుకొనెను. కాయముయొక్క యుత్తరార్ధమును విశాలముగఁ జేసి జుట్టు ముడివైచి యెడమతొడ కొంచెమువంచి విల్లు చేతఁబట్టి నారి చెవియంత లాగి బాణము సంధించి విలువిద్య నేర్చి యవ్విభుఁడు ప్రశంసనీయుఁ డయ్యెను. విలాసవతులు నేత్రములతోఁ ద్రావఁదగిన మకరందము, రాగబంధప్రవాళముగల మన్మథవృక్షమునకుఁ బుష్పము, సకలావయంబులకును నిర్వ్యాజమైన భూషణము, మొట్టమొదటి శృంగారపదమునైన యౌవనము నతఁడు ప్రాపించెను.

దూతికలు చక్కఁగా వ్రాసి తెచ్చి చూపినచిత్తరువులం గని యత్యంతరూపవతులైనవారి నేరి రాజునకు మంచిసంతానము గలుగవలెనను కోరికతో మంత్రులు తీసికొనివచ్చిన రాచకన్నియలను దర్శనీయుఁడైన సుదర్శనభూవిభుఁడు మునుపే పరిగ్రహింపఁబడిన భూలక్ష్మీదేవులతోఁగూడఁ బరిగ్రహించెను. అనంతరము సుదర్శనుఁడు కొంతకాలము రాజ్యమేలి యగ్ని తేజుఁడైనయగ్నివర్ణుఁ డనుతనకుమారుని దనరాజ్యపదమందు నిలిపి వార్ధక్యమునందు జితేంద్రియుఁడై నైమిశారణ్యము జేరెను. అచ్చట పుణ్యతీర్థములచేత దీర్ఘికలను, బర్ణశాలలచేత సౌధములను, దర్భలచేత హంసతూలికాతల్పములను, మఱచి యతఁడు తపముచేసెను. తండ్రి శత్రువులం గెలిచి ధాత్రి నిష్కంటకముచేసి తన కప్పగించినకారణమున నగ్నివర్ణుఁడు కష్టపడకుండ కడు సుఖమున రాజ్య మేల జొచ్చెను

అగ్నివర్ణమహారాజు.

అగ్నివర్ణుఁడు కొంతకాలము కులోచితధర్మప్రకారము రాజ్యమేలి యనంతరము రాజ్యభారము మంత్రులయందు బెట్టి స్త్రీవిధేయుడై జవ్వనము గడుపజొచ్చెను. భోగపరాయణుడై నిచ్చలు జవరాండ్రం గూడి మెలగు నా కాముకుని యింట నిరంతరము మృదంగధ్వానము సెలగెను. ఉత్సవములపై నుత్సవములు జరుగజొచ్చెను. నిరంతరవిషయాసక్తుడైన యానరపాలుఁ డింద్రియసుఖంబుల క్షణ మేని విడిచియుండ నొల్లక తన్ను జూడగోరు ప్రజలకు దర్శన మియ్యక యంతిపురమందె యెల్లప్పుడుండ జొచ్చెను. మంత్రులబలవంతముచేత నతఁ డొకవేళ ప్రజలకు దర్శన మియ్యగోరినను వారికి మొగము గనబఱుపక గవాక్షమునుండి పాదము చాచి చూపి యదే తన దర్శనముగ భావింపవలసిన దని చెప్పును. కోమలనఖకాంతులచేత నెఱ్ఱనై లేతయెండ పర్వినతామరపువ్వువలె నొప్పు నా మహారాజు పాదమునకే యనుజీవు లందఱు నమస్కరించుచు వచ్చిరి. విలాసవతుల జలక్రీడలచేత గలగినకంజాతములు కలిగి తీరములయందు సురతగృహములు కలిగినదీర్ఘికలయందు నవమదనతుల్యుడైన యారాజు క్రీడించుచుండును. ఆజలక్రీడలచేత గన్నుల కాటుకయెల్ల గరగిపోవ, నధరముల లాక్షారస మెల్ల చెరగిపోవ, సోయగపుంజవరాండ్రు రాజున కింతింత యనరాని యానందము గల్గించిరి. చక్కగా వికసించిన తమ్మికొలను నాడుయేనుగుతో గలిసి మగయేనుగు చొచ్చునట్లు తియ్యని తేనెవాసనలు, గొల్పుపానభూములను రాజు ప్రియురాండ్రతో జొచ్చును. ప్రియురాండ్రు వేడ దననోటనున్న యాసవము వారి కిచ్చును. వకుళవృక్షమట్లు మరల వారి పుక్కిటనున్న యాసవము గ్రహించును. ఆనరపాలుని తొడమీద నెల్లప్పుడు రెండుపదార్థము లుండును. మధురస్వరము గలవీణ యొకటి; హొయలు గుల్కెడుజవ్వని యొకతె. హారము లల్లలాడ సువర్ణకంకణములు ఘల్లుఘల్లు మన వీణలు వాయించి నృత్యములు సలుపునట్టి నెఱజవ్వనుల కతడుయభినయంబులయందు గురుసన్నిధానమందె తప్పులు దిద్ది వారికి సిగ్గు గలిగించుచుండును. నృత్యము చేయుటచేత మిగుల నలసిసొలసిన ప్రియురాండ్రచెమ్మటలు పోవునట్లు తననోటితో నూది యాయాసముపనయించి తా నర్ధపతికంటె నమరపతికంటె నతిధన్యు డని తలచి మురియుచుండును. అతడు ప్రణయజనమును నప్పు డప్పుడు వంచింప వా రతనిని జిగురుటాకులవంటి మునివ్రేళ్ళతో బెదరించియు గోపించియు కనుబొమలు విఱిచియు, మొలనూళ్ళతో బంధించియు నానందము గలుగ జేయుచుందురు. వెలయాండ్రు నతఁడు

కూడఁ దలచుకొన్నప్పుడు భార్య లది యెఱింగి వారింప
లేక చేతిలోనికలము చెమటచేత జారుచుండ దదేకధ్యా...
వ్రాయుచుండును. వంచకుఁ డైనయారాజు రాత్రి ప్రణయకోపము దాల్చిన
కాంతలను బ్రసన్నుల జేసికొనుటకై వేకువను వారికడకు బోయి కేలు మోడ్చి
నమస్కరించుచుండును. ఆనమస్కారమె వారికి మరల నలుకు రెండురెట్లు జేసెను.
అతఁడు స్వప్నములలో సవతులపేరు లెత్తినప్పుడు వానియిల్లాండ్రు వానివైపు
బన్నుండక రెండవప్రక్కకు జరిగి కన్నీటఁ బాన్పుతడియ జేతికంకణాలు విరిచి
క్రింద బారవైచుచుందురు. ఇంటియొద్ద భార్యలున్నగింతు రనుభయమున దూతికలు
మార్గములు జూప లతాగృహముల కరిగి యాభోగపరాయణుఁడు దాసీజనులతోడ
నతిరహస్యమున గ్రీడించుచుండును. అతఁడు మందమతిచేత భార్యల దప్పుపేళ్ళతో
బిలువ వారు నాథా! ఆమె కబ్బినభాగ్యమె మాకు నబ్బునటుల మమ్ముగూడ పిలువు
మని ప్రార్థించుచుందురు. అంగనలకాళ్లకు దానే స్వయముగా లత్తుక కూర్చు
చుండును. చంచలచిత్తుఁ డగుటచేత నది సగము చేసి మరల నంశుకము జారుటచే
మేఖలాసహితమై కన్నులవిందు సేయు నితంబమువంక దృష్టి బఱపును. ప్రియు
రాండ్రు నిలువుటద్దములయందు నిలిచి భోగచిహ్నములు చూచుకొనుచుండ నతఁడు
కానుండ వచ్చి వారివెనుక నిలిచి నవ్వెను. అద్దములో వారతనిమొగ ప్రతిబింబమును
జూచి సిగ్గుపడుచుందురు. దేవేంద్రుని మించినరాజవేషంబు ధరియించి యది యద్ద
మున జూచుకొనునప్పుడు సైత మారాజు తన మేనిమీద భోగచిహ్నము లనియెడు
భూషణములు ధరించునప్పుడు పొందినంత యానందము పొందడు. మిత్రకార్యంబు
పేర్వలయునని మిషపెట్టి యాకాముకుడు పరకాంతనిమిత్తము పోవుచుండ నది
యెఱిగి యాతనియిల్లాండ్రు నీతొందర నడకవలననే నీదురభిప్రాయము తెలిసెను.
శఠుడా! నిలు నిలు మని సిగబట్టియాపిరి. రహస్యముగ నతఁడు రాత్రి ప్రియురాం
డ్రను గూడ బోవు ననుమాట దూతికలవలన నాలనిపత్ను లెఱిగి ముందుగా
వా రాసాంకేతికస్థలమున కరిగి "కాముకా! మమ్ము మోసపుచ్చ దలంచితివా!
నడు నడు" మని యింటికి దోడ్కొని వచ్చిరి. అంగనా స్పర్శ మను జంద్ర
కాంతి వంటి రాత్రి యెల్ల మేలుకొని కుముదాకరమువలె నతఁడు పవలు
నిద్రించు చుండును. ఆతఁడు కాంతలకు రహస్యముగా నంగాభినయము వాగ
భినయము నేర్పి యావిద్య వారిచేత మిత్రులయొద్ద బ్రదర్శింప జేసి యభినయా
చార్యులమించి వెలయుచుండును. ఆరాజు మెడలో నుద్దిమల్లెపూలదండలు దాల్చి
కడిమిపుష్పాదిపూత సేన బూని నెమిలియాటలమించు క్రీడాపర్వతములం దతడు

రఘుకులచరిత్రము

కటిస్నైయ లనియెడునితంబములతో హంసమాలిక లనెడు మేఖలలతో నలరారి తనప్రియురాండ్రం బోలెడుసరయూనదిని సౌరణగండ్లనుండి యమ్మహీకాంతుడు చూచి యానందించుచుండును. ఆనరనాథు డిట్లు మీనకేతనప్రేరణంబున నఖిల సౌఖ్యంబు లనుభవించుచు నాయాఋతుధర్మములను శరీరమున దాల్చి యితరకార్యములను మాని ఋతువులనుగడపెను. ఇట్లుభోగపరాయణు డైనను నారాజును శత్రువులు ప్రభావసమేతు డగుటచేత జయింపలేకపోయిరి. కానినిరంతర భోగపరంపరచేత బాధమినరోగములవలన నతడు దక్షశాపమున గృశించినచంద్రునివలె నానాటికి క్షీణించెను. అతడు వైద్యులయుపదేశములను చెవినిబెట్టడు. మద్యపానము మానడు. వనితాసంసర్గము వదలడు. వ్యసనములలో దగుల్కొన్న తరువాత వానినుండి మరలుట మిక్కిలి కష్టముగదా! మొగము తెల్లబారెను. ఆభరణములమీద నాశక్తి తొలగెను. మాట సన్నగిలెను. ఒకరిసాయమునగాని నడువలేకపోయెను. రాజయక్ష్మపీడయు కామపీడయు నొక్క తెరగుననున్నట్లుతోచెను. అప్పుడు రాజయక్ష్మరోగపీడితు డైన రాజుగల యారఘువంశము అంత్యకళమాత్రమే కలచందమామనుగూడియున్న యాకాశమట్లు బురదమాత్రమే మిగిలినగుంటవలె, వత్తికొడియేగల దీపప్రమిదరీతి నుండెను. ఆరాజునుగూర్చి ప్రజలు మాటిమాటికి నడుగుచుండుటచే మంత్రు లాతనిరోగమును బయలుపుచ్చక దాచిపెట్టిరి. అత డనేకకాంతలకు వల్లభుడయ్యు సంతానముమాత్రము బడయడయ్యెను. గాలి దెబ్బకు నిలువలేని దీపమువలె నతడెట్టకేలకు రోగబలిమికి నిలువలేకపోయెను. అతడు మృతినొందెను. ఆవార్త ప్రజల కెఱిగింపకుండ మంత్రులు మిక్కిలి రహస్యముగ నతని నుద్యానవనమునకు దీసికొనిపోయి యుత్తరక్రియల నెఱిగిన బ్రాహ్మణుల సహాయమున దహనము చేసిరి.

అంతట గర్భవతియైన యాతనిభార్య ప్రకృతిజనులయొక్కయు మంత్రులయొక్కయు సహాయమున రాజ్యలక్ష్మిని వహించెను. భర్తృమరణజనితశోకోష్ణబాష్పబిందువులచేత నుడికిన యా దేవిగర్భము పిమ్మట సువర్ణకలశములనుండి పట్టాభిషేకసమయమునబడిన శీతలజలధారలచేత చల్లబడెను. ఆరాణి గర్భంబు ధరియించి తన ప్రసవము నిమిత్త మెదురు జూచు నప్పటిప్రజల కానందముగలుగునట్లు ప్రతిదినము శీవితో సింహాసన మెక్కుచు మంత్రులసహాయమున రాజ్య మేలెను.

సమాప్తము.

శ్రీరామముద్రాక్షరశాల, రాజమండ్రి.—1938